

Desiderius ERASMUS groet de doorluchtige heer Krzysztof SZYDŁOWIECKI, prefect-generaal en voivode van KRAKÓW, alsook kanselier van het koninkrijk van POLEN.¹

Het leven van de mens wordt van alle kanten belaagd door ontelbare vormen van onheil. Wanneer Homerus de vergelijking maakt tussen onze levensomstandigheden en die van de andere levende wezens is zijn conclusie dat de mens er veruit het slechtst aan toe is.² Silenus vindt dat men beter nooit geboren wordt en, als dat toch gebeurt, dat men dan liefst zo gauw mogelijk sterft.³ Plinius dan weer is van oordeel dat het mooiste geschenk van de goden aan de mens de korte duur van zijn leven is, en dat het overigens iedereen vrijstaat aan dat leven een einde te stellen, mocht hij of zij daartoe besluiten.⁴ Bij Lucianus maakt de ziel van Pythagoras een lange reeks verhuizingen door, waarbij achtereenvolgens de lichamen van mannen en vrouwen, van twee- en viervoeters haar als verblijfplaats worden toegewezen. Achteraf moet hij bekennen dat zijn bestaan als kikker hem beter is bevallen dan dat als koning.⁵ Het klinkt misschien allemaal wat bizar en overtrokken, maar het zou niet eens zo ver van de waarheid hebben af gestaan als daar niet die hemelse wijsgeer was geweest, die ons leerde dat het eeuwige geluk voor iedereen was weggelegd, als hij bereid was in Hem het alfa en omega van het geluk te zoeken. De hoop op dat geluk maakt het mogelijk dat men, mits men een zuiver geweten heeft, ook in de grootste rampspoed de moed niet verliest, temeer daar wij hier op aarde over een wonderbaarlijk, geheimnisvol onderpand beschikken, waardoor in dit leven alle gal tot honing wordt. Aangezien de mens uit lichaam en geest bestaat, is het kwaad dat hem kan treffen van tweeërlei aard. Wijze mannen hebben zich dan ook de vraag gesteld welke kwalen nu de ergste zijn: deze van het lichaam of die van de geest. Hun conclusie was dat de grootste calamiteiten voortkomen uit de kwalen, tekortkomingen en vergissingen van de geest. Daar denkt het gros van de mensen echter anders over. Slechts weinigen zullen het minder erg vinden als ze aan waterzucht lijden dan wanneer ze hebzuchtig zijn. Diezelfde voelen zich gelukkiger met een knap uiterlijk dan met intellectuele en morele deugden. Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat mensen die het lichaam boven de geest stellen een verkeerde kijk hebben op wat slecht en wat goed is. Los van ongelukken en aangeboren gebreken telde de oudheid driehonderd soorten kwalen. Daar komen dagelijks nieuwe, onbekende soorten bij, zodat het wel lijkt alsof zij vanuit een hinderlaag oorlog voeren tegen de geneeskunde. Wie zal echter de fouten en gebreken van de geest tellen? Waren zij alleen maar numeriek in de meerderheid! In dat overwicht speelt helaas nog een hele reeks andere factoren een rol. Kwalen van de geest treffen ons in het kostbaarste wat we hebben. Lichamelijke kwalen tasten onze krachten aan, maar die van de geest maken ons niet alleen slecht maar ook nog ongelukkig, doordat we ze ons zelf op de hals halen. Sommige lichaamskwalen gaan niet eens met pijn gepaard, zoals tering. Maar neem zelfs waterzucht of koorts: kwellen die het lichaam in dezelfde mate als die waarin geldzucht, passionele verliefdheid, jaloezie of ijverzucht de geest pijnigen? Vaak werken lichamelijke kwalen helend op die van de geest, terwijl kwalen van de geest niet zelden ook het lichaam ziek maken. Lichamelijke kwalen vindt men het ergst wanneer zij behalve ongemakken ook nog schande over iemand brengen. Maar dat is nu net voor alle geestes kwalen het geval! Ze beroven je niet alleen van je gemoedsrust, maar bezorgen je ook nog een slechte naam. De ziekten die artsen het meest vrees inboezemen zijn die waar de patiënt zich niet eens van bewust is. Er is meer kans op genezing voor de wanhopige jichtlijder die een dokter laat komen dan voor de

krankzinnige of voor wie aan slaapziekte lijdt. Die laatste denkt immers dat er niets aan de hand is, en de eerste zal de arts die hem wil helpen te lijf gaan. Tot die laatste categorie behoren vrijwel alle karakteriële afwijkingen. Hoe erger die zijn, hoe minder de zieke wil geholpen worden. Want ook daar zijn er gradaties. Weelde-, genot- en spilzucht – wat men de meer grove gebreken zou kunnen noemen – laten zich gemakkelijker behandelen en genezen dan eer- of ijverzucht, zelfgenoegzaamheid of hypocrisie. Men zou heel wat mensen kunnen noemen wie men bijvoorbeeld geen ontucht of dronkenschap ten laste kan leggen, maar die zozeer van eigenliefde vervuld zijn dat ze de eigen persoon tot de maat van alle dingen hebben gemaakt. Om hinderpalen die hun persoonlijke ambitie in de weg staan weg te werken zijn zij tot alles bereid. Om hun misdadig streven te verdoezelen beschikken zij over een speciale terminologie van schoonklinkende benamingen. Het is een bijzonder gevaarlijk soort mensen, dat ook niet meer vatbaar is voor verbetering.

Het is de geest die zich een oordeel vormt over de conditie van het lichaam. In het geval van morele en karakteriële afwijkingen kan daar geen sprake van zijn, omdat dan juist de instantie die zou moeten oordelen zelf is aangetast. Hoe helpt men iemand die zijn onverzadelijke hebzucht verstandig beheer noemt, afgunst bekommernis om de moraal, blind egoïsme vooruitziendheid, en ziekelijke lasterzucht vrije meningsuiting? Daar komt nog bij dat wie door jicht niet uit de voeten kan, wél nog kan horen en zien. Eén afwijking volstaat echter om het geestelijk functioneren volledig te laten ontsporen. Wie door nier- of galstenen geplaagd wordt, kan best vrij zijn van andere kwalen. Daarentegen voert iedere geestesafwijking een hele reeks andere mee in haar zog.

De ene ziekte is ook besmettelijker dan de andere. Als wij Plinius mogen geloven, lopen bejaarden minder gevaar om de pest te krijgen.⁶ Dergelijke epidemieën treffen ook niet alle streken, maar trekken doorgaans van oost naar west. Van bepaalde aandoeningen blijven vooral kinderen gespaard, vrouwen dan weer van andere. Sommige, zoals ringworm, treffen vooral de machtigen en laten de gewone man ongemoeid. Andere hebben een voorkeur voor bepaalde leeftijden of streken. Elephantiasis⁷ en gemursa⁸ maakten de overstap naar Italië, maar kregen er geen voet aan de grond. In Engeland was de dodelijke zweetziekte tot voor dertig jaar onbekend, en de kwaal lijkt zich tot het eiland te beperken.⁹ Het zijn stuk voor stuk ziekten met een uitgesproken voorkeur voor bepaalde streken, seizoenen, personen en zelfs lichaamsdelen. Plagen van de geest maken wat klasse, sekse of leeftijd betreft geen onderscheid. Ze houden zich niet aan grenzen en verspreiden zich razendsnel over heel de wereld. Ze wisselen ook niet af, terwijl pest, keelontstekingen en bronchitis om beurten voorkomen. Integendeel, de ene ziekte trekt de andere met zich mee, zoals de schakels van een ketting, en eens men besmet is raakt men er nog moeilijker van af.

Is er één lichamelijke kwaal die alle andere naar de kroon steekt? Volgens mij wel: het is een ziekte die, zonder dat men weet waar ze vandaan komt, nu al jaren ongehinderd in alle landen huishoudt, en nog niet eens een definitieve naam heeft gekregen. De meesten noemen het Franse pokken, sommigen Spaanse. Nooit raasde een epidemie met zo'n snelheid door alle delen van Europa, Afrika en Azië. De kwaal nestelt zich diep in aderen en ingewanden. Daar weet zij dan van geen wijken meer, en biedt ze hardnekkig

weerstand aan de therapieën van de meest kundige artsen. Ze is als geen andere ziekte besmettelijk en veroorzaakt gruwelijke pijnen bij haar slachtoffers. Vitiligo ontsiert de huid, maar is verder onschadelijk en te verzorgen. Dauwworm bedekt eerst het gezicht en daarna de rest van het lichaam met lelijke schilfers, maar de aandoening is niet pijnlijk of levensbedreigend, ook al bestaat er geen therapie voor. Tenzij men de dood verkiest. Echter, de ziekte waarvan sprake verenigt in zich allerhande nare symptomen van een hele reeks andere kwalen: afzichtelijkheid, pijn, besmettelijkheid, letaliteit, en een behandeling die tegelijk uiterst moeilijk en afstotend is. Slaagt men er ondanks alles toch in de symptomen te neutraliseren, dan krijgt de patiënt ook later toch nog geregeld met nieuwe opstoten af te rekenen, zoals bij jicht.¹⁰

Is er één geestelijke kwaal die qua agressiviteit alle andere naar de kroon steekt? Ik zou niet aarzelen om die twijfelachtige roem en eer toe te kennen aan de druistige, ongecontroleerde tong. De kwaal is niet nieuw, en het is ook niet zomaar een kwaal, maar veeleer een soort compendium van alle andere geesteskwalen. Nooit was een volk zo zedelijk gaaf dat het van die pest vrij bleef. Soms gebeurt het dat koortsziekten periodiek verdwijnen om daarna in volle hevigheid weer uit te breken, zodat het lijkt of zij het op niets minder aanleggen dan op de complete uitroeiing van het menselijk ras. Dat is precies wat wij nu ook zien gebeuren met een fatale tongziekte die zich razendsnel over heel de wereld heeft verspreid, en nu ook al opduikt aan vorstelijke hoven, in de huizen van ongeletterden, aan theologische faculteiten, in kloostergemeenschappen, priestercolleges, legerbarakken en op het platteland. De ziekte woedt zo hevig dat men de indruk krijgt dat zij het liefst zo snel mogelijk korte metten wil maken met elke vorm van intellectuele activiteit, moraal, saamhorigheidsgevoel, en gezag dat uitgaat van kerk- en wereldlijke leiders.

Toen de bewuste kwaal voor het eerst de kop opstak bleef de wereld zonder reactie, en ook nu nog is men onvoldoende waakzaam om verdere verspreiding tegen te gaan. Wie door lepra, een mindere kwaal, is aangetast wordt in quarantaine geplaatst. Dat men tot nu toe niets heeft ondernomen om de onstuimigheid waarmee tongen alles in de vernieling brengen tegen te gaan heeft voor de wereld nog ergere gevolgen. Naarmate de epidemie zich uitbreidt wordt de ziekte steeds ongeneeslijker. De onbeholpen maatregelen van sommigen hadden hetzelfde effect als wanneer onbekwame dokters aan het knoeien gaan: ze hebben het onheil alleen maar verergerd. Hier hadden bisschoppen met christelijke bedachtzaamheid en evangelische deskundigheid gematigd moeten optreden. Wat branden, snijden en boeien totnogtoe heeft opgeleverd is voor iedereen duidelijk. Wijzelf beschikken niet over het gezag, de kennis en de onderlegdheid die nodig zijn om een zo dodelijke epidemie te bestrijden, maar ons verdriet over de calamiteit die nu de hele christenheid treft is zo groot dat wij dan toch maar besloten hebben om met een medicijn ertegen uit te pakken, in het besef dat de kwaal er niet ten gronde mee kan worden uitgeroeid, maar wél gemilderd.

Jan II Łaski¹¹ is een voortreffelijk man. Van hem weet ik dat uw volk de morele integriteit van weleer grotendeels heeft behouden. Om het wat poëtischer te zeggen: men zou kunnen denken dat Astrea alvorens de aarde te verlaten haar laatste voetsporen in de bodem van uw land heeft gedrukt.¹² Ik weet ook dat uw land leerstellig de juiste koers is

blijven varen, geleid door zijn uitermate rechtschapen en waakzame aartsbisschop Jan Łaski, die ook in deze verdorven tijd nog het beeld oproept van een kerkleider uit vroeger eeuwen.¹³ Het valt mij niet moeilijk om Jan II te geloven, aangezien ik bij hem een oprechtheid en bescheidenheid ontwaar die men elders vaak tevergeefs zal zoeken. Mocht die algemeen verbreide tongziekte Polen nog niet hebben bereikt, dan is mijn traktaat een gelukwens. Mocht dat helaas wél het geval zijn, dan wil het veeleer een remedie zijn.

Dat de publicatie ervan aan u, hoogwaardige excellentie, is opgedragen, danken wij aan de zoëven genoemde Jan II Łaski, die nooit ophoudt vol genegenheid uw uitzonderlijke gaven en deugden te roemen. Zelf een bewonderaar geworden, kan ik dan ook niet anders dan uzelf met uw gaven feliciteren, en heel Polen om een zo uitmuntend beleidsman gelukkig prijzen. Degene die mij tot deze dedicatie aanzette is nog jong, maar van een zedelijk niveau en oordeelsvermogen zoals men het doorgaans alleen bij oudere mensen aantreft. Hij vergist zich niet, want daar is hij te scherpzinnig voor, en wie zo standvastig en vol overtuiging iemand roemt kan alleen maar oprecht zijn. Mocht u de onbeduidende persoon die ik ben tot de uwen willen rekenen, dan kan ik mezelf met een dergelijk beschermer of vriend alleen maar gelukkig prijzen. Ik vraag veel, maar toch schaam ik mij niet. Vriendschap met mannen als u reken ik bij uitstek tot de zaken die iemands leven een meerwaarde bezorgen. Echter wanneer ik naar de gunst van vooraanstaande mensen als u ding, doe ik dat niet zozeer uit persoonlijke ambitie, maar vooral ten bate van het intellectueel en godsdienstig leven, dat tegenwoordig overal ernstig gevaar loopt door de pogingen van sommige dissidenten die de rust in de samenleving willen verstoren. Alleen het gezag en de inzet van mensen als u kan voorkomen dat de gevestigde orde onderuit gaat. Weldra zal ik dit leven verlaten. Het zou dan ook belachelijk zijn nu nog eervolle titels en rijkdom na te streven. Voor wie zich klaarmaakt om van dit leven afscheid te nemen is dat soort zaken weinig méér dan een last, en ze met zich meenemen kan men niet. Mocht ik erin geslaagd zijn door mijn geschriften waardevolle mensen warm te maken voor de goede zaak en een bijdrage te leveren tot de studiën en het geloofsleven, dan is mijn koffer al voldoende gevuld voor de grote reis.

Maar ik heb nu lang genoeg gepraat, en u zo van de lectuur van de Tong weerhouden. Wellicht had u in het boek wat meer structuur gewenst, maar het onderwerp is er een met talloze facetten. Daar heb ik er zo veel mogelijk van willen belichten, zowel religieuze als profane, met als resultaat een wat ongestructureerd geheel. En tijd om op alle i's nog puntjes te zetten had ik niet. Het ga u goed.

Basel, 14 augustus 1525

---

¹ Szydłowiecki (1467-1532) zat samen met de toekomstige koning van Polen, Sigismund I, op de schoolbanken. In 1492 trok hij als pelgrim naar het Heilig Land, waar hij ridder van het H. Graf werd. Met Sigismunds troonbestijging begon voor S. een schitterende carrière als raadgever en diplomaat. Om de banden met de Habsburgers nauwer aan te halen organiseerde hij in 1515 een ontmoeting in Wenen van Sigismund en Maximiliaan I. Bij die gelegenheid verleende de keizer hem de titel van baron van het Roomse Rijk, en benoemde Sigismund hem enkele dagen later tot prefect-generaal en voivode van Krakow. Aan het keizerlijk hof was hij een graag gezien diplomaat. In 1527 reisde hij naar Praag om te bemiddelen tussen Jan Zápolyai en Ferdinand van Oostenrijk. Ook met Albert van Brandenburg, Henry

VIII en zijn adviseur kardinaal Thomas Wolsey, Frans I van Frankrijk en Karel V streefde hij goede betrekkingen na.

Als gefortuneerd topdiplomaat steunde hij kunst en literatuur. Hij onderhield contacten met talrijke humanisten. De opdracht van *Lingua* gebeurde op verzoek van Jan Łaski. Szydlowiecki was er bijzonder mee ingenomen en liet het werkje onmiddellijk herdrukken in Krakow. Erasmus kreeg samen met een (niet bewaarde) dankbrief een horloge, een lepel en een vork – alles van goud.

² Cfr. *Ilias* 17.446-7 & *Odyssee* 18.130-1

³ cfr. Cicero, *Tusculanae Disputationes* 1.48.114-5 en Plinius, *Hist. Nat.* 7.4

⁴ cfr. Plinius, *Hist. Nat.* 7.168 & 2.27

⁵ cfr. Lucianus, *de Droom* 15-27

⁶ cfr. Plinius *Hist. Nat.* 7.170

⁷ cfr. Plinius, *Hist. Nat.* 26.7-8

⁸ blijkbaar een soort wratten onder de tenen (*ibid.*)

⁹ cfr. De Turkenkrijg: ‘Onlangs kregen we met een nieuwe ziekte te kampen. Badend in het zweet ging de lijder eraan ten onder. De epidemie, ontstaan in Engeland, verspreidde zich in ongelooflijk tempo naar alle uithoeken van de bewoonde wereld. Tot ondergang van velen, tot immense schrik van allen. Waarom? De ziekte was onbekend, zodat uit medische hoek weinig hulp te verwachten viel. Wie ermee besmet raakte had nog luttele uren te leven. Wie genas, kreeg vaak weer nieuwe aanvallen te verduren. Onvoorstelbaar snel verbreidde zich de kwaal; overal sloeg ze toe.

¹⁰ Bedoeld is syfilis, die in de 16de eeuw zowat de impact had van wat nu AIDS aanricht. Volgens sommigen werd de ziekte door Columbus en zijn gezellen naar Europa overgebracht. Omdat ze het eerst in Spanje opdook, kreeg ze de naam *malum Galicum*, wat naar Galicië verwijst. Door de -l- te verdubbelen kregen de Fransen (*Galli*) het vaderschap toegewezen, die het op hun beurt de Engelsen in de schoenen schoven (*morbus Anglicus*). In Erasmus’ tijd bestond de term *syphilis* nog niet. Dat is eigenlijk een woord, gevormd zoals *Aeneis*, *Achilleis*, wat zoveel betekent als ‘het epos over ...’, in dit geval meer een leerdicht met als hoofdpersoon de herder Syphilus (< Gr. *sy-* (varken) + *philo-* (houden van))

Deze passus wordt door J. Astruc geciteerd in *De Morbis Venereis*. Cfr. ook ‘Een huwelijk dat geen huwelijk is’ (*Colloquia, Coniugium Impar*)

¹¹ Hij verbleef gedurende zes maanden bij Erasmus thuis. Om Erasmus financieel een duw in de rug te geven kocht hij diens ganse bibliotheek, maar Erasmus behield levenslang het vruchtgebruik.

¹² *Astraea* was, samen met *Pudicitia*, de laatste godin die de aarde verliet. Haar vertrek luidde de Ijzere Eeuw in, die nu nog voortduurt en gekenmerkt wordt door moreel verval. Cfr. *Juvenalis, Satiren* 6.19

¹³ de oom van Jan II Łaski

DE TONG

Waar ik het nu zal over hebben is niet – zoals het spreekwoord luidt – de *schaduw van de ezel*,¹ maar datgene wat een mensenleven bij uitstek zowel gelukkig als diep ellendig kan maken. Dit gaat iedereen aan, en dus vraag ik u te luisteren met de aandacht die u ook zoudt opbrengen voor al wie u goede raad kwam geven in aangelegenheden van het grootste belang.

Eerst iets ter overweging. Stel dat u in het bezit bent van een snelwerkend vergif. De minste aanraking heeft de onmiddellijke dood tot gevolg. U kunt het flaconnetje niet zomaar weggooien. Dan mag u *nóg* zo nonchalant zijn aangelegd: u zult er angstvallig over waken dat u niet onbedacht, uit zorgeloosheid, uzelf of degenen die u dierbaar zijn – uw vrouw, uw kinderen... – een wisse dood in jaagt. Met de grootste zorgvuldigheid zult u het willen opbergen, want niemand mag het per ongeluk aanraken, en te allen prijze zult u willen vermijden ook maar een druppeltje te morsen, want zelfs de geur zou al dodelijk zijn.

Stel, omgekeerd, dat u over een drankje beschikt waarmee u op slag alle mogelijke ziekten kunt genezen. U kunt er iemand weer jong mee maken of de dood die al dreigt verjagen. Dan gaat u ook *dáár* toch heel secuur mee omspringen en vooral geen druppel verloren laten gaan van het kostbare goedje, dat bij oordeelkundig gebruik niet alleen een zegen is voor wie het bezit, maar ook voor al degenen met wie hij het wil delen? Men zou al een hele sufferd moeten zijn om *dán* zijn gedachten niet bij elkaar te houden.

Hoe komt het dan dat mensen met niets onzorgvuldiger omspringen dan juist met hun tong? Want daarin zit *én* dodelijk vergif *én* het heilzaamste medicijn. Niets brengt mensen *méér* schade toe dan een boze tong en niets strekt *méér* tot heil dan een tong die op de juiste manier wordt gebruikt.

Dat hadden ook al de wijzen uit de oudheid begrepen, en zij hebben het voor het nageslacht verwoord. De wijsheid van Christus kenden zij niet, maar met hun menselijk verstand waren zij niettemin tot heel wat inzichten gekomen die meer dan nuttig zijn om gelukkig en eerzaam te leven.

Ooit was er een tijd dat de wijsbegeerte naar het voorbeeld van Plato², Carneades³ en Chrysippus⁴ nog geen kletstante was geworden en zij haar precepten in de vorm van pittige aforismen of door stilzwijgende voorbeelden aan de man bracht. Amasis⁵ was toen koning van Egypte. Hij liet aan Pittacus, één van de zeven Griekse wijzen en tevens zijn gastvriend, een offerrund bezorgen, met het verzoek hem daarvan de twee stukken terug te sturen die hij respectievelijk het minderwaardigst en het voortreffelijkst vond. De man verwachtte natuurlijk dat hij twee verschillende stukken van het beest teruggestuurd zou krijgen. Pittacus stuurde echter alleen de tong terug en gaf zo te kennen dat niets een

mens méér schade berokkent dan een kwade tong, en dat er geen groter zegen bestaat dan een goedaardige tong. Bij andere levende wezens is een *tong* zonder meer een *tong*.

Dan nog iets ter overweging. Stel dat iemand een doos had zoals die van Pandora⁶, waarin echter nóg meer onheil stak – ik bedoel: alle mogelijke doodsoorzaken van het lichaam, en minstens evenveel soorten verderf van de geest, wat nog erger is. Toch bevat die doos evenveel goeds als kwaads: het hangt er gewoon van af of je hem op het gepaste ogenblik opent of niet, en je mag er natuurlijk ook niet mee overdrijven. Dan zou zo iemand toch wel al het mogelijke doen om te leren hoe hij met een zo gevaarlijke schat moet omspringen, temeer daar de eventuele nefaste gevolgen in de eerste plaats hém, die de doos beheert, zullen treffen? Het gebeurt immers niet zelden dat wie van een boze tong het slachtoffer had moeten zijn, er uiteindelijk nog wel bij vaart, maar steeds is het zo dat de bezitter ervan schade oploopt, soms lichamelijke, maar in ieder geval geestelijke – wat nog veel erger is. Wél zou wie zo'n doos bezit hem desnoods in de zee kunnen gooien zodat hij niemand nog last kan berokkenen of tot voordeel kan zijn. De schat die onze tong is dragen wij echter, of we het nu willen of niet, overal met ons mee. Wij moeten er dan ook des te angstvalliger over waken dat we er geen misbruik van maken. Zo schaden wij onszelf niet en zijn we de anderen tot nut. Het is nu eenmaal zo dat dezelfde dingen zowel heil als onheil kunnen stichten. Wat is heilzamer dan de hemellichamen? Ze zijn uit ons leven niet weg te denken, maar toch kan een minder gunstige conjunctie voor heel wat ellende zorgen. Zonder lucht kunnen we niet leven, maar als die bedorven is, vallen we als vliegen. Zeeën en rivieren verschaffen ons voedsel en rijkdom in overvloed, en maken handels- en ander verkeer mogelijk. Stormen en watersnood brengen echter dood en vernieling. Vuur is méér dan nuttig – als het geen inferno wordt. De aarde voedt en brengt alles voort – zolang ze niet gaat beven. Of openscheurt. Of gaat schuiven. Of verpestende walmen uitwasemt. Waar oogsten het rijkst zijn en geneeskrachtige kruiden het weligst tieren groeit ook het meeste venijn. Denk maar aan Afrika. Honing uit Attica⁷ kent zijn weerga niet, maar je vindt er net zo goed uiterst giftige soorten. Het is er met de honing als met de mensen: ze zijn onwaarschijnlijk goed of onnoemelijk boosaardig. Zo krijgt het spreekwoord gelijk dat zegt: 'Waar honing is, is gal' en 'Geen rozen zonder doornen'. In de artseneij geldt helleboor als een uitermate heilzaam kruid, maar neem er teveel van, en je bent er geweest. Niets is virulenter dan addervergif, maar het levert ons tegelijk een antidotum op. Bij geen enkel volk geniet de fortuna een goede faam. Haar rad voert wie ze maar wil ten top; anderen gaan de dieperik in. Maar dat is precies wat ook de tong van mensen doet. De ouden schreven de mens twee geleigeesten toe. Eén zorgt voor geluk, de andere brengt alleen maar narigheid. Of dat zo is weet ik niet; ik weet alleen dat ze allebei in ieders tong hun vaste stek hebben. Dat wisten wijze mannen uit de oudheid al. Zo merkt Plato op dat briljante, ja heroïsche geesten dit gemeen hebben dat ze voor hun land een zegen of een ramp worden. Themistocles⁸ was nog een kind toen zijn opvoeder voorspelde dat hij niet zomaar een nummer in de samenleving zou zijn, maar voor zijn vaderstad een zegen of een ramp zou betekenen. Die brille hadden ook Alcibiades⁹, Caius Caesar¹⁰, Alexander de Grote¹¹ en nog vele anderen. Toen Caesar eraan kwam wist de senaat zich van schrik geen raad. Aller ogen waren op Cato van Utica¹² gericht. Hij was het die de bui had zien aankomen. Hij oordeelde dat in de gegeven toestand de leiding aan Pompeius¹³ moest worden overgedragen: het was zijn taak te voorkomen dat de

republiek schade zou lijden. De crisis waar Pompeius zelf verantwoordelijk voor was, moest hij zelf ook maar zien af te wenden, vond hij. Als een koning niet deugt, deelt de hele wereld in de brokken. Zo straalt ook zijn goedheid op de hele wereld af. Wat in de sterren staat geschreven kunnen wij, evenmin als natuurrampen, ongedaan maken, maar we kunnen wel voorzorgen nemen om de kwalijke gevolgen ervan te beperken. Het gif van schadelijke dieren kunnen wij aanwenden als vaccin. Agressieve dieren van enorme afmetingen richten wij doelbewust af. Ruige grond vol distels en schadelijk onkruid maken we tot vruchtbare akkers waarop de mens gewassen kan telen naar keuze. Jonge paarden richten wij af zodat hun onstuimigheid in dienst wordt gesteld van onze behoeften. Jongelui, die vaak de neiging hebben al te hard van stapel te lopen – vaak hun ongeluk tegemoet – brengen wij door onderricht in het juiste spoor. Wat weerhoudt ons dan om ook onze tong op dusdanige wijze te civiliseren? Om iets optimaal te kunnen aanwenden moet men inzicht hebben in de mogelijkheden die het van nature heeft. Heel wat mensen hebben het bijzonder moeilijk om wat heilzaam is te onderscheiden van het tegendeel en worden pas door schade en schande wijs. Ik zou niet willen dat u wat uw tong betreft hetzelfde overkomt. Daarom zal ik eerst laten zien in welke mate de tong een leven kan verpesten wanneer men hem verkeerd gebruikt. Daarna komen de voordelen aan de beurt bij aanwending zoals God het had bedoeld. Ten slotte zal ik u trachten bij te brengen wat u moet doen om dat orgaan onder controle te houden. Vrouwen hebben wat dat laatste betreft een slechte reputatie, en het was dan ook eerst mijn bedoeling me vooral tot hen te richten. Daar zie ik nu van af omdat ik merk dat er alom legio mannen zijn met een zo venijnige tong dat vrouwen daarbij vergeleken gerust kunnen doorgaan voor toonbeelden van ingetogenheid en zelfbeheersing.

Ik denk dan ook dat ik niets te veel vraag als ik in een aangelegenheid die voor eenieder van het grootste belang is op uw onverdeelde aandacht hoop te kunnen rekenen.

Eerst dit: het lijkt wel of de natuur de mens door de constitutie van zijn lichaam in vele opzichten duidelijk heeft willen maken waarvoor hij eigenlijk geschapen is. Zijn loodrechte houding wijst naar de hemel. Dit betekent dat hij aan banale, vergankelijke zaken geen aandacht behoort te schenken, want dat is juist waar andere levende wezens van nature op gericht zijn. De mens moet zijn aandacht richten op zaken van hogere orde, die niet onderhevig zijn aan verandering en verderf.

Daarenboven is het menselijk lichaam niet gepantserd en dus kwetsbaar. Hij is derhalve niet gemaakt voor de strijd, zoals wilde dieren die door de natuur met allerhande aanvals- en verweermiddelen zijn toegerust. Hij is aangewezen op een goede verstandhouding en op samenwerking met anderen.

De natuur heeft ook gewild dat zijn verstand zou huizen in de hersenpan, als een soort citadel van waaruit het 't gehele lichaam controleert. Daarmee gaf zij te kennen dat alle begeerten aan het gezag van de rede dienen onderworpen te zijn. Uit de locatie en de vorm van de tong kan een aandachtig waarnemer afleiden dat het de bedoeling van de natuur was duidelijk te maken dat het het meest verderfelijke orgaan is indien men er misbruik van maakt, en het meest heilzame wanneer men er behoedzaam en zorgvuldig mee omspringt. De voorzienigheid van de natuur heeft immers ieder orgaan een plaats

toegewezen die overeenstemt met zijn waardigheid, of die het functioneren ervan vergemakkelijkt. Het verstand kreeg zijn plaats in de hersenen, als in een citadel; het hart in de borstkas, boven het middenrif en onder de linkertepel. Naar boven toe wordt het door de longen omgeven, die achteraan tegen de ruggengraat aanleunen. Door zich afwisselend te vullen en te ledigen functioneren zij als een waaijer die het hart koelte toewuift en het verkwikt. Het hart zelf is één grote spier, een soort pezig weefsel met binnenin twee diepe holten, die het bloed en de adem ontvangen. De longen zijn licht en poreus, als een soort spons. Het geheel heeft de vorm van een gespleten runderhoef. Zo kunnen zij meer lucht opnemen en weer uitademen.

De maag bevindt zich onder de borstholte, met rechts ervan de lever, waarmee de galblaas in verbinding staat. Links ervan is de milt. Onderaan gaat de maag over in een darm die het *jejunum*¹⁴ wordt genoemd omdat hij alles wat hij ontvangt onmiddellijk doorgeeft aan een darm die dunner is maar uit een groot aantal kronkels bestaat. Die staat dan weer in verbinding met een andere, dwarse darm, *blindedarm* genoemd, waarvan het laatste stuk het *rectum* heet. Langsdaar worden de grovere voedselresten uitgescheiden. De urine immers wordt van de nieren druppelsgewijs via witte kanaaltjes, *ureterae* genoemd, naar de blaas geleid. De lichaamsdelen die bij de coïtus zijn betrokken situeren zich helemaal onderaan de buik.

De tong, die zowat de tolk is van het hart en het verstand, kreeg een plaats halverwege, onder de hersenen en niet ver van het hart. Boven hem bevinden zich, vlakbij, al de zintuiglijke organen: ogen, oren, neus. De smaak immers situeert zich op de tong zelf. Sommigen, onder wie Aristoteles¹⁵, noemen het liever *tastzin*. Het staat natuurlijk buiten kijf dat er zonder fysisch contact van smaak geen sprake kan zijn. De vraag echter of smaak- en tastzin onderscheiden zijn is nu niet aan de orde. De tastzin, die over heel het lichaam aanwezig is, is dat ook ter hoogte van de tong, maar in een nog verfijnder vorm dan elders. Helemaal onderaan is de tong echter verbonden met de borstholte, de zetel van het hart. Ook de vraag of het menselijk verstand in de hersenen of in het hart dient te worden gesitueerd is hier niet van belang, aangezien de verwantschap tussen beide zo groot is dat bij beschadiging van het ene ook het andere ophoudt naar behoren te functioneren. Door de tong in het opperste deel van het lichaam te plaatsen heeft de voorzienigheid van de natuur wel duidelijk gemaakt dat hij niet zomaar een lichaamsdeel is zoals al de andere. En door hem in de onmiddellijke buurt van het hart en de hersenen te plaatsen heeft diezelfde natuur willen aantonen dat hij, als vertolker van het menselijk denken, niet in tegenspraak mag zijn met het hart, maar het redelijk verstand, waaronder zij zich bevindt, dient te georzamen. Ook mag hij tot het uiten van woorden pas overgaan nadat hij met de naburige zintuigen overleg heeft gepleegd, en dan vooral de oren en de ogen, die onder die zintuigen de eerste plaats bekleden. Nog veel meer dienen echter de inwendige vermogens van de geest bij het overleg te worden betrokken: de rede of het verstand, en het geheugen, die eveneens hun zetel en werkterrein in de hersenen hebben. Nu wordt wel duidelijk hoe verkeerd het is wanneer men de tong zijn gang laat gaan nog voor men heeft gehoord, of gezien, of overwogen, welke de precieze aard is van datgene waarover men wil spreken, of wie degenen zijn in wier aanwezigheid men het woord zal voeren. De tong is immers het allerlaatste lichaamsdeel dat in actie hoort te komen.

Zijn functie is niet enkelvoudig. Hij is tegelijk het orgaan waarmee voedsel en drank worden genuttigd maar ook klanken worden voortgebracht, meer bepaald gearticuleerde spraak. Het is dan ook merkwaardig hoe zo'n klein en relatief vormeloos lichaamsdeel, dat meer weg heeft van een klompje vlees, tot zo verscheiden functies in staat is. Het is vlezig, slijmig, helemaal dooraderd en door membranen omgeven. Hoewel uitermate beweeglijk en glad, heeft het een ruw oppervlak, vooral in het midden, waar het het dichtst bij het verhemelte komt. Toch is de tong ook daar minder ruw dan die van de meeste dieren. Aan de onderzijde is hij volkomen glad. Om zijn beweeglijkheid te optimaliseren baadt hij als het ware, zelf vochtig en glad, in een vochtige en gladde omgeving. Ter hoogte van de worteling is hij het breedst en neemt hij de structuur aan van het omliggende weefsel. Daar komen, nauwelijks gescheiden, twee buizen samen. De meest uitwendige, in het Grieks $\square\rho\tau\eta\rho\epsilon\alpha\ \tau\rho\alpha\xi\epsilon\lambda\lambda\alpha$ genoemd, leidt de ingeademde lucht naar de longen en voert de uitgedemde lucht weer af. De meest inwendige, die sommigen de *stomachus* noemen, is zachter en leidt het voedsel naar de maag. Boven de plek waar beide samenkomen hangt een vlezige lel, die daarom in het Grieks *epi-glottis* heet. Daarmee wordt de doorgang voor de stem gesloten zodat voedsel en drank veilig naar de maag kunnen. In de andere stand laat het de weg vrij voor de adem. De tong functioneert in combinatie met een speciaal vocht dat zich met het voedsel vermengt, waarna door het contact met de tong en het verhemelte de smaak tot stand komt. Hoewel het vermogen daartoe over het gehele oppervlak van de tong aanwezig is, is de smaak toch het scherpst achteraan. Dat gedeelte wordt in het Grieks dan ook $\gamma\epsilon\lambda\sigma\iota\omega$ genoemd. Met de gewone tastzin onderscheidt de tong ruw en glad, heet en koud, en wel zó nauwkeurig dat zelfs het dunste haartje dat zich in het voedsel zou bevinden hem niet kan verschalken. Met zijn specifieke tastzin kan hij een eindeloze variatie aan smaken onderscheiden. Denk bijvoorbeeld aan de vele soorten wijn. Die worden bij het eerste proeven meteen al herkend en beoordeeld. Dan is het niet eens meer nodig ook nog de verschillende soorten vis, vlees, gevogelte, kruiden, vruchten en specerijen te vermelden.

Zijn beweeglijkheid komt van pas bij het nuttigen van voedsel. Hij kan zich desgewenst breder maken, samentrekken, verslappen, oprichten, en de tongpunt zowel naar onder als naar boven toe krullen. Bij de andere levende wezens is hij langer maar ook smaller. Bij sommige doet hij dienst als een soort hand, zoals bij runderen, die er het gras mee graaien, of bij honden, als ze drinken. De menselijke tong is korter, maar breder, waardoor hij klanken kan produceren. Vogels die de stem van mensen kunnen nabootsen hebben doorgaans een tong die breder is dan die van hun soortgenoten. Maar ook de vorm speelt bij het produceren van klanken een rol. Vissen zijn daar volstrekt niet toe in staat, omdat hun tong van een totaal ander type is dan bij landdieren.

Waar zij de voorste tanden raakt wordt onze tong spits. Daarom heet dit gedeelte in het Grieks *pro-glottis*. Bij het vormen van diverse klanken zijn ook het verhemelte en de tanden betrokken; daarbij spelen de gradaties tussen open en gesloten mondstand een rol, in combinatie met de stand van de tong zelf. Ook de mate waarin de lippen zich sluiten, openen of tuiten is van belang. Ten slotte doet de wisselwerking tussen de spieren van de keel en die van de luchtpijp de stem voller, scherper, doffer, zachter of schraler klinken.

Elke op het land levende diersoort kreeg van de natuur een eigen specifiek stemgeluid mee. Alleen de mens is in staat om ze met zijn tong als enig instrument allemaal na te bootsen, en wel dermate gelijkend dat, als men de imitator alleen maar hoort en niet ziet, men echt zou geloven dat er een kindje aan het huilen is, dat men een varken hoort knorren, een paard hinniken, of getuige is van een echtelijke ruzie of van lentetafereel waarbij een koekoek en een nachtegaal elkaar naar de kroon steken.

Denk ook aan de vele soorten letters, lettergrepen en woorden Denk aan de vele talen, ieder met hun eigen specifieke stembandklappers, schuur- en sisklanken. Voor die enorme verscheidenheid aan klanken en talen is de tong in haar eentje verantwoordelijk.

Naar men zegt zou koning Mithridates¹⁶ tweeëntwintig talen hebben beheerst zodat hij zonder tolk overal in zijn rijk recht kon spreken. Als een barbaar, die bovendien helemaal door bestuurszaken in beslag was genomen, zoiets kon, waar was een Griek dan niet toe in staat die alleen maar bezig was met het perfectioneren van zijn taal? Het is dan ook niet zomaar dat een oud raadsel de mens omschrijft als een wezen dat *zich achtereenvolgens als vier-, twee- en drievoeter voortbeweegt, alle landen doorreist en de taal van ieder levend wezen spreekt*.

In de muziek hebben bepaalde harmonieën, ritmes en toonaarden het mysterieuze vermogen om bij de mens diverse stemmingen op te wekken of hem tot rust te brengen. Hiertoe beschikken musici over een omvangrijk en verscheiden instrumentarium, maar wat al die instrumenten kunnen kan de tong in haar eentje. Hij is de krijgstrompet of hoorn die ten strijde schalt of de aftocht blaast. Als de fluit maakt hij vrolijk, als de cither wulps. Rouwstemming wekt hij als het moet.

Het wekt verbazing dat een piepklein visje, de *remora*, in staat is grote schepen die door volle zeilen worden aangedreven plots tot stilstand te brengen, maar is het niet nog verbluffender dat de tong, die niet eens zoveel groter is, mensen massaal in beweging brengt of rechtsomkeert laat maken, ze stimuleert of juist tot rust brengt, en niet alleen steden, maar zelfs hele continenten als Afrika, Azië en Europa tegen elkaar in het gelid brengt? De tong is een absolute winner waar niets tegen op kan. En dus ook gevaarlijk. Daar heeft de natuur rekening mee gehouden. In crisissituaties die een snelle, efficiënte verbale tussenkomst vereisen, kan hij onmiddellijk in actie treden. Zo redde Croesus' zoon zijn vader, en wist hij het zwaard dat hem zou onthoofden tot staan te brengen.¹⁷ Maar zoals de natuur heeft gewild dat de tong snel in het leven van mensen kon ingrijpen, zo gaf zij ook een aantal wenken om te verhinderen dat hij door overhaasting en lichtzinnige impulsiviteit meer kwaad dan goed zou stichten en in plaats van nuttig, dienstbaar en helend, schadelijk, funest en giftig zou zijn. Zo kreeg de mens slechts één tong, maar twee ogen, oren en neusgaten. Zijn oorschelpen kan hij, ook al zou hij het willen, niet sluiten of afwenden – wat bij heel wat dieren wél het geval is. De boodschap van de natuur was dezelfde als die van Jakobus in zijn brief: *Aarzel nooit om te luisteren, maar wacht met spreken*.¹⁸ De ogen kunnen alleen worden bedekt met een dun reepje huid – en dan nog om te slapen – terwijl de tong in een soort grot zit weggestopt waar hij aan alle kanten geboeid is: met zijn bovenzijde waar het verhemelte eindigt, ter hoogte van de keel, en met een worteling naar de borstholte toe; met zijn onderkant rust hij in

een kom, gevormd door het kaakbeen en de tanden. Dit gedeelte noemen de Grieken *hypo-glottis*. Het zit zó vast dat bij sommigen een insnijding nodig is om vlot te kunnen spreken. Varro leidt het woord *lingua* zelfs af van *ligare* (vastbinden).

Aan dat alles heeft de natuur dan nog een dubbele wal toegevoegd, een soort omheining, bestaande uit tweeëndertig tanden – door Homerus terecht $\clubsuit\rho\kappa\omega \mid \delta\gamma\tau\omega\nu$ (de *wal der tanden*) genoemd. Zo kan men de tong, wanneer hij rebelleert tegen het verstand, tot de orde roepen door er desnoods tot bloedens toe op te bijten. De meest vooruitgeschoven wachtpost bestaat immers uit de scherpste tanden, die in het Grieks dan ook $\tau\omicron\mu\epsilon\uparrow\omega$ (snijtanden) worden genoemd. Wie bij het kauwen per ongeluk op zijn tong bijt wordt er op pijnlijke wijze aan herinnerd dat men dit orgaan maar beter niet uitsteekt als het niet echt nodig is.

De laatste barrière is de *poort der lippen*. Zo maakt de natuur duidelijk dat het een kostbare schat is die zij zo zorgvuldig heeft opgeborgen. Gebrek aan zelfbeheersing en zin voor maat maken het gebruik ervan bijzonder hachelijk. Die vele voorzorgen en hindernissen moeten er de bezitter dan ook voor behoeden onbesuisd alles eruit te flappen wat hem maar voor de mond komt.

Ook bij de heidenen gold loslippigheid als de meest verwerpelijke eigenschap die een mens hebben kan. M. Cato¹⁹ maakt er M. Caelius²⁰ een ernstig verwijt over. Hij noemt het zelfs geen *fout* maar een *ziekte*. Wie eraan lijdt wordt gedreven door een onverzadelijke zucht om te praten die alleen kan vergeleken worden met de dwangmatigheid waarmee een lijder aan slaapziekte ononderbroken slaapt en drinkt. Iedere gelegenheid wordt te baat genomen om zijn manische babbelsucht de vrije loop te laten. Ontbreekt het hem aan publiek, dan zal hij niet aarzelen zelf de nodige mensen bijeen te brengen om naar zijn gezwets te komen luisteren, precies zoals rondreizende kwakzalvers hun kraampje vol krijgen door de mensen van alles en nog wat voor te spiegelen. Door hun radheid en vele beloftes bereiken zij wel dat de mensen komen luisteren, maar niet dat ze hen geloven. Wat zij beloven is té mooi om waar te zijn. Hun publiek bestaat dan ook vooral uit mensen die niets om handen hebben. Worden zij ziek, dan zal niemand van hen zich aan zo'n charlatan durven toevertrouwen. M. Cato verwijt diezelfde M. Caelius het gemak waarmee hij zowel praat als zwijgt: *Een homp brood volstaat om hem te doen zwijgen of spreken*, zegt hij. Daarmee bedoelt hij dat hij het schandalig vindt dat mensen zich laten betalen om eender wat te zeggen, of om te zwijgen als er zou moeten gesproken worden. In het Grieks heten dergelijke lui niet ontoepasselijk $\gamma\lambda\omega\sigma\sigma\omicron\gamma\sigma\tau\omicron\rho\epsilon\omega$ ²¹. Nu zal het wel niemand verwonderen dat een man als Cato, een echte Romein van de oude stempel, wie Griekse wuftheid totaal vreemd was, het op verbale tierelantijntjes niet zo begrepen had. Ook M. Tullius²², die zich zijn hele leven lang op welsprekendheid had toegelegd, en van wie de bekende uitspraak is dat *de lauwerkrans moet wijken voor de tong*, geeft de voorkeur aan wijsheid zonder welsprekendheid boven ijdel gezwets. Ook hij vindt niets zo ergerlijk als de klank van schitterende woorden zonder inhoud. Wie zo praat lijkt niet eens te beseffen dat hij praat. Hij gedraagt zich als een medium in trance, uit klanken zonder betekenis, denkt niet na over wat hij zeggen zal en begrijpt zijn eigen woorden niet. Hij spreekt ze niet uit: ze ontvallen hem. Doordat zulke mensen niet vooraf nadenken over wat ze gaan zeggen,

gebeurt het vaak dat ze zich later niet eens meer herinneren wat ze hebben gezegd. Zo onbesuisd als ze hebben gesproken, zo schaamteloos wordt alles weer ontkend. Zowat het meest abjecte individu dat bij Homerus²³ deelneemt aan de strijd om Troje heet Thersites. Hij wordt er ten tonele gevoerd als een mateloos, schreeuwerig, onbehouden en fanatiek prater. Het fragment luidt: *Alleen een zekere Thersites stond nog te schreeuwen, een man die van geen ophouden wist, met een overvloed van verwarde denkbeelden in zijn hoofd.*²⁴ *Maat* is, zoals het spreekwoord zegt, overál vereist, maar het gemis eraan laat zich nergens pijnlijker gevoelen dan wanneer het op spreken aankomt. Daarom wordt Thersites $\mu\epsilon\tau\rho\epsilon\pi\rightarrow\omega$ (zonder zin voor maat) genoemd, en hij práát ook niet, maar $\kappa\omicron\lambda\angle\alpha$: *maakt veel drukte*. Het lukte hem beter om véél te zeggen dan om de juiste dingen te zeggen. Bij hem was elke zin voor orde of selectiviteit compleet zoek. Daarom wordt zijn woordenvloed $\kappa\omicron\sigma\mu\alpha$ genoemd: *wanordelijk*. $M\chi$ luidt het ook, *vergeefs*, want ontijdige radheid van tong baat niet, maar schaadt. Wie uit domheid er maar op los praat zegt vaak kwetsende dingen. Ook die fout laat de dichter niet onvermeld, want hij is $\phi\Upsilon\alpha\ \kappa\epsilon\kappa\lambda\eta\gamma\oplus\omega$:²⁵ een *onhebbelijk criticaster van zijn meerderen*. Dan volgt: *Toen echter richtte hij met een hoge schreeuwstem zijn beledigende woorden tot Agamemnon.*²⁶ Op die tekortkoming slaat Cicero's geestige opmerking dat redenaars die hun onderwerp niet aankunnen en de stem verheffen als kreupelen zijn die een paard willen bestijgen. Het discours van Thersites wordt *geruzie* en *krenking* genoemd, geen *redevoering*, en dat is de reden waarom de dichter vermeldt dat Thersites vooral gebeten was op Achilles en Odysseus, die beiden worden getypeerd als mannen van het woord én van de daad. Odysseus behoeft geen commentaar. Maar bij Achilles heeft de roem als strijder die als redenaar wat in de schaduw gesteld, en daarom laat ik hier de passus volgen waar Phoenix, de opvoeder van Achilles, zegt: *... om je dat alles te leren: een man van het woord moest je worden en een soldaat.*²⁷ Hoewel Nestor, Odysseus en Menelaus op het gebied van welsprekendheid ieder hun eigen specifieke kwaliteiten hebben, ziet Homerus bij hen vooral het contrast met de abundantie bij Thersites. Uit de mond van de bejaarde Nestor vloeien woorden *zoeter dan honing*. Odysseus is *heftig en groots*; alvorens hij het woord neemt denkt hij langdurig na, en zijn krachtige stem komt van diep. Menelaus dan weer houdt het bondig en spits, en hij dwaalt nooit van zijn onderwerp af. Thersites daarentegen wordt een zure, bijtende betoogtrant toegeschreven. Woordkeuze en selectiviteit inzake materie zijn voor hem onbelangrijk. Hij debiteert alles zoals het hem voor de mond komt en praat sneller dan hij kan denken. Zijn razend geschreeuw werkt als schuurzand in de oren van wie naar hem luistert. De anderen oogsten lof omdat het aangenaam is naar ze te luisteren. Wat zij zeggen is weloverwogen en legt gewicht in de schaal. Afhankelijk van materie, omstandigheden en publiek hanteren zij een sobere of meer bloemrijke taal. Wanneer Thersites een klopp van de staf krijgt gaat hij aan het huilen, tot groot jolijt van heel het leger. Spreken kon hij niet. Dus moest hij door schade en schande maar leren te zwijgen. Zo werd het woord van Euripides bewaarheid: *Van een mond zonder toom en onbesuisdheid die geen wet kent is rampspoed steevast de tol.*²⁸ De mond van iemand die er maar op los praat noemt hij *zonder toom* en diens onbesuisdheid *zonder wet*. Treffender woorden had Euripides niet kunnen vinden om een op hol geslagen tong, die zonder na te denken alles eruit flapt en bij gebrek aan maatstaf nooit afweegt wat passend of opportuun is, te typeren. Het gebeurt vaak dat een paard dat niet in toom wordt gehouden zowel degene die het berijdt als zichzelf in een afgrond of een moeras doet belanden, wat voor beiden het einde

betekent. Zo zal ook een tong die niet door de rechte rede in het gareel wordt gehouden tot de ondergang leiden, niet alleen van wie ernaar luistert en gelooft wat hij zegt, maar nog veel meer van degene die erop los praat. Een tong die men zijn gang laat gaan geeft hetzelfde resultaat als een deugdelijke, maar verwaarloosde akker. Ik denk dat in dit vers van Euripides τῦλωω niet, zoals men tot nu toe heeft aangenomen, *einde* betekent, maar *tol*. Ieder lichaamsdeel heeft een eigen, welbepaalde functie. Een correct functioneren ervan leidt tot een bepaald soort nut of voordeel. Omgekeerd wordt het falen bestraft met een of ander nadeel. Wie slecht ziet zal misschien tegen iets aanlopen. Blauwe schenen of een bult op het voorhoofd zijn dan het resultaat. Wat de tong betreft liggen de zaken extremer: een goed beheer ervan leidt tot nut en zelfs roem, maar misbruik leidt tot de ondergang. Financieel verlies is misschien nog een lichte vorm van schade, maar een goede reputatie is een kostbaar bezit, en het verlies ervan een ernstige zaak. Nog erger is het als men zijn leven erbij inschiet, al was het maar omdat zoiets onherstelbaar is. Geldelijk verlies immers kan weer worden goedgeemaakt, en ook een beschadigde reputatie kan, zij het ten koste van heel wat moeite, tot op zekere hoogte worden hersteld. Het zwaarste verlies lijdt echter wie zijn ziel vergooit – anders gezegd: wie het eeuwig geluk prijsgeeft en de eeuwige dood verdient. Als men even bedenkt dat al die rampen voortkomen uit een onbeheerst gebruik van tong en taal, dan is het wel duidelijk dat wie niet zorgvuldig omspringt met een lichaamsdeel dat zowel zegen als verderf kan brengen zichzelf zijn geluk misgunt. Aangezien de meeste mensen – weliswaar ten onrechte – het verlies van een goede reputatie minder erg vinden dan geldelijk verlies, zal ik het nu eerst daarover hebben.

Sommige gebreken wekken haat of misnoegen op, bijvoorbeeld arrogantie en geweld; andere, zoals wuftheid, wellust, lafheid en domheid, worden op misprijzen onthaald. Toch verlaagt niets de mens zozeer als de hebbelijkheid om te pas en te onpas allerhande futiele zaken te verkondigen, want dat maakt hem tot een voorwerp van afkeuring en vooral van afkeer. Het bewijs hiervan zijn de vele spotnamen, spreuken en verhalen die betrekking hebben op mensen die de kunst van het woord ontberen, maar ook niet kunnen zwijgen. Eupolis²⁹ heeft het in dit verband niet over *spreken* maar over *zwetsen*. Zo zegt hij van iemand dat hij *zwetst als geen ander maar tot spreken niet in staat is*. Voor die dichter staat λαλεῖν dus tegenover λῦγειν zoals bij Sallustius³⁰ *loquentia* tegenover *eloquentia*. Welsprekendheid veronderstelt immers wijsheid, terwijl babbelsucht samengaat met dwaasheid. Wereldberoemd is ook het versje van Epicharmus,³¹ waarin hij een kletsmajoor op de korrel neemt die wel niet kon spreken, maar toch zijn tong niet voldoende de baas was om te kunnen zwijgen: *Een kluns in het spreken die het zwijgen niet machtig is*. De dichter Aristofanes³² beschikt over een heel arsenaal opmerkelijke woorden, die hij misschien wel voor de gelegenheid heeft bedacht, om een notoir kletsmajoor te typeren. Hij heeft het over een man *met een wilde blik in de ogen, met een arrogante, ongetoomde, onbeheerste, niet te stuiten mond, een meester in het rond de pot draaien, één bundel bombast*. Bij sommigen is het niet zozeer verstand dat hen ervan weerhoudt te zwetsen, maar schaamte, en dat is waarom hij het over *boerse brutaliteit* heeft: □γριπ)ω. Dat soort mensen komt nooit van hun standpunt af, maar blijft het door dik en dun luidkeels verdedigen. Zelfverzekerdheid en onwetendheid gaan dikwijls hand in hand: α[ψαδ)στομοω. De tomeloze onbesuisdheid, de zelfbewelming en de lichtzinnigheid waarmee men ook de grootste geheimen eruitflapt worden adequaat

verwoord door: ἄξιον, κρατῶ, π(λατων στ)μα. Het eerste behelst een vergelijking met een paard zonder toom, het tweede een met onversneden wijn, het derde met een huis zonder voordeur, en voor die tekortkoming hebben de Grieken ook nog de woorden ψυροπυλαττα en ψυροπστομα. Een exuberante, wijldropige stijl heet bij hen περιττολογα. Die treft men ook wel in de geschriften van geleerden aan, maar daar wordt het gedoogd. Περιπλαητω gebruikt Aristofanes heel toepasselijk voor een uitermate praatzuchtig iemand. Hij geeft zo te kennen dat de bewuste persoon in tweeërlei opzicht onuitstaanbaar is: ten eerste omdat hij alleen maar prietpraat uitkraamt, wat op zich al kinderachtig en onmannelijk (of beter: idioot) is, en ten tweede omdat hij ook dát zonder enige zin voor maat doet. Het derde woord is een leuke samenstelling van drie woorden: κμπω, dat *bluf* en *arrogantie* betekent, φκελω, dat *bundel* of *hoop* betekent, en =Υω, dat *vloeien* of *stromen* betekent. Daar komen =ομα en =οσιω vandaan. Men bedoelt dus: een ondoordachte woordenvloed, niet van arrogantie gespeend. Maar om dat soort mensen aan te duiden beschikt het Grieks over nog andere woorden. Mensen die kunnen spreken zijn daar =τορευ or λγιοι, maar vervelende praatjesmakers worden λλοιοι, φλαροι, δολγσξειω genoemd. Ook het Latijn is weinig vlelend: *linguaces, locutuleji, garruli, verbosi, vaniloqui, nugones, blaterones, rabulae*. Zij praten ook niet, maar *zwetsen, babbelen, leuteren, kletsen, balken, keffen, schreeuwen, zaniken, lullen, kwaken, brullen, blaffen, loeien, knorren, krassen, kraken, ratelen*. Ook het oeverloos intellectualistisch geteem van sofisten wekte bij de ouden grote ergernis. Denk ook aan de massa's spreuken en metaforen, ontleend aan alle denkbare dingen of wezens die onaangenaam in de oren klinken, waarmee deze menselijke ziekte wordt gehegeld: *praatzieker dan een tortel, een ekster, een kauw, een spreekw; luidruchtiger dan een gans, drukker dan een krekkel, rumoeriger dan de branding, kletseriger dan Citeria*.³³ De druktemaker zelf noemen wij dan weer een *Archytasratel*.³⁴ Wie van geen ophouden weet is een *Dodoneïsche cimbels*,³⁵ een *Arabische fluitspeler*, een *weetjesraper*, een *Daulische kraai*,³⁶ een *Telenikische galm*,³⁷ een *badmeester*. Wie alles eruitflapt wat hem is toevertrouwd, is een *doorzeefd vat*. De kwaal zelf heet in het Grieks *dronkenschap zonder wijn* omdat wie eraan onderhevig is zich door het babbelen zelf bewelmt en almaar groter onzin gaat uitkramen, precies zoals mensen doorgaans onder invloed van wijn plegen te doen. Βαπτολογεῖν is een verwijt dat ook in het evangelie wordt gemaakt, hoewel het woord teruggaat op een mythe. Mercurius, die een kudde runderen had gestolen, schonk de herder Battus een koe als zwijgloon. Die beloofde te zwijgen als het graf, maar Mercurius keerde terug in een andere gedaante en met een andere stem, en beloofde een koe én een stier als hij hem verklapte waar de runderen waren. ‘*Aan de voet van die bergen zal je ze vinden*’, antwoordde hij onmiddellijk, en daar waren ze ook. Mercurius barstte in lachen uit. ‘*Wat ben je onbetrouwbaar om mij zo aan mezelf te verraden. Jawel, dat is wat jij nu doet*’, aapte hij de praatgraag na en tegelijk veranderde hij de man met de onbetrouwbare tong in de steen die men in het Latijn *index* (toetssteen, verklikker) noemt. Die wordt door goudsmiden gebruikt om het goud te testen, of, zoals de dichter het verwoordt: *Zo draagt een onschuldige steen nu de oneer van dat schaamteloos verraad*.³⁸

Niet alleen badmeesters maar ook kappers genieten in dat opzicht een bijzonder slechte faam. Beider werkruimte is een trefpunt waar al wie niets om handen heeft en graag praat samenkomt, en dat werkt aanstekelijk. Ook daar bestaat een verhaal over. U hebt vaak al

gehoord over de ezelsoren van Midas. Hoewel hij ze met een purperen tulband bedekte kon hij dat voor zijn eigen kapper niet verborgen houden. Uit vrees voor zijn meester durfde die man dat geheim niet te verraden, maar zijn aangeboren babbelsucht maakte dat hij het ook niet voor zichzelf kon houden. Hij zocht daarom een eenzame plek op, groef een put, en sprak er de woorden in die hij niet voor zichzelf kon houden: *‘Koning Midas heeft ezelsoren!’*. Daarna gooid hij de put weer dicht zodat de woorden niet aan het licht konden komen, en ging opgelucht heen. Daar groeide later een rietveld. De stengels zogen de woorden diep uit de grond en verspreidden ze onder de mensen, zodat op de duur iedereen wist dat Midas ezelsoren had. Men mag hier gerust om lachen, mits men de kern ervan au sérieux neemt. Hoevelen zien wij vandaag niet die net zo zijn als die kapper? Vertrouw je ze iets toe, dan lijkt het wel of ze plots hoogzwanger zijn geworden en zullen barsten als ze niet hier of daar kunnen doorvertellen wat ze hebben vernomen. Ze gaan dan op zoek naar nog zo iemand als zij om zich bij hem, na zich plechtig te hebben laten verzekeren dat ook hij het aan niemand zal doorvertellen, te ontdoen van de last die ze bezwaart. Die ‘vertrouweling’ gaat op zijn beurt weer op zoek naar iemand anders, die het ook weer doorvertelt, en binnen de kortste keren is het geheim dat aan één persoon was toevertrouwd een publiek geheim geworden.

Vaak vergist de massa zich, maar het gebeurt ook dat zij de waarheid ziet. Zij veroordeelt diefstal, overspel en incest, maar geen enkele ondeugd heeft zij met zoveel schimpscheuten, spreuken, verwijten en verhalen bedacht als loslippigheid. Daaruit kunnen wij alleen maar besluiten dat het wel een heel in het oog springende, herkenbare kwaal moet zijn, waar iedereen van nature zo’n afschuw voor heeft. Ging het om de stem van één individu, dan zou dat niet zwaar doorwegen, maar een door de eeuwen bezegelde eensgezindheid onder alle volkeren kan zich niet vergissen. Bovendien is dit niet zozeer een uitspraak van het volk als wel een oordeel van de natuur zelf. Het zou zonder einde zijn hier alle sarcasmen en spottende opmerkingen te citeren waarmee gezaghebbende, wijze mannen loslippigheid hebben bedacht.

Van de diverse retorische genres wordt de zogenaamde Attische stijl het meest geprezen. Hij is sober en wars van elke woordenkraam. Vooral de Spartanen, die als de integerste onder de Grieken golden, waren allergisch voor gezwollen retoriek. Het waren mannen van de daad. Met woorden waren ze karig. Retoriek associeerden zij met bedrog. Woorden moesten uit het hart komen. Zo eenvoudig was dat.

Ook bij de Romeinen moest retoriek lang op erkenning wachten. Zij konden maar niet in het reine komen over de vraag of een goed spreker in de eerste plaats technisch geschoold of vooral wijs en verstandig moest zijn, en of die techniek, die zij van de Grieken hadden geleerd, daartoe bevorderlijk was of juist belemmerend werkte. In elk geval ontbrak het ook in Cicero’s tijd niet aan mensen die weinig ophadden met het ideaalbeeld van de redenaar zoals het door hem werd voorgehouden. Bij Brutus, een integer man als geen ander, vond het althans geen genade. Zelfs in Athene, dat toch als de bakermat geldt van alles wat met kunst en wetenschap te maken heeft, was er een grote aversie tegen de sofisten. Hun retoricaonderricht beoogde immers vooral virtuositeit. Aanwending voor ernstige zaken was daarbij niet de eerste bekommernis. Hiermee wil ik geen veroordeling uitspreken over een kunst waarvan de regels door een groot wijsgeer als Aristoteles tot in

detail zijn uitgewerkt en overgeleverd. Alleen moeten wij beseffen dat zowat de mooiste aller kunsten bij velen een slechte faam geniet doordat velen haar associëren met inhoudloze woordenkraam.

Maar terug nu naar Sparta. De aversie tegen pratzucht was er zo groot dat men niet duldde dat Ctesifon, die overigens een welbespraakt redenaar was met veel goede smaak, er verbleef. Hij had beweerd dat hij over eender welk onderwerp desnoods een hele dag lang kon blijven spreken, maar zij vonden dat een redenaar de duur van zijn betoog maar beter afstemde op datgene wat aan de orde was. Zowel het drastisch inkorten als het eindeloos laten uitdeinen daarvan had volgens hen meer met show dan met welsprekendheid te maken. Ook in de retorica geldt overdreven breedvoerigheid als een van de grootste fouten die men kan maken. Wat heeft men immers nog aan een rechter die moegeluisterd is of door een overkill van woorden zo versuft dat hij niet eens meer weet wat er gezegd werd? Toen de gezant van de Samiërs Cleomenes³⁹ met een veel te breedvoerig betoog een oorlog tegen Polycrates⁴⁰ trachtte aan te praten, antwoordde hij: *Wat je in het begin zei kan ik mij niet herinneren, en dus heb ik ook het middenstuk niet begrepen. En het slot vind ik maar niks.* Over een andere⁴¹ Cleomenes, de zoon van Cleombrotus, wordt iets gelijkaardigs verteld. Toen de man zich ergerde aan een redenaar die maar niet kon ophouden, viel hij hem in de rede met de woorden: *Waarom zulke lange inleidingen over niets dan pietluttigheden?* De lengte van een betoog moet immers in verhouding staan tot datgene waarover men spreekt. Niet onaardig was ook de reactie van Aristoteles toen iemand die het nogal bont had gemaakt zich verontschuldigde omdat hij zo lang had gesproken. *Mijn beuzelpraat heeft u verveeld, heer filosoof,* zei hij. Waarop Aristoteles: *Mij? Welnee, bij Zeus; ik heb niet eens geluisterd!* Een filosofisch antwoord dat een fikse terechtwijzing inhield. Ook de reactie van koning Archelaus⁴² is niet mis. Toen zijn praatgrage kapper hem de linnen doeken oplegde en al enkele keren gevraagd had welke snit hij verkoos, antwoordde hij: *De stille!* Hoewel het woord *lakonisch* van hen afkomstig is waren de Spartanen niet de enigen die van bondigheid hielden. Toen Focion,⁴³ een integer man, diep in gedachten over het Atheense marktplein kuierde, zei iemand die hij kende: *Je bent blijkbaar heel diep aan het nadenken, Focion.* Waarop hij: *Dat mag je wel zeggen. Ik pieker mij suf over wat ik nog zou kunnen schrappen uit de rede die ik straks voor de Atheners houd.* Allen wier grootste bekommernis het was zo lang mogelijk aan het woord te blijven konden zich hierdoor aangesproken voelen. Zijn zij niet even dwaas als wanneer men een feestmaal zou aanbieden dat vooral zo lang mogelijk moet duren, ongeacht hetgeen er op tafel komt? Bij die al even wijze als integere man gold kwaliteitsvereiste dus ook voor het gesproken woord. Toen Leosthenes⁴⁴ de Atheners met veel mooie beloftes warm poogde te maken voor een oorlog zei Focion dat zijn rede iets van cypressen had: *ook die zijn mooi en rijzig, maar dragen geen vruchten.*

Bij de Spartanen werd vooral Hercules vereerd, een kerel die van aanpakken wist, maar minder een man van het woord. Toen een retor zijn met uiterste zorg voorbereide lofreden op Hercules in het bijzijn van Antalcidas, de leider van de Spartanen, wou voordragen en op grote bijval rekende, kreeg hij daar niet eens de kans toe, want – zei Antalcidas – *Wie láákt er nu Hercules?* Hij oordeelde dat redevoeringen enkel over hoogstnodige zaken hoorden te gaan. Nu heeft wie negatief oordeelt over uitmuntende mensen vaak wel

behoefte aan een betoog om zijn visie uiteen te zetten, maar iemand ophemelen waar geen mens ook maar de minste kritiek op heeft is als het houden van een pleidooi voor wie niet eens is aangeklaagd. Als die man zelfs niet tolereerde dat zijn god geprezen werd, omdat hij dat overbodig vond, dan zou hij zeker de beunhazen niet hebben geduld die hun verbale baldadigheid botvieren op onberispelijke mensen. In dat verband kunnen wij ook enkele anekdotes over Agis,⁴⁵ de zoon van Archidamus, aanhalen. Toen een gezant van Abdera⁴⁶ na een rede waaraan maar geen einde kwam vroeg wat hij zijn medeburgers kon melden, luidde zijn onverholen kritiek: *Ga ze melden dat ik de hele tijd dat jij aan het woord was geduldig heb geluisterd*. Ook de gezant van de Perinthiërs⁴⁷ kreeg iets gelijkaardigs te aanhoren toen hij na eindeloos het woord te hebben gevoerd wilde weten wat hij thuis mocht rapporteren. *Alleen dit*:, zei hij, *jij hebt zonder ophouden gepraat, en ik gezwegen*. Had die gezant door zijn praatzucht niet bij voorbaat zijn eigen ruiten ingegooid? Dat soort redevoeringen zijn het die tegenwoordig de oren van vorsten veelal meer pijnigen dan strelen. Ofwel blozen zij bij het horen van lofuitingen die nergens op slaan, ofwel voelen zij zich verplicht hun verveling door te bijten want de redenaar in kwestie heeft soms maandenlang op zijn tekst zitten zwoegen.

Toen iemand het vol lof over een sofist had die over de meest onbenullige onderwerpen schitterende redevoeringen kon maken, zei Agesilaus:⁴⁸ *Wat mij betreft deugt zelfs een schoenmaker niet als hij voor een kleine voet een te grote schoen maakt*. Voor verstandige mensen is oeverloos gelul een ware kwelling. Het is de val waar ook velen in trappen die door hun dialectische en retorische vorming en declamatorische training veeleer hun tong wapenen met woorden dan hun verstand met correcte redeneringen. Het is voor wijze mannen een reden te meer om steeds weer Agasicles' uitspraak te citeren, die, toen iemand zijn verwondering uitdrukte over het feit dat hij niet de sofist Filofanes tot retoricaleraar had, zei: *Het is beter dat ik een leerling ben van degenen wier zoon ik ben*. Wat had die wijze man dan wel van zijn voorvaderen geleerd? Niet de verschillende soorten syllogistische redeneringen, tropen, figuren of amplificaties, maar concrete voorbeelden van deugdzaam beleid. Hoezeer moet zo iemand het idiote gekwebbel van salonfiguren hebben verafschuwd als hij er al niets voor voelde om door een gevierd leraar in de retorica, die op zich een vruchtbare studie is, onderwezen te worden? Wat zou zijn reactie zijn geweest indien hij zoals Horatius⁴⁹ een onuitstaanbaar, plakkerig sujet had ontmoet dat honderduit maar bleef doordrammen over de meest futiele zaken? *Het zweet stond mij in de schoenen toen die kerel maar niet zweeg. Bij werkelijk alles had hij commentaar: de straten, de stad ...* Hij dacht al dat die ontmoeting zijn stervensuur had ingeluid, en weet zijn redding aan Apollo, toen plots 's mans tegenpartij opdaagde die hem meetrok naar de rechtbank.⁵⁰

De spraak werd ons door God gegeven om het samenleven van mensen aangenamer te maken. Wat uit zichzelf prettig is kan echter, als men overdrijft, het leven tot een hel maken. De natuur streeft ernaar alles te verzoenen, ook wat op het eerste gezicht tegenstrijdig is. Daartoe wendt zij een lokmiddel aan: genot. Zo worden mensen ertoe gebracht kroost te verwekken, het te koesteren en op te voeden. Oud schiet op met oud, jong met jong, jong met oud, oud met jong. We knuffelen zelfs welpen van leeuwen en wolven – zolang ze aardig blijven althans. Die natuurlijke aantrekkingskracht wordt echter compleet tenietgedaan door overdreven praatzucht. Met wijn is het net zo. De

natuur schonk ons die om zwaarmoedigheid te verdrijven en mensen op te beuren, maar wij hebben er door onze schuld een bron van ruzie en doodslag gemaakt. Niets brengt meer ellende teweeg dan precies datgene wat de ellende had moeten bestrijden. Een uitzinnig iemand is niet om aan te zien. Maar iemand die lichtjes onder invloed is vind ik best leuk. Wie woedend is én dronken heeft veel weg van een razende gek. Beide staan zo dicht bij krankzinnigheid dat woede en dronkenschap vaak in blijvende razernij overgaan. Wijsgeren stellen dat woede en krankzinnigheid alleen verschillen doordat woede een tijdelijke, kortstondige vorm van razernij is. Wanneer de gal tot bedaren komt keert ook de normale geestestoestand terug. Eens de wijn verteerd wordt men weer nuchter.

Niets gelijkt méér op dronkenschap dan praatzucht. In de volksmond heet het dat men *zichzelf benevelt door te praten*. Maar praatzucht is verwerpelijker dan dronkenschap omdat het uit onszelf komt, terwijl drinken vaak meer uit sociale dwang gebeurt, waardoor onervaren mensen ongemerkt beneveld raken. Soms treft ook de wijn schuld, die koppiger blijkt dan men had vermoed. Bij Terentius⁵¹ voelt een jongeman zich dan ook bedrogen: *De wijn die ik dronk heeft gewonnen*, zegt hij. *Nochtans voelde ik mij zolang ik aan tafel zat vrij nuchter*.⁵² Om die reden worden krasse uitspraken tussen pot en pint met de mantel der liefde bedekt en op rekening van Bacchus geschreven. Pyrrhus, de koning van Epirus, zag de vrijpostigheid van zijn soldaten door de vingers. Eentje had gezegd: *Nog wat méér wijn, koning, en misschien zouden wij u wel een kopje kleiner hebben gemaakt*. Dronkenschap maakt echter niet iedereen zo vrijpostig. Sommigen worden zwijgzaam en hebben meer zin om te slapen dan om te kletsen. Het spreekwoord dat *op de tong van een dronkeman zwemt wat zich in het nuchtere hart verscholen hield* geldt niet voor iedereen. Wie zijn tong echter bewust dronken voert heeft geen enkel excuus. Toch heeft een zwetser in nuchtere toestand méér met een dronkaard gemeen dan iemand die wel dronken is maar van nature niet met die ondeugd is behept. Dronkenschap door wijn biedt ook een aantal voordelen, wat haar zelfs bij Plato genade doet vinden. Verlegenheid smelt als sneeuw voor de zon, wie van nature zwaarmoedig is voelt zich opgefleurd, lethargie verandert in opwinding, onnodige stiltes worden verbroken, en karakteriële fouten komen in ideale omstandigheden aan het licht omdat zij dan in een vrolijke sfeer kunnen worden geremedieerd zonder dat wie dan ook zich gekrenkt hoeft te voelen. Drinkgelagen met Lapithen⁵³ en andere soortgelijke wezens draaien veelal op oorlog uit, maar tijdens een stevige drinkpartij onder mensen worden vaak banden van vriendschap gesmeed. Wat heeft domme praatzucht in dat opzicht echter te bieden? Als wij de wijsgeren mogen geloven is het zelfs zo dat het drinken van wijn pas *temulentie* kan worden genoemd als daar ook het element *verbale vrijpostigheid* bijkomt. Zij definiëren *temulentie* immers als *gezwets tengevolge van overmatig wijnverbruik*. Het drinken van wijn op zich wordt dus niet afgekeurd mits het in stilte gebeurt, maar zodra het gepaard gaat met idioot gezwets wordt het *temulentie*. Ook in de volksmond wordt wie door wijn vrolijk is geworden *aangeschoten* genoemd, en *dronken* alleen wanneer ook de tong gaat zwalpen. Dat soort gezwets is echter minder erg omdat het samen met de roes weer verdwijnt en alleen maar hinderlijk is tijdens het drinken zelf, wanneer ernstige zaken sowieso niet aan bod komen. Een echte babbelaar echter is door zijn *temulentie* altijd en overal hinderlijk. Overal kom je hem tegen: waar mensen staan te luisteren, in vergaderingen en rechtbanken, op straat, in huizen, op schepen, in

voertuigen, op feesten ... Gaat het slecht, dan maakt hij alles nog veel erger. Heerst er vreugde, dan lijkt het alsof de hemel plots betreft en er een storm opsteekt die alles bederft. Onder het rijden veroorzaakt hij méér duizeligheid dan het heen en weer schudden van het voertuig zelf. Op het water doet hij méér walgen dan het zeeziek zijn zelf. Gaat men te voet op reis, dan is een onderhoudend gezelschap evenveel waard als een voertuig, maar zelfs al wordt men gereden, dan is zo'n babbelaar als een extra last om te torsen. Wordt er gedronken en beurtelings gepraat of geluisterd, dan kan men zijn lol wel op, want als hij er is hoort men de muziek niet meer, ziet men geen spektakel meer en kan men de gesprekken niet meer volgen. Zit zo iemand naast je in het theater, dan erger je je dood en waar recht wordt gesproken helpt hij hapklare zaken om zeep als hij door zijn oeverloos gezanik de rechter aan het geeuwen brengt. En als hij dan de waarheid spreekt, gelooft hem tóch niemand. Op vergaderingen eindigen zijn tussenkomsten samen met het vallen van de duisternis. Hij valt op de meest ongelegen ogenblikken je huis binnen om even dag te zeggen, je loopt hem tegen het lijf op de hoek van de straat, hij begeleidt je, loopt je na, klampt zich aan je vast, en heeft altijd wat te vertellen. Ben je ziek, dan zit hij dag en nacht aan je bed. Je hebt meer last van hém dan van je kwaal, en bij wie nog een levenskans had verhaast hij de dood. Heb je vrije tijd, dan komt hij die verstoren. Heb je het druk, dan krijg je zeker niet gedaan wat nodig was. Temidden van oorlogsgevaar, wanneer hulp dringend geboden is, pakt hij uit met onnozele verhaaltjes. Die bespaart hij zelfs de slapenden niet, want stilte is ondraaglijk voor hem. Mits de nodige tact in aanmerking wordt genomen staan mensen meestal wel open voor kritiek, maar een babbelaar die prijst is erger dan de grofste criticaster. Men heeft zelfs kunnen vaststellen dat pathologische gevallen van praatzucht, nadat ze de hele dag het leven zuur maakten van wie wakker was, in hun dromen blijven doorpraten en dan vaak dingen vertellen die beter gezwegen hadden kunnen worden. Hoewel ook het volkerenrecht garant staat voor stilte in de slaapkamer, die bij uitstek is bedoeld om er te rusten, zal zo'n babbelaar degene die zijn bed deelt maar blijven vervelen met zijn verhalen. Als zoete slaap zijn oogleden bekruipt zal hij die afhouden, en de slaap die zich van hem heeft meester gemaakt zal hij onderbreken. Zo gunt hij de nacht, die alles tot rust brengt, geen rust. Toch beschrijft Maro⁵⁴ haar in Aeneïs, boek vier, als volgt:

*'t Was nacht en al wat moede was op aarde
genoot een ongestoorde slaap. Geboomte
en uitgewoede zee lagen te rusten,
terwijl de sterren halfweg op hun kringloop
gevorderd waren en de velden zwegen.
Het vee, de bonte vogels en de vissen
die leven in de brede, heldere meren
en alles wat zich ophoudt op de ruige
met heesterhout bewassen landerijen
brachten, verzonken in de nachtelijke stilte,
hun zorgen tot zwijgen en deden hun harten
alle bekommernis vergeten.⁵⁵*

Geen nachtegaal of kraai, noch welke vogelsoort dan ook, is zo spraakzaam of lawaaiërig dat hij 's nachts niet zwijgt. De krekels, babbelkont bij uitstek, hoor je pas nadat de zon de

ochtendnevel heeft weggebrand, en hij wordt weer stil als de avond valt. Kikkers houden het langer uit, maar ook hun legt de nacht het zwijgen op. Een babbelaar laat zelfs niet toe dat het deel van de nacht dat zijn naam aan diepe stilte ontleent, *conticinium*, rustig blijft. Ook het holst van de nacht, zo genoemd omdat het enkel voor rust, en niet voor zaken is bedoeld, is hem niet heilig. Een ongetoomde tong gunt geen enkele plaats en geen enkel tijdstip de rust waar het recht op heeft. Toch blijft hij niet altijd straffeloos. Als hij onder het scheermes zijn mond niet kan houden loopt hij verwondingen op, en wie ook als hij eet maar blijft doorpraten verslikt zich en stikt. Martialis⁵⁶ maakt zich vrolijk over een zekere Matho die ijlend van koorts declameert en juist wanneer hij niet bij zijn zinnen is, voor welsprekend wordt aanzien.⁵⁷ Elders is een Frygiër de risée omdat hij liever blind was dan matig te drinken.⁵⁸ Soms kost zijn praatzucht hem het leven. Als een wonde of een etterbuil hem het bed doet houden, en de geneesheer enkele dagen rust en stilte voorschrijft, kan hij het praten toch niet laten zodat hij in plaats van te genezen, zoals de arts had beloofd, eraan moet geloven. De ketels van Dodone⁵⁹ dreunen maar als ze worden aangeslagen en wanneer zij allemaal tegelijk trillen blijft dat gedreun wel een hele poos duren, maar ooit komt er toch een einde aan. De echoënde galerij die de *Stoa heptafonos*⁶⁰ wordt genoemd komt, nadat zij zeven keer heeft gegalmd, tot zwijgen. Welnu, een babbelaar zet zichzelf in gang en grijpt twee, drie woorden aan om eindeloos te blijven zaniken. Het kostte meer om de *Arabische fluitspeler te doen ophouden dan om hem te laten spelen*.⁶¹ Geld volstaat niet om iemand die zichzelf door zijn praatzucht in trance heeft gebracht tot zwijgen te brengen. Als wij Flaccus⁶² mogen geloven zijn zowat alle dichters en zangers, een volkje dat aan niemand verantwoording is verschuldigd, met hetzelfde euvel behept: *onder vrienden zijn zij met geen stok te bewegen om iets voor te dragen, maar wanneer zij ongevraagd beginnen, komt er geen einde meer aan*.⁶³ Gevraagd of ongevraagd, een babbelaar heft zijn lied aan om nooit meer te stoppen. Bij dichters gaat het paleis van Fama maar galmen wanneer geruchten ertegenaan vliegen.⁶⁴ Een babbelaar produceert verhalen zoals een spin zijn web. Kikkers hoor je maar enkele uren per dag; ganzen kwaken niet eeuwig; de zwaluw valt je niet in elk seizoen lastig met zijn gebabbel; de koekoek hoor je niet het hele jaar door; dauw uit de hemel brengt de krekkel tot zwijgen en ook de nachtegaal gaat, moe van het zingen, ooit wel eens slapen. Een babbelaar hindert overal en op ieder moment van de dag. Een bloedzuiger laat je maar los als hij zich heeft volgezogen. Een babbelaar raakt nooit verzadigd. Hij lost zijn prooi niet voor hij hem heeft leeggezogen. Wie nooit eens wat zegt wekt een gevoel van onbehagen, en dat hoeft niet te verwonderen want de spraak is ons gegeven om het leven aangener te maken. Wie echter datgene wat onbehagen moet verdrijven gebruikt om onbehagen te wekken maakt honing bewust tot alsem. Een sexy vrouw moet wel bijzonder onuitstaanbaar zijn als iedereen haar mijdt omwille van haar botte manieren. Zo lijkt iemand tegen de wil van de Muzen te zijn geboren als hij zich door de taal, ons door de goden gegeven om liefde en vriendschap tot stand te brengen, juist bij iedereen gehaat maakt. Vergeleken met andere manieën heeft het iets extra-zieligs. Wie inhalig, wellustig of eierzuchtig is haalt uit zijn afwijking nog een zeker genot; alleen de praatgraag grijpt systematisch naast hetgeen hij beoogt. Hij wil behagen, maar maakt zich onuitstaanbaar. Hij wil dat men naar hem luistert, maar vindt minder dan wie ook iemand daartoe bereid. Praatzucht gaat doorgaans gepaard met nieuwsgierigheid, en ook dat treft slecht, want precies aan hén die álles willen weten wil niemand wat kwijt. Vertrouwelijke gesprekken worden, zodra men hem in de gaten krijgt, onderbroken, en men zet het op een lopen.

Komt hij er toch aan te pas, dan lijkt het wel of Mercurius,⁶⁵ of de spreekwoordelijke wolf,⁶⁶ van de partij is, en valt de stilte. Dan druipt de wolf noodgedwongen de staart tussen de poten weer af, tenzij werkelijk álle schaamte zoek is en hij toch aan het babbelen gaat. Wanneer zeelui merken dat van achter een kaap de noordenwind blaast en vermoeden dat het er ruw zal aan toegaan met zeeziekte tot gevolg, dan brengen zij zich nog vóór de storm losbarst in veiligheid. Zo stuift ook een heel gezelschap uiteen nog vóór zo'n praatgraag de kans krijgt zijn mond te openen en een tirade af te steken waar geen eind aan komt. Krijgt men vooraf lucht van 's mans komst, dan wordt de bijeenkomst ijlings ontbonden en, zoals wanneer bij de nadering van de vijand het kamp in zeven haasten wordt opgebroken, zoekt iedereen zich in veiligheid te brengen. Soms is er gaan ontkomen aan: men zit samen op hetzelfde schip, in hetzelfde voertuig, of men neemt deel aan hetzelfde feestmaal. Dan zit al wie de man kent liefst zo ver mogelijk van hem verwijderd. Men zal zelfs tweemaal nadenken alvorens een huis of zelfs een stuk grond te kopen waar zo'n praatgraag in het rond woont. Hesiodus zei het al: *een kwaje buurman is een bron van ellende*.⁶⁷ Toen Themistocles een stuk landbouwgrond te koop stelde liet hij de verkoper bij wijze van verkoopsargument omroepen dat de buurman een brave kerel was. Zoiets kun je moeilijk zeggen als die buurman een praatzieke flapuit van jewelste is. Het is een ramp als iemand zonder maat en ongepast het woord hanteert, ook al blijft het bij onnozele praatjes zonder inhoud. Wanneer zo'n kerel de overlast die hij zo al teweegbrengt nog vergroot door op te scheppen, kwaadwillige kritiek te spuien, mensen aan te klagen, leugens te verspreiden, geheimen te verklappen en zaken te vertellen die ook degenen compromitteren die ze noodgedwongen moeten aanhoren, dan is het voor niemand nog te harden. Maar daarover straks nog.

Wij hebben het nu alleen over de fout op zich, en die treffen we ook bij sommige mannen aan die wat al de rest betreft onberispelijk zijn. De babbelaar gaat in de fout door zijn praatzucht, sommige intellectuelen door hun veelschrijverij of door steeds maar te willen voorlezen uit eigen werk. Een dergelijk iemand wordt ons door Martialis in zulke rake bewoordingen beschreven dat ik hem hier graag citeer:⁶⁸

*Jou loopt niemand graag tegen het lijf.
 Waar je ook komt, Ligurinus, is het één vlucht
 en rondom jou één grote leegte.
 Waarom toch? wil je graag weten.
 Wel, jij bent zo'n poëet die van geen ophouden weet,
 En dat maakt je gevreesd, méér nog dan
 een tijgerin die men haar jongen ontnam,
 dan een gifslang broeiend in de middagzon
 of een schorpioen met zijn dodelijke beet.
 Je bent dan ook echt niet te harden:
 Je leest vóór aan wie staat en je leest voor wie zit.
 Gaat men op de loop, blijf je maar lezen.
 Zelfs de plee brengt geen redding.
 Vlucht ik de thermen in, wéér dat gezanik;
 Een frisse duik? Geen sprake van!
 Haast ik mij te gaan smullen, houd je mij op;*

*Zit ik aan tafel, dan ken ik geen rust.
 Ga ik ten einde raad dan maar slapen,
 Ben jij daar om mij weer te wekken.
 Wat het allemaal zo erg maakt?
 Je bent rechtschapen, gedegen, onschuldig en noem maar op,
 Maar toch word je gemeden als de pest!*

Er is op zich niets mis mee dat iemand voorleest uit eigen werk, maar wanneer het te pas en te onpas gebeurt krijgt men op de duur geen publiek meer bijeen, zelfs niet tegen betaling of wanneer men, zoals we bij Persius⁶⁹ lezen, een stakker die rilt van de kou *een versleten mantel cadeau doet* of hem *heerlijk warme zeugenuier voorzet*.⁷⁰ Ook Plinius⁷¹ beschrijft ons een dergelijke figuur, een zekere Regulus.⁷² In de *Ars Poetica* heeft Horatius het over een dichter die door de critici cederhouten boekenkistjes kreeg toegestuurd om maar niet te komen voorlezen. Als er zulk gevaar dreigt, zijn je benen het kostbaarste wat je hebt (zegt Archilochus⁷³), want vluchten is de enige manier om je hachje te redden. Filoxenus⁷⁴ keerde liever naar de steengroeven terug dan Dionysius' dichtwerk te moeten aanhoren. Horatius wordt liever de keel overgesneden dan het gezwets van zijn kwelgeest verder te moeten aanhoren: *Maak er korte metten mee!*⁷⁵ Vaak moet je dan nog meerdere keren naar hetzelfde luisteren. Er is immers niet steeds nieuwe vertelstof beschikbaar ofwel weet de babbelaar niet meer wie hij wat heeft verteld. *Heb ik jou dat verhaal over die jongeman uit Rhodos nog niet verteld? – Jawel hoor, en meer dan duizend keer, maar ga toch maar je gang.* Goede dingen hebben we het liefst in veelvoud, maar onze oren zijn wat dat betreft kieskeuriger dan de rest, en dus hoeft het niet. Een stuk lastiger wordt het als men het druk heeft en toch steeds maar dezelfde nonsens in steeds wisselende gedaante krijgt opgedist. Wie steeds maar Cicero's redevoeringen herleest krijgt op de duur een indigestie. Het ontbrak Lysias⁷⁶ zeker niet aan kunde en talent, maar toch vond zijn opdrachtgever een redevoering waar hij aanvankelijk tevreden over was, bij een tweede en derde lectuur maar niets meer. Waarop Lysias gevat: *Ben je misschien van plan hem twee of drie keer naëen aan de rechters voor te lezen?* Alleen Homerus lijkt door zijn enorme verhalenschat vol afwisseling de klip van de verveling te hebben omzeild, maar toch ook weer niet overal, aangezien Vergilius hele stukken eruit heeft weggelaten. Af en toe stoort de lezer zich ook aan het feit dat hij dezelfde passus twee keer na elkaar te lezen krijgt, eerst uit de mond van het personage dat een boodschap formuleert, en daarna nóg eens uit de mond van degene die haar overbrengt. Bij Vergilius komt zo iets maar zelden voor. In Lakonië was men bijzonder gesteld op zuinig woordgebruik, getuige Anaxandridas⁷⁷ kritiek op een gezant die volgens hem ten overstaan van de eforen de spijker op de kop had geslagen, maar teveel woorden had gebruikt. *De taal is een prachtig instrument, zei hij, maar je moet er zuinig mee omspringen.* Als een gepaste, nuttige tussenkomst al kritiek krijgt louter omdat ze wat te wijldopig was, kan men zich makkelijk voorstellen dat ernstige, verstandige mensen zich doodergeren aan de flauwekul die ze in veelvoud te horen krijgen. In feite kan men als regel stellen dat de tong het meest aan bod komt waar verstand en kracht ontbreken. Vogels zijn van nature kletsmajors en kunnen de zang van soortgenoten imiteren. Stieren en leeuwen kunnen dat niet. Kinderen, bejaarden en vrouwen kletsen er maar op los, omdat hun intellectuele vermogens zwakker zijn. Het gemak en de woordenvloed van een asianist⁷⁸ als Cicero zouden niet te harden zijn als hij

niet zo getalenteerd was geweest. Toch hebben ook zij die vol lof waren over zijn talent als taalkunstenaar het niet aangedurfd om in tijden van crisis, toen moed en standvastigheid waren vereist, op hem een beroep te doen. Ook in Demosthenes,⁷⁹ een heel wat soberder redenaar dan M. Tullius, zag men minder een man van de daad dan de woordkunstenaar. De beide Cato's, die wisten van aanpakken. Het waren, zo lezen wij, mannen die veel konden zeggen met weinig woorden. Toen Cato de Oudere het volk van Athene toesprak stond iedereen verbaasd over het feit dat de tolk waarvan hij zich bediende telkens veel meer tijd nodig had om in het Grieks gezegd te krijgen wat Cato in luttele woorden had uitgedrukt. Sedertdien weet iedereen dat *bij Grieken de woorden op de lippen tot stand komen, maar dat ze bij een Romein uit het hart komen*.⁸⁰ Wie voor zichzelf heeft uitgemaakt wat goed en wat verkeerd is behoeft geen franjes om anderen duidelijk te maken wat hij denkt. Het zijn vooral zij die niet goed weten waarover ze praten die veel woorden nodig hebben, of ook wie zich door een onzorgvuldige voorbereiding tijdens het spreken zelf nog lijkt af te vragen wat hij zoal zou kunnen zeggen. Wie de lijn van zijn gedachten vooraf nauwkeurig heeft uitgestippeld haalt uit een minimum aan woorden het maximale rendement. Wie een klare kijk heeft op wat de hoofdlijnen van zijn betoog horen te zijn en met welke argumenten het kan worden onderbouwd, heeft het niet moeilijk om overbodige zaken te schrappen en alleen het essentiële over te houden. De combinatie van techniek, inzicht in de materie en integriteit sluit elk gevaar voor wolligheid en breedvoerigheid uit. Zo iemand was ook de jongere Cato (Cato van Utica), een man die indruk maakte door het gewicht van zijn argumenten veeleer dan door de kwantiteit. Hij nam ook enkel het woord wanneer de omstandigheden erom vroegen. Zo iemand was bij de Atheners ook Focion. Over hem hebben wij het reeds gehad. Hetzelfde kan worden gezegd over allen die in de oudheid bewonderd werden omdat bij hen inzicht samenging met integriteit. De betoogtrant van zulke mensen kun je het best vergelijken met een gouden munt. Hoewel klein en licht, is hij toch veel waard. De woordenvloed van een babbelaar daarentegen is louter een belasting voor het gehoor, precies zoals munten van ijzer en koper wel zwaar wegen in de beurs, maar niet als het op betalen aankomt. Wie zich dus het meest aan woordenkraam ergeren zijn precies diegenen bij wie de esthetiek van het woord hoog in aanzien staat. Zo had Aristoteles ooit met groeiende ergernis geluisterd naar de idiote praatjes van iemand die, in de waan dat hij schitterende zaken vertelde, om de haverklap vroeg: *Is dat niet fantastisch, Aristoteles?* Waarop hij: *Wat ik vooral fantastisch vind is niet wat jij me vertelde, maar wel dat iemand die over benen beschikt het niet meteen op een lopen zette.* Praatzucht is nog extra vervelend omdat men niet duldt dat degene die luistert zwijgt of dat men om beurten het woord neemt. Er wordt verwacht dat men voortdurend instemmend mompelt of vraagt dat de spreker verder gaat. *Mooi zo, prachtig! En dan? Absoluut! Dat meen je niet!* Ik ken iemand – hij draagt de kardinaalshoed –, vrij grootsprakerig en tegelijk een lolbroek die nooit van ophouden weet. Ieder grapje wordt stevast gevolgd door een wat zielig *hu, hu, hu, hu, hu*, zoals in de komedie van Aristofanes. Misschien wil hij daarmee bij zijn publiek een applaus ontlokken, maar applaudisseren doet hij alvast voor zichzelf. Wie een goed stuk opvoert wacht tot het einde om applaus te vragen. Bij een babbelaar komt er nooit een einde, en dus vraagt hij een applaus voor ieder aardigheidje dat wordt gedebiteerd. Hij stelt zich ook niet tevreden met één verhaal, maar rijgt ze aan elkaar als lapjes textiel. Tegen Ligurinus⁸¹ van dat slag kunnen ook wij zeggen: Besef je wel wat je aanricht? Je bederft de spraak, zowat het

aangenaamste wat er bestaat. Je verslijt je tong, nuttig en heilzaam als geen ander orgaan, met ijdele praat. Het vele goeds wat een beheerst gebruik ervan teweegbrengt gooi je zomaar over boord, en je verkwist de kostbaarste schat die je hebt. *Zet de waterkruik maar buiten*, zegt men, *niets is goedkoper dan water*. De kostbare dingen die men bezit worden daarentegen achter méér dan één deur opgesloten. Niemand zal zijn kostbaarheden bewaren in een huis waarvan de deuren geen slot hebben. Ook geld zal men, neem ik aan, niet bewaren in een beurs die men niet kan sluiten. En jij, die je onschatbare rijkdom overal met je meedraagt, loopt er met je mond wijdopen bij? Niets is makkelijker dan zwijgen, maar jij wendt kunst en techniek aan voor iets wat je nog een slechte faam bezorgt op de koop toe. Je bent iederéén tot last, maar verstandige mensen nog het meest van al. Niemand gelooft je, ook niet als je de waarheid spreekt. Je maakt je onsterfelijk belachelijk, niemand neemt je au sérieux en bovendien maak je jezelf onmogelijk als had je je vader en moeder vermoord. Mensen gaan nog liever met een boef om – als die tenminste zijn mond kan houden – dan met zo'n praatjesmaker. En dan mag hij gerust nog een blanco strafblad hebben. Zelf beleef je aan je ziekte geen vreugde, en anderen verveel je er ten dode mee. Het is nog zieliger de risee te zijn dan verafschuwd te worden. *Het ergste met armoe is dat het je belachelijk maakt*, zei ooit iemand.⁸² Het ergste wat je immers kan overkomen is dat je ellende geen sympathie of medelijden wekt, maar je tot het mikpunt van spot maakt. En dat is net wat jou overkomt. Maar wellicht doe ik vergeefse moeite als ik met mijn woorden zo'n praatgraag wil genezen. Zwijgen kan hij niet, en dus laat hij zich ook het medicijn niet toedienen, net zoals zieken die het nog vóór ze het helemaal hebben uitgedronken weer uitbraken. Wanneer Stertinius bij Flaccus de berooide Damasippus door een wijsgerig discours van zijn dwaasheid wil genezen, eist hij vooraf luisterbereidheid en inachtneming van het nodige decorum. Wellicht zorgen heel wat andere menselijke gebreken voor meer criminele overlast, maar geen enkel daarvan lijkt me ongeneeslijker dan praatzucht.

Laten wij nu nagaan welke de voordelen zijn van het stilzwijgen of althans van een zuinig en beheerst gebruik van de tong, en hoe het kan bijdragen om iemands gezag te vergroten. Ik wil beginnen met erop te wijzen dat velen ook wat dat betreft overdrijven en in de fout gaan. Soms was het beter gesproken dan gezwezen te hebben. Velen kregen het verwijt te horen dat hun tong voor geld te koop was. Anderen werden met de vinger nagewezen omdat hun stilzwijgen kon worden afgekocht. Van zo iemand zegt men dat hij een *rund op de tong* heeft.⁸³ Demosthenes had volgens sommigen ooit eens een *geld-angina*,⁸⁴ en dat Amyclae door zwijgen verloren ging is al lang een spreekwoord geworden.⁸⁵ Toch denk ik dat er maar weinig mensen zijn die het woord van Simonides⁸⁶ niet kunnen beamen dat men vaak spijt heeft *gesproken*, maar nooit *gezwegen* te hebben. Volgens Valerius Maximus⁸⁷ komt de eer van die uitspraak echter aan Xenocrates⁸⁸ toe. De fout die men maakte door te zwijgen kan worden hersteld door te spreken, maar een woord gaat, eens het is uitgesproken, een eigen leven leiden⁸⁹. Ook wat spreken betreft geldt dat steeds de gulden middenweg dient gevolgd. Wijkt men daar toch van af, dan heeft men meer begrip voor wie bijvoorbeeld te gul dan voor wie schraapzuchtig is, maar overdreven zwijgzaamheid wordt minder erg bevonden dan druistige praatzucht. Ook al is het verkeerd, het is veiliger en respectabeler. Wijs en kort van stuk is ideaal. Terecht zei iemand ooit dat mensen ons leren spreken, en goden ons leren te zwijgen. Godsspraken zijn zeldzaam en steeds bondig. Daaraan ontlene zij ook hun gezag. De

goden hebben gesproken, denkt men dan. Diezelfde eigenschappen vindt men ook terug in vele uitspraken die aan Pythagoras, Socrates en andere wijzen worden toegeschreven. De impact van dergelijke one-liners van topfiguren is dan ook aanzienlijk. Weinig woorden, maar wat een rijkdom aan ideeën!

De ouden hadden genoeg aan enkele wetten. Ook die waren bondig als godsspraken: de wetten van Solon⁹⁰ bij de Atheners, die van Lycurgus⁹¹ te Sparta. Met hun Twaalf tafelen konden de Romeinen elk soort geding aan. Om bedrieglijke opzet bij het opstellen van overeenkomsten uit te sluiten volstond die ene zin: *eerlijke mensen hebben aan elkaars erewoord genoeg*. Koningen noemde Plato de *zonen der goden*, en een vorst is niets anders dan de *vleesgeworden wet*. Daarom moeten ook hún uitspraken kernachtig zijn, maar toch rijk aan gedachten, precies zoals godsspraken en de wetten uit de oudheid. Maar ook de andere vrije kunsten hebben, net zoals de menselijke zeden, hun primitieve onschuld verloren. Zij zijn welbespraakter, maar minder oprecht geworden. De echte welsprekendheid heeft plaats geruimd voor declamatorische woordenkraam. Wat is heden ten dage omslachtiger dan onze muziek met heel haar verscheidenheid aan instrumenten waarmee zij de zang van zowat alle vogels kan nabootsen? Ooit hakte Emerepes, de Spartaanse evoor, met een bijl twee snaren door van de negen die de lier van Frynides rijk was. *Zo bederf je de muziek niet*, zei hij. Wat zou hij dan wel zeggen, mocht hij de orgels in onze kerken horen dreunen met hun bazuinen, hoorns, klaroenen, diskant-, bas- en contrabaspijpen waarmee zowel gedonder als het hele gamma stemmen van vogels en mensen wordt nagebootst? Zoals onze muziek is, zo is ook onze klederdracht, onze voeding, onze architectuur. De eenvoud van vroeger vind je nergens meer; alles wordt steeds maar groter, geraffineerder, gesofistikeerder. Welnu, zolang de zeden zuiver waren bleef ook het taalgebruik sober, wat onmiddellijk blijkt als men het werk van oudere schrijvers naast dat van meer recente legt: Hippocrates⁹² naast Galenus⁹³, Socrates naast Chrysippus ... Filosofie is sofistieke woordenkraam geworden. Daardoor heeft zij niet alleen haar naam maar ook haar prestige verloren, en het zijn zeker niet de briljantste geesten die zich er tegenwoordig nog op toeleggen. Dan heb ik het nog niet over de breedvoerigheid van onze wetteksten. De spraak kan dus het leven veraangenamen, maar een teveel daarvan werkt net andersom. Ook hier geldt het woord van Juvenalis: *Je hebt méér plezier als je er zuinig mee omspringt*.⁹⁴ De reden waarom koningen niet echt genieten van edelstenen, purperen gewaden, uitgelezen spijzen en wijn is precies dat zij er onophoudelijk door omringd zijn. Als zij door omstandigheden dan toch eens honger of dorst hebben, krijg je te horen dat zij dan pas beseffen hoeveel genot tijdens hun leven aan hen is voorbijgegaan. Voor wie echt honger of dorst heeft is gewoon water lekkerder dan eender welke cocktail, en smaken eikels heerlijker dan koek. Zo is het ook aangenamer te luisteren naar iemand die maar zelden praat en het nog kort weet te houden ook. Heeft men het over nut, dan geldt dat er van nut enkel sprake kan zijn wanneer men naar iemand luistert. Praatzucht heeft echter tot gevolg dat niemand wil noch kan luisteren. En mocht men dan al luisteren, dan maakt het gebrek aan geloofwaardigheid dat de ander elke overtuigingskracht mist. Men stelt immers geen vertrouwen in iemand wiens welbespraaktheid meer met pathologie dan met verstand te maken heeft. Bovendien rust op babbelzucht steeds het vooroordeel van domheid, getuige de spreuk dat *holle vaten het hardst klinken*. Zwijgzaamheid komt niet altijd uit inzicht of verstand voort, maar het is wel een houding die doorgaans met ernst en wijsheid wordt

geassocieerd. Zo kreeg iemand die tijdens een gastmaal nogal zwijgzaam was te horen: *Als je wijs bent, dan is het dwaas wat je doet; ben je dwaas, dan is het verstandig wat je doet*, en iemand anders: *Hij zou voor een wijsgeer hebben kunnen doorgaan, indien hij zijn mond had gehouden*. Niets heeft het met stilte zo lastig als domheid. Toen Demaratus, de Spartaanse koning, er op een bijeenkomst nogal zwijgzaam bijzat, vroeg iemand hem of zijn stilzwijgen aan domheid of aan een gemis aan welbespraaktheid te wijten was. Hij antwoordde: *Wie dom is, kán niet eens zwijgen*. Iets gelijkaardigs wordt over Bias⁹⁵ verteld. Ook hij deed er tijdens een gastmaal het zwijgen toe, wat hem vanwege een praatgraag iemand de kritiek van onwetendheid en boersheid opleverde. *Zeg jij me dan*, repliceerde hij, *welke idioot zijn mond kan houden als er gedronken wordt*. Zo kaatste hij op een waardige manier het verwijt naar de criticaster terug. Aardig is in dit verband ook een uitspraak van Zeno.⁹⁶ In Athene zou iemand een gezantschap van de koning ontvangen en hij wist dat die lui hielden van erudiete gesprekken aan tafel. Om het ze naar de zin te maken nodigde hij dus enkele wijsgeren uit. Zo ontspoon er zich een geleerde discussie waarbij niemand zich onbetuigd liet. Alleen Zeno zei niets. Enigszins verbaasd hierover richtten de gezanten zich met een heildronk tot hem en vroegen: *En wat zullen wij de koning over jou melden, Zeno?* Waarop hij: *Niet méér dan dat er in Athene een grijsaard woont die tijdens het drinken zijn mond kan houden*. Zijn halsstarrig stilzwijgen was in drie opzichten merkwaardig: hij was bejaard, en op die leeftijd is men meestal nogal babbelziek. Er werd gedronken, en zowel wijn als het voorbeeld van praatgrage gasten zet tot spreken aan. Bovendien speelde het gebeuren zich in Athene af, een bij uitstek praatgrage stad. Toen iemand de retor Hecataeus, die op een gastmaal was uitgenodigd, verweet dat hij niets zei, repliceerde Archidamidas gevat in zijn plaats: *Jij bent het die niet lijkt te beseffen dat de kunst het woord te voeren er voornamelijk in bestaat dat men weet wanneer het ogenblik is gekomen om te spreken*. Zowel zwijgen waar het hoort als spreken waar het hoort zijn twee aspecten van één en dezelfde kunst. Zo stelt Alcibiades in Plato's Gastmaal dat een strategische vlucht evenzeer van dapperheid getuigt als onvervaard strijden. Zangers die de tussenpozen van stilte niet naar behoren in acht nemen geven daardoor blijk van hun onkunde, ook wat het zingen zelf betreft. Wie dus weloverwogen zwijgt geeft meteen ook te kennen dat ook zijn spreken weloverwogen is. Niet met woorden die zomaar uit de mond vloeien oogst men resultaat, maar wanneer zij oordeelkundig en opportuun ten gehore worden gebracht. Artsen leren ons dat mannen bij wie het teelvocht onwillekeurig afgescheiden wordt – wat zij *gonorrhoe* noemen –, doorgaans onvruchtbaar zijn. Niet minder onvruchtbaar is het discours van hen wier praatzucht ziekelijk is en die niet kunnen zwijgen, ook niet als ze dat zouden willen. Geleerden hebben opgemerkt dat bij kinderen die laat beginnen praten de tong later krachtiger wordt. Bij hen die zeer vroeg beginnen praten blijft dat orgaan eerder zwak. Planten die te snel groeien hebben geen kracht, en hout dat te snel opschiet mist stevigheid. Horatius was van nature eerder zwijgzaam, maar nog steeds horen wij zijn stem. Vergilius Maro kreeg het vaak hard te verduren vanwege de blaaskaak Philistus, die in zijn schaamteloosheid zover ging hem in tegenwoordigheid van keizer Augustus *onmondig* te noemen. De bescheiden dichter, die tot dan toe geduldig had geluisterd, gebod de blaaskaak te zwijgen, en zei dat hij desgewenst een klaroen kon laten schallen die wijd en zijd gehoord zou worden. Daarna wendde hij zich tot Augustus en zei: *Als die man wist, Caesar, wanneer hij hoorde te zwijgen, zou hij hij niet zo vaak spreken*. Zwijgen moet men immers altijd, behalve wanneer anderen gebaat zijn door

hetgeen men zegt of wanneer men zelf door zijn stilzwijgen geschaad wordt. Wie hoort beunhaas Pero nu nog, of Carbilius, Petilius, Avitus ..., allen criticasters van Vergilius? Alleen Maro is nog te horen. Hún spraakzaamheid was van korte duur. Maro echter zal nooit meer zwijgen. Een boodschap van weinig woorden maar met een rijke inhoud is als een zaadje, droog, klein en onbenullig, maar stop het in de grond en er groeit een gigantische boom uit. Ook wie een exuberante spreekstijl hanteert oogst vooral applaus door de kernachtige slotsententies waarmee een verhalende of argumenterende gedachtegang wordt afgesloten, de zogenaamde *epifonemen*. In een wedstrijd tussen boogschutters is de winnaar niet degene die de meeste pijlen afschiet, maar hij die met één pijl het doel weet te treffen. Ook wijsgeren hebben hun bondig geformuleerde waarheden, omwille van het gezag dat ervan uitgaat *axioma's* genoemd. Gezag hadden ook zij die hun ideeën liever uitdrukten door middel van daden en gebaren, als een soort tekens zonder woorden, zoals Heraclitus.⁹⁷ Toen er onder de burgers rellen waren uitgebroken, werd hem gevraagd om tijdens een meeting op te roepen tot eendracht. Hij besteedde het verhoog, strooide wat meel in een beker met koud water en mengde het geheel met zijn wijsvinger dooreen. Hij dronk het uit en ging heen. Zo maakte hij zonder woorden duidelijk dat onenigheid doorgaans voortkomt uit een streven naar luxe en overbodige zaken, terwijl eendracht moeiteloos tot stand komt wanneer men zich tevreden stelt met het hoogst noodzakelijke. Even kernachtig was de boodschap van Scylarus, de koning van de Scythen, aan zijn tachtig zonen. Toen hij zijn einde voelde naderen liet hij een bundel pijlen brengen en vroeg enkele forse kerels de bundel te knakken. Toen ze dat niet lukte en ze ontmoedigd hun pogingen hadden gestaakt, trok hij de pijlen stuk voor stuk eruit en brak ze moeiteloos. Méér dan door woorden maakte hij zo duidelijk dat hun macht ongebroken zou blijven zolang zij hun broederlijke saamhorigheid bewaarden. Als tweespalt hen van elkaar zou scheiden, zouden ze moeiteloos overwonnen worden. Nooit zou Sertorius⁹⁸ met woorden alleen, hoe goed voorbereid ook, de onbehouwen, barbaarse massa Lusitaniërs ervan hebben kunnen weerhouden een open confrontatie met de Romeinse troepen aan te gaan. Dat lukte hem wél met een aanschouwelijk voorbeeld. Hij liet twee paarden aanrukken, het ene jong en krachtig, het ander oud en zwak. Bij het zwakke paard plaatste hij een robuuste jongeman, bij het krachtige paard een afgeleefd oud mannetje. Beiden vroeg hij de staart van het paard dat hun was toegewezen uit te trekken. De jongeman greep met beide handen de volle staart van zijn paard en bleef maar vruchteloos trekken. Het oude mannetje trok de haren één voor één eruit tot het paard geen staart meer had. Lycurgus dan weer liet het volk twee honden zien. De ene was een rashond met een hele stamboom gerenommeerde jagers, maar die zijn huis nooit had verlaten en lui was geworden. De andere was een straathond, maar geoefend in de jacht. Daarop liet hij uit een kooi een stuk wild los en gooide hij tegelijk een brok voedsel op de grond. Bij de ene hond primeerde de gewoonte op zijn natuur, zodat hij onmiddellijk op de brok voedsel afging. De andere keek naar het voedsel niet om en ging, zijn training indachtig, op het wild los. Zo wist hij, doeltreffender dan hij het met woorden had gekund, aan de bevolking duidelijk te maken hoe belangrijk een juiste opvoeding is. Toen Tarquinius Sextus een bode naar zijn vader⁹⁹ stuurde met de mededeling dat hij Gabii in handen had, en met de vraag wat hem verder te doen stond, bracht deze laatste de bode, die hij niet vertrouwde, zonder te antwoorden naar de tuin en sloeg er een passant, terwijl de bode toekeek, met een stok de hoogste koppen af van een bos papavers; Toen de bode bij zijn terugkeer

vertelde wat hij had gezien, begreep de schrandere jongeman wat zijn vader had bedoeld: de leiders moesten worden verbannen of onthoofd. Toen men Cleanthes¹⁰⁰ vroeg wat het verschil was tussen dialectiek en retorica, maakte hij eerst een vuist en liet hij vervolgens zijn handpalm zien. De uitleg met woorden zou heel wat om het lijf hebben gehad, maar zeker niet zo duidelijk zijn geweest.

De onbetwiste kampioenen in dat soort lapidaire bondigheid waren, zoals reeds gezegd, de Spartanen. Toen Archidamus¹⁰¹ vernam dat de Eleeërs van plan waren de Arkadiërs te helpen, schreef hij hun een briefje met de korte tekst: *Archidamus groet de Eleeërs. Niets gaat boven rust.* Maar wat volgt is nog ‘Lakonischer’. Filippus¹⁰² had de Spartanen gevraagd of zij bereid waren hem in hun stad te ontvangen of niet. Zij lieten hem een velletje bezorgen met juist geteld één lettergreep, in grote letters: *NIET*. Toen Filippus hun een brief stuurde vol dreigementen, waaronder: *Als ik Lakonië binnenva, is het met jullie allen gedaan, bestond het antwoord uit één enkel woord: αδικα (ALS), en het zou nog korter hebben gekund indien zij in standaardgrieks hadden geantwoord: ε=>. Zij hingen het ook nog op in de tempel van Apollo, waar het de geleerden heel wat kopbrekens heeft gekost. Toen diezelfde Filippus een vreselijke straf in het vooruitzicht stelde, kreeg hij als antwoord: *Dionysius in Korinthe*, wat zoveel betekende als ‘Pas maar op dat je, terwijl je andermans gebied binnenva, niet zelf van je troon wordt gestoten’. Iets dergelijks was namelijk Dionysius overkomen, die van tiran schoolmeester was geworden. Naar koning Demetrius hadden de Spartanen ooit een gezantschap bestaande uit één man gestuurd. Toen de verbolgen vorst hierover bij herhaling zijn ongenoegen uitte, antwoordde de Spartaan zonder verpinken: *Een man voor een man*. Menecrates, die als bijnaam Jupiter had, schreef eens een brief aan Agesilaus, met in de begroetingsformule de ambitieuze bijnaam: *Menecrates Jupiter groet (ξα<=>ρειν) Agesilaus*. Agesilaus begon zijn antwoord met: *Koning Agesilaus wenst Menecrates geestelijke gezondheid (για<=>νειν) toe*. Door één woord te vervangen maakte hij de man duidelijk dat het hem wel in zijn bol moest zijn geslagen om de bijnaam Jupiter te durven gebruiken, terwijl hij gewoon een mens was, en wellicht niet eens van de allerbesten.*

Ook in oorlogstijd en in levensgevaarlijke situaties haalt een korte boodschap méér uit dan omhaal van woorden. De reeds vermelde Tarentijnse soldaten die tussen pot en pint allerhande geoorloofde en niet-geoorloofde uitspraken over de koning hadden gedaan zoude er zeker het hachje bij hebben ingeschoten als niet iemand het met een kwinkslag voor ze had opgenomen: *We zouden je ook nog wel hebben vermoord, koning, maar toen was de drank al op. Vóór de strijd kregen soldaten van hun aanvoerder te horen: *Soigneur je maar goed, want straks zijn we bij Proserpina te gast*. Met die korte uitspraak wist hij hen te motiveren voor de strijd, méér dan hij het met een lange, zorgvuldig voorbereide redevoering zou hebben gekund. Van de naakte, onverbloemde waarheid gaat immers een stimulerende drijfkracht uit die door verbaal geweld nooit kan worden geëvenaard. Wie de knepen van het worstelen kent zal met een minimum aan inspanning eender welke leek, hoe gespierd en beweeglijk hij ook is, vloeren. Toen Croesus, de Lydische koning, door Cyrus, de koning van Perzië, was gevangen genomen, zag hij hoe diens manschappen zegevierend door de stad heen en weer renden, en hij vroeg Cyrus waarmee zij zo druk in de weer waren. *Zij doen gewoon wat álle overwinnaars met overwonnenen**

doen: zij zijn jouw stad aan het plunderen. Waarop Croesus: *De jouwe, bedoel je, want niets is daar nog van mij.* Door die enkele woorden drong de waarheid plots tot Cyrus door. Hij liet het plunderen onmiddellijk staken en verbood dat het reeds geroofde buiten de stad werd gebracht. Tegen Epaminondas, de Thebaanse leider, werd, samen met zijn companen, de doodstraf geëist omdat hij gedurende vier maanden wederrechtelijk over Beotië zou hebben geregeerd. Hij nam alle schuld op zich en zei dat de anderen onder zijn dwang hadden gehandeld. Zelf hield hij zijn verdediging kort: de feiten spraken voor zich. Zou men zich voor de doodstraf uitspreken, dan vroeg hij dat zijn misdaad door een inscriptie op een zuil aan alle Grieken zou worden bekendgemaakt: *De Thebanen werden door Epaminondas gedwongen Lakonië, dat gedurende vijfhonderd jaar onbedreigd was gebleven, te verwoesten; in Messene, dat de voorbije tweehonderddertig jaar niets dan burgeroorlogen had gekend, de rust te herstellen; het al evenzeer verscheurde Arkadië eendrachtig te maken en de vrijheid in heel Griekenland te herstellen.* Dat waren namelijk de resultaten van zijn wederrechtelijk bewind. Na dat korte pleidooi deden de rechters niet eens meer de moeite de stemmen te tellen, maar stonden zij lachend recht en gingen naar huis. Zij vonden natuurlijk dat het schaamteloos zou zijn iemand te veroordelen die zich zo verdienstelijk had gemaakt. Over Scipio Major¹⁰³ gaat een gelijkaardig verhaal. Toen hij door Petilius en een aantal volkstribunen van zware feiten werd beschuldigd, zei hij: *Burgers van Rome, dit is de dag waarop ik Hannibal en de Carthagers heb verslagen. Met mijn overwinningskrans begeef ik mij naar het Kapitol om er het voorgeschreven offer te brengen. Wie zijn stem over mij wil uitbrengen, doet maar.* Vervolgens trok hij naar het Kapitol, gevolgd door de hele bevolking. Alleen de aanklagers bleven achter. Door zijn zaak niet te bepleiten had hij zichzelf vrijgesproken.

Retoricahandboeken vermelden ook dat in zaken waar men door te argumenteren niet uit raakte een grapje vaak uitkomst bracht. Ooit verweet men Cicero dat hij tegen betaling iemands verdediging op zich had genomen, en dat het zijn bedoeling was er een huis mee te kopen. Zijn antwoord luidde: *Ik zal die beschuldiging erkennen, zodra ik dat huis heb gekocht.* Toen dat inderdaad gebeurde en men hem met zijn leugen confronteerde maakte hij er zich met een grapje van af: *Weet u dan niet dat een goede huisvader niet mag laten blijken dat hij de bedoeling heeft iets te kopen?* Sommigen stralen zoveel rechtschapenheid uit dat hun aanblik of een gebaar volstaan om indruk te maken op het publiek. Nadat men Sejanus¹⁰⁴ met een haak had weggesleept was de situatie van velen ten overstaan van keizer Tiberius op zijn minst gênant geworden, en liepen zij groot gevaar. Sommigen trachtten zich door allerhande smoezen en uitvluchten uit de slag te redden, maar Crispinus gaf openlijk toe dat hij Sejanus genegen was geweest: *Waarom zou ik ook niet? U was het toch ook?* Ook hier had de onverbloemde en onverkorte waarheid een overtuigingskracht waar een volgens de regels der kunst opgestelde rede niet aan kon tippen. Themistocles zei tegen het Atheense volk dat hij een schitterend plan had, dat echter veiligheidshalve niet openbaar mocht worden gemaakt. Het volk stond hem toe het in het oor van Aristides te fluisteren, die het dan kon goedkeuren of verwerpen. Het ging over het verbranden van de Griekse vloot. Toen hij het plan vernomen had zei Aristides tegen het volk: Themistocles' plan is het meest nuttige, maar tegelijk het meest onrechtvaardige wat ik ooit heb gehoord. Zo weinig woorden volstonden om de topman van de Atheense politiek terug te fluiten. Ooit vroeg Alexander de Grote een zeerover die hem was voorgeleid waar hij de lef vandaan haalde om de zee

onveilig te maken. Hij antwoordde: *Omdat ik met een klein vaartuig werk, noemt men mij een zeerover. Jij doet precies hetzelfde als ik, maar met een gigantische vloot, en jou noemt men een koning.* Het was een piraat die sprak, en een heerser die luisterde. Toch had de waarheid genoeg aan die enkele woorden. De grote Pompejus had besloten al de Mamertijnen¹⁰⁵ te doden omdat zij partij hadden gekozen voor Marius. De leider van die stad, Sthenius, zocht Pompeius op en zei onomwonden dat hij de aanstichter was van al het gebeurde. *Ik ben het immers die mijn tegenstrevers overtuigd, en mijn aanhangers gedwongen heb zich bij Marius aan te sluiten.* Pompeius had bewondering voor de moed van de man, omdat hij het welzijn van zijn medeburgers liet voorgaan op het zijne. Sthenius werd zijn vriend en de Mamertijnen kregen vergiffenis voor hun afvalligheid. Als de waarheid slechts zo weinig woorden nodig had om een krijgsheer en partijman tot andere gedachten te brengen, dan kan zij bij een integer iemand natuurlijk nog veel méér bereiken. Een dergelijke tegenwoordigheid van geest treft men ook bij vrouwen aan. De zuster van Dionysius, die met Polyxenus was getrouwd, werd door haar broer Testhes ervan beschuldigd dat zij, hoewel zij van Polyxenus' voornemen om te vluchten op de hoogte was geweest, hem niet had verklikt. Haar antwoord was vrij en vrank: *Voor wie zie jij mij wel aan? Had ik geweten dat mijn man zoiets van plan was, dan zou ik met hem zijn meegevlucht.* Zo maakte zij in één klap korte metten met het vermoeden van medeplichtigheid en liet zij zich kennen als de toegewijde, deugdzame echtgenote die zij was. Aemilius Scaurus, een bejaard man die te Rome hoog in aanzien stond, werd door een zekere Varius, die een stuk minder gunstig stond aangeschreven, beschuldigd van verraad. Zijn pleidooi was kort en bondig: *Varius van Sucro beweert dat Aemilius Scaurus de republiek verraden heeft, wat door Aemilius Scaurus wordt ontkend. Wie geloven jullie?* Na die woorden werd Scaurus eenstemmig door het hele volk en zelfs door de tribuun zelf vrijgesproken. Ificrates was een uitmuntend veldheer die voor het Atheense volkstribunaal van verraad werd beschuldigd. Aan Aristofon, zijn aanklager, stelde hij de vraag of hij de staat dan wel voor geld zou verraden. Toen deze laatste ontkennend antwoordde, zei hij: *En wat jij nooit zoudt hebben gedaan, heb ik dus gedaan?* Dit wel zeer bondige pleidooi volstond om hem definitief buiten verdenking te stellen.

Zo begrijpt men dat de Grieken in Demosthenes hun topredenaar zagen, maar Focion als de meest indringende spreker beschouwden. De reden is dat Focion kort van stuk maar steeds ter zake was en ook de waarheid sprak, terwijl Demosthenes het volk dikwijls naar de mond sprak. Demosthenes was dan ook als de dood voor hem. Andere redenaars konden hem weinig vrees inboezemen. Maar wanneer Focion rechtstond om het woord te voeren, fluisterde Demosthenes zijn vrienden toe: *Daar is ie weer: de hakbijl in mijn redevoeringen.* Met *hakbijl* bedoelde hij natuurlijk de snedigheid van een puntige, levendige stijl, die zó door zijn zorgvuldig geconstrueerde syllogismen ging. Niet voor niets zegt men dat veelpratere leugenaars zijn, terwijl volgens de tragedieschrijver *het woord van de waarheid eenvoudig is.*¹⁰⁶ In de literatuur zijn voorbeelden van die aard echter legio, zodat het geen zin heeft er nog verder mee door te gaan.

Uit hetgeen totnogtoe is gezegd blijkt, dunkt me, voldoende dat gepast stilzwijgen en concisie bij het spreken een groot man sieren, en dat van een goedgekozen, snedige soundbite méér gezag en effect uitgaat dan van de losse flodders van een praatjesmaker,

ook al is er niets méér aan de hand dan zijn mateloze babbelsucht. Deze ziekte sleept in haar kielzog echter een hele reeks bijkomende fouten en gevaren zoals de bijna dwangmatige lust om over de meest onbenullige zaken te praten waar niemand iets aan heeft, niet zij die erover praten en hun toehoorders al evenmin; gevaarlijke versprekingen, die men nooit helemaal kan vermijden als men steeds maar aan het woord is; het lichtzinnig uitbrengen van stil te houden zaken die zowel voor de spreker als voor zijn publiek compromitterend kunnen zijn; snoeverij, die de trouwe gezelschap is van praatzucht; roddel, verklikking en valse betichting. Tot dergelijke uitwassen komt vroeg of laat al wie zijn tong niet meester is, ook al is het beginstadium vaak onschuldig en veeleer grappig dan hatelijk. Een rede moet in de eerste plaats aangepast zijn aan het onderwerp, de omstandigheden, de plaats, de personen. Wie is in staat daar rekening mee te houden als hij niet kan zwijgen? Als hij niet een visie verwoordt, maar dwangmatig steeds maar doordramt? Een originele stijl met goedgekozen, niet te uitbundige grapjes maakt de omgang met anderen een stuk aangenamer, en onder vrienden is zelfs een zekere vrijpostigheid niet zonder charme. Wanneer bij dit alles echter de vereiste tact ontbreekt kan men in behoorlijk akelige situaties verzeild raken. Cynisme en sarcasme zijn geen sociale speeltjes, en het past niet overal om een kat zonder meer een kat te noemen. De jongeman, wiens gezicht uit dat van Octavius leek gesneden, had nog geluk toen die hem vroeg of zijn moeder in het keizerlijk paleis af en toe over de vloer kwam. *Niet mijn moeder, maar wel mijn vader*, repliceerde hij gevat. Bij Augustus, die een minzaam man was en van een kwinkslag hield, kon zo iets. Bij Caligula of Nero zou hij wellicht aan het verkeerde adres zijn geweest. Soldaten die een gevangene naar koning Antiochus¹⁰⁷ brachten stelden hem gerust, want *als hij hem onder ogen kwam zou hij ervaren hoe vergevensgezind de koning wel was*. Waarop de gevangene: *Ik mag het dus wel vergeten!*, met een allusie op 's konings eenogigheid. Wellicht was het ogenblik voor dat overigens wel leuke grapje niet zo heel goed gekozen, want de man schoot er het leven bij in. De koning vond het maar niks en liet hem kruisigen. Zo had ook een nar het bij keizer Hadrianus verkorven toen hij de keizer bij zijn komst met selderij omkransd tegemoet liep. Hadrianus liet hem uit de kring verwijderen, en de nar riep hem vanop afstand deze vleierende woorden toe: *Alles hebt u volbracht, over alles gezegevierd. Wees nu een God*. Bij iemand anders zouden die woorden hem misschien een beloning hebben opgeleverd, maar Hadrianus was bijgelovig en kon de uitspraak niet appreciëren. Een babbelaar verliest echter liever een vriend dan een bon mot. Hij zal liever zwaar boeten voor een prul dan niet toe te geven aan zijn neurotische dwang.

Toen Filippus, de vader van Alexander, eens een slavenveiling voorzat, riep één van de te koop gestelde mannen hem toe: *Heb erbarmen, Filippus. Onze vaders waren vrienden*. Waarop Filippus: *Hoedo? Wat bedoel je, man? – Dat zal ik je zeggen als ik even dichterbij mag komen!* Het mocht, en toen fluisterde hij Filippus in het oor: *Trek je mantel wat naar beneden, want je zit niet er niet zo elegant bij*. De koning was blij met de wenk die juist op tijd kwam en zei: *Laat die man maar vrij. Ik wist niet dat hij een vriend was en dat hij mij zo genegen is*. Het was dus een goede raad die Aristoteles aan Callisthenes meegaf toe deze laatste zich op weg begaf om Alexander de Grote te verwoegen: zijn gesprekken met de vorst moesten schaars blijven, en wat hij zei moest aangenaam zijn. Callisthenes sloeg zijn raad echter in de wind. Met rampzalig gevolg. Ook de raad die Parysatis, de moeder van Cyrus en Artaxerxes, gaf had best die van een

man kunnen zijn: *Wie tot een koning spreekt moet ál te directe woorden met linnen van het fijnste soort omhullen.* Wanneer het echt nodig is een vorst op iets te wijzen, dient het rauwe van de waarheid met zorg te worden ingekleed. Hierbij speelt niet alleen stand of leeftijd een rol, maar ook plaats en tijd. De vrijpostigheid die zelfs een groot wijsgeer als Plato zich tegenover Dionysius, de tiran die over Sicilië heerste, veroorloofde bekwam hem slecht. Dat was ook voor Dio het geval. Een oude vrouw had meer geluk. Zij had er bij Filippus herhaaldelijk op aangedrongen haar zaak te willen onderzoeken. Dat zag Filippus niet zitten en hij antwoordde telkens dat hij daarvoor geen tijd had. *Dan moet jij ook maar geen koning willen zijn,* had zij hem gezegd. Dat maakte wél indruk, en Filippus boog zich over haar zaak. Over keizer Hadrianus, een man behept met vele deugden maar minstens evenveel gebreken, doet een gelijkaardig verhaal de ronde.

Diogenes¹⁰⁸ was eens het kamp van de Macedoniërs binnengewandeld. Hij werd gegrepen en bij Filippus gebracht, die uitriep: *Een spion! – Goed geraden,* zei Diogenes. *Ik wilde namelijk even nagaan of je werkelijk zo dwaas bent als er verteld wordt. Terwijl je de kans hebt om rustig van je koningschap te genieten, daag je liever heel Griekenland uit zodat zelfs je leven niet meer veilig is.* Wat Diogenes mocht, is echter niet eender wie toegestaan en men zal niet licht mensen vinden die even minzaam en gematigd reageren als Filippus. Het is ook niet zonder gevaar om zelfs lieden van gewone stand met woorden te tarten. Het gebeurt immers niet zelden dat wie zijn tanden in iets mals wil zetten, ze breekt op iets hards, en dat wie er hard tegenaan gaat van hetzelfde laken een pak krijgt. Het stomste wat men kan doen is mensen aanvallen die de middelen hebben om zwaar terug te slaan. Toen Polyxenus, die de nog jonge Dionysius dialectiek onderwees, zoals in dat vak gebruikelijk is, zei: *Ik zal jou weerleggen,* repliceerde Dionysius: *Jawel, met woorden, maar ik weerleg jou met de feiten.* Zo ook Cleomenes,¹⁰⁹ de zoon van Anaxandridas, toen hem door de burgers van Argos meened en goddeloosheid werd verweten: *Het staat jullie vrij mij te beschimpen, maar ook mij het jullie metterdaad betaald te zetten.* De vrijpostigheid van de oude Komedie werd door wetten aan banden gelegd nadat speelse kritiek in razernij was ontaard, en Cynische wijsgeren werden door iedereen *honden* genoemd, niet omdat zij de mensen terecht met hun gebreken confronteerden, maar omdat zij daarbij geen rekening hielden met personen, tijd en plaats. Men haat mensen die iedereen voortdurend om de oren slaan met vragen over van alles en nog wat, maar nog veel meer haat men degenen bij wie niet de oren maar de tong is geperforeerd, en die vol nieuwgierigheid alles over iedereen trachten te weten te komen, maar toch niets voor zichzelf kunnen houden, ook al komt daardoor het leven van anderen, en zelfs het hunne, op het spel te staan, en dat omwille van zaken die zij, los van hun kwaal, probleemloos hadden kunnen stilhouden. Applaus dus voor hen wier discretie het betrouwbaarst is gebleken. De nog jonge Papirius¹¹⁰ verdient dan ook alle lof omdat de liefkozende woorden noch de dreigementen van zijn moeder hem ertoe konden bewegen te verklappen wat er in de senaat was besproken. Toen zij ten einde raad naar de karwats greep, verzond de jongen dan maar iets om haar af te schepen. Het verhaal deed onmiddellijk de ronde, zorgde voor heel wat opschudding, en maakte vooral duidelijk hoe onbetrouwbaar de vrouw was geweest. De jongen kreeg een pluim voor zijn onverzettelijkheid. In zijn essay over babbelsucht vertelt Plutarchus een leuk verhaal over een gelijkaardige gebeurtenis. De Romeinse senaat had zich in geheime zitting al verscheidenen dagen gebogen over een uiterst belangrijke zaak. Dit gaf

aanleiding tot de wildste speculaties. Een overigens deugdzaam en zedige vrouw – maar niettemin een vrouw – begon haar man met liefkozingen en smeekbeden te bewerken om het geheim toch maar prijs te geven. Tranen, dure eden en gruwzame zelfverwensingen moesten garanderen dat zij het aan niemand zou verklappen. En wat dacht je, zij verweet hem natuurlijk zijn gemis aan vertrouwen in haar. De Romein deed alsof hij zwichtte voor haar smeekbeden. Het was het enige middel om de vrouw haar eigen dwaasheid te doen inzien. Hij zei: *Ik had mij voorgenomen te zwijgen, maar jij wint. Luister dus goed, maar houd alles voor jezelf. Priesters hebben een angstwekkende verschijning waargenomen: zij zagen een kwartel met een gouden helm op zijn kop en een speer tussen zijn poten door de lucht vliegen. Daarover beraadt de senaat zich nu. De wichelaars zijn het onderling niet eens of de kwartel iets goeds of rampzaligs voorspelt. Zorg dat niemand dit van jou te weten komt.* Daarna begaf hij zich naar het Forum. De vrouw leek het baren wel nabij, want de eerste meid die zij tegen het lijf liep moest al meemaken hoe zij zich op de borst sloeg, zich de haren uit het hoofd rukte en schreeuwde: *Ach mijn man, mijn vaderland, welke ramp hangt ons toch boven het hoofd?* Meer had de meid natuurlijk niet nodig om zelf ook te willen weten wat er aan de hand was. Zij kreeg dus op haar beurt het hele verhaal opgedist, uiteraard met de plechtige clause waarmee alle babbelkousen besluiten: *Zorg in hemelsnaam dat niemand dit van jou te weten komt, zwijg als het graf!* De meid, die voor haar bazin niet moest onderdoen, vertelde het verhaal over de kwartel onmiddellijk door aan een andere slavin, die het op haar beurt aan haar vrijer, die toevallig in de buurt was, toevertrouwde. Zo bereikte de mare binnen de kortste keren, nog vóór de bedenker ervan, het Forum. Hij ontmoette er een bekende, die hem vroeg: *Kom je net van huis?* – *Ja, zopas.* – *Heb je het dan niet gehoord?* – *Nee, is er iets?* – *Men heeft een kwartel met een speer en een gouden helm zien vliegen, en daar vergadert de senaat nu over.* Lachend zei de man: *Goed zo, vrouwtjelief, je hebt écht wel je best gedaan hoor. Het geheim dat ik je verklapte was eerder op het Forum dan ikzelf.* Snel zocht hij de leidinggevende ambtenaren op, verstreekte hun de nodige uitleg en wist zo de stad en de senaat van hun onnodige ongerustheid te bevrijden. Daarna ging hij terug naar huis om er zijn vrouw de levieten te lezen. *Vrouwlief, nu heb jij me wel in een behoorlijk lastig parket gebracht. De senaat is erachter gekomen dat het lek in ons huis moet worden gezocht. Dus moet ik nu boeten voor die losse tong van jou, en in ballingschap gaan.* Totaal van de kook begon de vrouw eerst te ontkennen, maar vroeg dan: *Er waren toch nog driehonderd anderen die daarvan afwisten?* – *Wie mogen die driehonderd dan wel zijn, domme gans die je bent? Toen je mij met je smeekbeden en tranen de oren van het hoofd zeurde om toch maar achter het senaatsgeheim te komen, heb ik maar wat verzonnen om te testen hoe betrouwbaar je tong wel was!*

Dat had hij wel goed bekeken, want de test was zonder risico. Wie nieuw vaatwerk op lekken test, giet er ook niet meteen olie of wijn in, maar water. Anders zou zo'n proef wel eens duur kunnen uitvallen. Was ook Fulvius maar zo voorzichtig geweest! Dan zouden zowel hij als zijn vrouw hun leven niet hebben verloren. Fulvius behoorde tot de intimi van keizer Augustus. Die was toen al oud en ziek, en hij was er het hart van in dat hij geen verwanten als mogelijke opvolgers had. Twee kleinzoons waren vroegtijdig gestorven en Postumus, de enige die overbleef, was tengevolge van een lasterlijke aantijging verbannen. Augustus zou dus noodgedwongen de zoon¹¹¹ van zijn vrouw¹¹²

moeten aanwijzen. Het hemd is echter nader dan de rok en daarom speelde hij met de gedachte zijn kleinzoon te laten terugkeren uit ballingschap. Terug thuis vertelde Fulvius zijn vrouw over het voornemen van de keizer. Die vertelde het door aan Livia, en dat leidde tot een echtelijke ruzie: *Als jij dat écht van plan bent, wat houdt je dan nog tegen? Laat je kleinzoon terugkeren, want nu maak je mij bij je opvolger alleen maar gehaat!* Fulvius, die van dat alles niets afwist, ging ook 's anderendaags, zoals hij gewoon was, op bezoek bij de keizer, en begroette hem met het gebruikelijke ξαῖπε. De wedergroet luidde echter niet: ξαῖπε maar | γ↔αινε, wat zoveel betekent als: *Ben je nou helemaal?* Die begroeting liet aan duidelijkheid niets te wensen over en Fulvius wist dan ook meteen wat hem te doen stond. Hij keerde onmiddellijk naar huis terug en zei tegen zijn vrouw: *Caesar weet dat ik zijn geheim heb geschonden. Ik heb dus besloten te sterven.* Zijn vrouw antwoordde: *Dat heb je dan aan jezelf te danken. Na al die jaren weet je nog steeds niet dat je vrouw een losse tong heeft, en als je het al wist, dan ben je onvoorzichtig geweest. Maar ook al draag je zelf schuld, ik zal je voorgaan in de dood.* Ze greep een zwaard en doorstak er zichzelf mee. Zo kwam het Fulvius duur te staan dat hij de spreuk: *Geen schoot noch vrouw zijn te vertrouwen*,¹¹³ en het al even bekende *Houd je geheimen voor jezelf* niet indachtig was geweest. En, nu wij het toch over spreuken hebben: *Een vrouw mag men nooit vertrouwen, zelfs niet als zij dood is*.¹¹⁴ Kwam het gevaar echter alleen maar van vrouwen! Het woord van Epicharmus: *Houd het hoofd koel en wees niet lichtgelovig* blijft in alle omstandigheden steeds even toepasselijk, maar het is vooral de vrouwelijke sekse die op dat gebied slecht scoort. De oude Cato zei onder vrienden dikwijls dat hij gedurende heel zijn leven slechts van drie dingen spijt heeft gehad: 1° dat hij aan vrouwen geheimen toevertrouwde, 2° dat hij per schip naar bestemmingen reisde waar hij ook te voet had kunnen raken, 3° dat hij uit nonchalance soms dagen liet voorbijgaan zonder iets gepresteerd te hebben. Cato mocht nog van geluk spreken, want tegenwoordig hebben velen al spijt als haren op hun hoofd omdat zij zelfs aan hun intiemste vrienden bepaalde zaken hebben toevertrouwd, en het woord van Chilon¹¹⁵ niet indachtig waren: *Houd er in de omgang met een vriend steeds rekening mee dat hij ooit je vijand kan worden.* Die mening wordt niet door Cicero gedeeld, maar zelf kon hij niet eens zijn eigen broer vertrouwen. Sommige vrienden zijn wel niet gewild trouweloos, maar het ontbreekt ze gewoon aan inzicht of standvastigheid, en hun goede voornemens moeten het vaak afleggen tegen de ingebakken aard. Een van de personages uit Terentius' Hecyra¹¹⁶ is de slaaf Parmeno, overigens een brave borst, maar wiens enige fout het is altijd alles te willen weten, maar niets daarvan voor zich te kunnen houden. Wanneer hij weigert iets te verklappen, krijgt hij van een meisje te horen: *Ach toe, Parmeno, stel je niet zo aan. Iedereen weet dat jouw verlangen om het mij te vertellen véél groter is dan het mijne om het te vernemen.* En hij is zich van zijn zwakheid terdege bewust. Toch wil hij dat men hem geheimhouding belooft: *... als je mij belooft het aan niemand te verklappen.* Geen mens is zó zwijgzaam of behoedzaam dat er niet één persoon is aan wie hij durft toe te vertrouwen wat aan hemzelf werd toevertrouwd. Die heeft dan zelf ook zo iemand, en die ander dan óók weer ... Zodra dus de eenheid is doorbroken verspreidt iets zich over velen. Alles wat één is, is enkelvoudig en uniek. Het gaat zijn eigen grenzen niet te buiten, en daarom wordt het μὴνὸν genoemd. De δὴνὸν echter is het begin van oneindige verscheidenheid. Zodra men één met één heeft vermeerderd, volgt er een eindeloze reeks. Zolang een geheim dus bij één persoon blijft, de eerste en enige die het kent, is het ook werkelijk een *geheim*. Zodra het

zich naar iemand anders heeft voortgeplant, wordt het een *gerucht*. Het ligt niet meer in je macht iets terug te roepen wat je hebt losgelaten, en wat naar eigen believen van het een naar het ander rondfladdert heb je niet langer in de hand. Woorden krijgen van Homerus dan ook vaak het epitheton $\pi\tau\epsilon\rho\epsilon\nu\tau\alpha$ mee: ze zijn *gevleugeld*, ze *vliegen*. Ook een pijl heeft zijn slagpennen. Wie hem in de hand houdt is er meester over. Wie hem heeft afgeschoten kan hem niet meer terughalen en voorkomen dat hij op zijn snelle vleugels her en der rondzoekt. Echter, een afgeschoten projectiel vermeerdert zichzelf niet, maar zal, gesteld dat het zijn doel treft, de een of de ander dodelijk verwonden. Een te zwijgen woord daarentegen zal, eens het de wereld is ingestuurd, soms ver in het rond grote rampen veroorzaken. Een vogel die men laat vliegen zal toch op zijn zwerftochten altijd één en dezelfde blijven. Een woord daarentegen woekert en vermenigvuldigt zich: *zijn vrijheid geeft hem nieuwe kracht*,¹¹⁷ zoals Maro het uitdrukt. Als een schip de haven is uitgevaren kan het ook in volle zee nog zijn ankers uitwerpen en op de rede gaan liggen. Het kan ook nog terug naar de haven. Maar over het woord dat je iemand toevertrouwde ben je alle zeggenschap kwijt. Het keert nooit meer terug. Een projectiel dan weer keert zich nooit tegen degene die het afschoot, maar zaait verderf bij anderen. Een woord zal bij voorkeur diegene tot verderf zijn die het de wereld instuurde.

Waar haalt men dus de onbeschaamdheid vandaan om te klagen wanneer iemand de zwijgplicht schendt, als men die voor zichzelf niet heeft kunnen bewaren? Zal men tegen zo'n klager niet met recht en reden kunnen zeggen: *Wat heb je mij wel te verwijten, schaamteloze kerel? Als hetgeen jij me toevertrouwde niet mocht worden doorverteld, waarom heb je mij dan tot deelgenoot ervan gemaakt? Verwachtte je misschien dat je een ander beter zou kunnen vertrouwen dan jezelf? Als ik in de fout ben gegaan, dan is dat omdat jij het mij hebt voorgedaan*. Wat is idioter dan bij een ander de trouw te gaan zoeken die je zelf verpatste? Maar, hoor ik al, dat geheim heb ik bij een *vriend* in bewaring gegeven. Maar je wist toch dat die vriend zelf ook nog vrienden had? Zo'n vriend had jij in de eerste plaats voor jezelf kunnen zijn. Als de deelgenoot van je geheim iemand was zoals jij, dan heb je je verdiende loon gekregen. Was hij beter, en heeft hij het geheim bewaard, dan mag je van geluk spreken, want iemand die trouwer was dan jij voor jezelf bent geweest, verdiende je niet. Die trouw is men je niet eens verschuldigd, als jij je geheim niet weloverwogen maar vanuit een soort neurotische dwangmatigheid hebt toevertrouwd. Epicharmus zegt: *Wiens gulheid niet uit menslievendheid maar uit dwangmatigheid voortkomt, is men geen dankbaarheid verschuldigd*. Zo is men ook geen discretie verschuldigd aan wie zelf zijn zwijgplicht schendt.

Een aantal jaren geleden zat ik aan tafel met een gecultiveerd, verstandig man, die daar als gezant van zijn vorst aanwezig was. Ons gesprek werd onderbroken door een dominicaan die in opdracht van de paus fungeerde. Hij vroeg de gezant onder vier ogen te spreken. Beiden zonderden zich af. De dominicaan zei dat hij hem iets vertrouwelijk wilde meedelen, maar dat hij dat enkel zou doen als de ander zich door een eed ertoe verbond te zullen zwijgen. De gezant weigerde een eed te zweren in een zaak waar hij zelf niet om gevraagd had: *Als je mij niet vertrouwt, houd je geheim dan maar voor jezelf. Vertrouw je mij wél, waar is die eed dan voor nodig? Trouwens, indien het in het belang van mijn vorst was te weten wat jij me had toevertrouwd, dan zou ik dat, eed of geen eed, tóch niet verborgen houden voor hem. Van de eed van een rechtschapen man kan de*

bedoeling nooit zijn dat hij door die eed gestand te doen de trouw jegens zijn overste zou schenden. En trouw ben ik hem zowel als onderdaan als in mijn hoedanigheid van gezant hoe dan ook verschuldigd. Als jouw informatie van die aard is dat mijn discretie niet strijdig is met mijn verplichtingen, dan beloof ik je discreet te zijn, maar zweren doe ik het niet. Het is niet mijn gewoonte eden af te leggen voor bagatellen, en met zwijgen heb ik geen problemen. Als jij je daar niet in kunt vinden, dan houd je je informatie maar voor jezelf. Daarmee was de dominicaan al meer dan tevreden, en hij deelde zijn informatie mee. Die was, zo bleek al gauw, zowel voor de gezant als voor zijn vorst volstrekt onbelangrijk. Ook mezelf is het al meermaals overkomen dat iemand mij met veel waarschuwingen, verzoeken, bezweringen en dies meer om het zeker aan niemand (en vooral die of die niet ...) door te vertellen, iets toevertrouwde, en dat ik even later hetzelfde nieuwtje opnieuw te horen kreeg van uitgerekend degenen wier naam op de verboden lijst had gestaan. Benieuwd waar zij het nieuws vandaan hadden, hield ik mij van de domme, en vroeg ik wie hun informant was. Telkens bleek die dan dezelfde te zijn als de mijne. Voor zover het om onbelangrijke zaken gaat, kan men om zoiets lachen. Toch hoort zo'n onschuldig voorproefje een waarschuwing te zijn om nooit confidenties te doen die ons duur te staan kunnen komen. Zo'n flapuit zal immers net zo goed praten als er grote belangen op het spel staan. Nu kan men in twee opzichten in de fout gaan. Volstrekt niemand vertrouwen is iets voor tirannen. Eender wie te vertrouwen getuigt van lichtzinnigheid en domheid. Hier moet men, zoals gezegd, opteren voor een middenweg, waar het risico kleiner is en waar eventuele brokken nog te lijmen vallen. Wie zich van zulke zwakheid bewust is moet zich verre houden van bestuurlijke bijeenkomsten en hoofse kringen. Op dat niveau heeft loslippigheid vaak vérstrekkende gevolgen, en dat niet alleen voor de informant zelf. Hem zou wel eens hetzelfde lot kunnen beschoren zijn als de slangen, wier lijf, naar men zegt, openscheurt om hun al even schadelijke kroost ter wereld te brengen. Hetzelfde gevaar loopt wie een wolf bij de oren vasthoudt of kinderen die slangen dragen in hun schoot. Als zij die niet langer kunnen bijhouden, komen zij niet alleen zelf om maar brengen zij ook hun omgeving in gevaar. Hieron, die Gelon als tiran over Syracuse was opgevolgd, vond het niet ergerlijk als men hem ongezoeten zijn mening zei, maar wel als men hem geheimen kwam verklappen. Degenen aan wie zij hun informatie bekendmaakten waren in zijn ogen net zo goed slachtoffers, want men haat niet alleen wie geheim te houden zaken uitbrengt, maar evenzeer wie ze op die manier verneemt. En dus vond hij dat zijn imago méér werd geschaad door verklikkers die hem andermans geheimen kwamen vertellen dan door wie vrijuit kritiek op hem uitte. Nog gevaarlijker is het als machtige personen iemand hun geheimen toevertrouwen. Koning Lysimachus¹¹⁸ had een boontje voor de komedieschrijver Filippides. Hij rekende hem tot zijn intimi, en geen gunst was hem te veel. Eens vroeg de koning hem: *Wat kan ik voor jou doen, Filippides?* Waarop de ander: *Eender wat, o vorst, als u mij maar geen geheimen toevertrouwt.* Ook in oorlogstijd hangt de overwinning dikwijls af van strikte geheimhouding. Wordt deze niet in acht genomen, dan kunnen de gevolgen rampzalig zijn. Een door geleerden vaak geciteerde uitspraak is deze van Caecilius Metellus.¹¹⁹ Een van de jongere krijgtribunen had hem gevraagd wat hij van plan was. Het antwoord luidde: *Als ik wist dat het kleeft dat ik nu draag van mijn plannen op de hoogte was, dan zou ik het onmiddellijk uittrekken en in het vuur gooien.* Koning Antigonus,¹²⁰ die de Grote werd genoemd, antwoordde, toen zijn zoon¹²¹ hem vroeg wanneer hij tot de aanval zou overgaan: *Waarom vraag je me dat? Vrees je misschien dat jij als enige de*

krijgstrompet niet zult horen? Wellicht was er geen gevaar mee gemoeid om dat aan degene die hem zou opvolgen mee te delen, maar hij wilde de jongeman laten zien hoe belangrijk het voor een opperbevelhebber is dat hij niet in zijn kaarten laat kijken. Eumenes¹²² koppelde aan zijn stilzwijgen een leugen om bestwil. Hij beschikte over geheime informatie dat Craterus¹²³ met zijn leger in aantocht was, maar liet daar niets van blijken en zei dat Neoptolemus op komst was. Die vonden zijn soldaten maar een slappeling, terwijl Craterus in hun ogen een dapper en prestigieus leider was. Eens de strijd aan de gang kwamen de soldaten pas te weten dat zij het tegen Craterus hadden opgenomen nadat zij zonder het te weten hém hadden gedood. Zo leverde het stilzwijgen van een aanvoerder een gigantische zege op. Eumenes' sluwheid dwong aller bewondering af, en het resultaat garandeerde dat niemand hem zijn leugen kwalijk nam. Had men toch kritiek willen uiten, dan was het beter om als overwinnaar behoedzaam en eigenzinnig te worden genoemd dan als verliezer ook nog het verwijt van loslippigheid te horen te krijgen. Aan praatgrage strijders heeft men in de oorlog maar weinig. Door hun verwijten op het verkeerde ogenblik en door hun voortijdige zegekreten irriteren zij de vijand. Zij verraden de tactiek zodat hij gewaarschuwd is, en in plaats van hem te demoraliseren bewijzen zij hem een dienst. Zonder het zich bewust te zijn werken zij hun overwinning tegen of liggen zij aan de basis van nodeloos bloedvergieten.

Agathocles¹²⁴ was van pottenbakkerszoon koning van Sicilië geworden. Verre van zijn afkomst te verloochenen zorgde hij dat er tijdens gastmalen tussen de gouden en zilveren bekers ook aardewerk stond. Dat was zijn manier om bij jongeren de zin voor initiatief te stimuleren. Hij liet ze de lemen bekers zien en zei: *Ooit boetseerde ik dergelijk aardewerk. Moed en alertheid hebben mij gemaakt tot wat ik nu ben.* Toen hij de stad Syracuse belegerde schreeuwden sommigen hem vanop de muren honende opmerkingen toe zoals: *Wanneer krijgen je mannen hun soldij uitbetaald, pottenbakker?* Glimlachend antwoordde hij: *Wanneer ik jullie stad zal hebben veroverd.* Hun sarcasmen bewerkten alleen maar dat de vijand zich met nog meer verbetering in de strijd gooide. En dan was Agathocles nog een toonbeeld van gematigdheid. Hij stelde zich tevreden met woord en wederwoord. Toen die schreeuwers na de inneming van de stad als slaven verkocht werden, zei hij: *Als jullie mij nog eens met beledigingen durven tarten, doe ik mijn beklag bij jullie meesters.* Bij Nero¹²⁵ of Hannibal¹²⁶ zou dergelijke vrijpostigheid zeker hebben geleid tot het uitroeien van de hele stadsbevolking. Zoiets overkwam bijna Athene, toen Sulla,¹²⁷ die de stad niet echt een kwaad hart toedroeg, door de verbale pesterijen van enkele rabauwen zodanig op stang werd gejaagd dat het maar weinig scheelde of hij had de meest welvarende stad van heel Griekenland met de grond gelijkemaakt. Men looft dan ook terecht Memnon, die in dienst van Darius¹²⁸ een huurlingenleger tegen Alexander aanvoerde. Toen een van zijn soldaten Alexander grove opmerkingen naar het hoofd slingerde, stak hij hem neer met zijn lans en zei: *Jij wordt betaald om tegen Alexander te vechten, niet om hem te beledigen.* Iets gelijkaardigs krijgt bij Plautus ook een babbelzieke kok te horen: *Jij bent ingehuurd voor je handen, niet voor je tong.* Strijders met de tong worden vaak gehemeld. Bij Vergilius krijgt Drances¹²⁹ te horen: *Of zal god Mars zich slechts manifesteren in blufferige woorden op uw lippen, in voeten die gereed staan om te vluchten?* En de snoevende Rutuliërs: *Dit immers is het antwoord dat de tweemaal gevangen Trojers de Rutuliërs geven!* Een belediging is vaak een nog krachtiger spoorslag dan een loftuiting. Epaminondas¹³⁰ was een mild man. Toen zijn

boezemvriend Chabrias gestorven was, ontfermde hij zich met veel geduld over diens zoon Ctesippus, die echter lang niet het niveau van zijn vader haalde. Toch kreeg hij het door de praatjes van de jongeman één enkele keer danig op de heupen. Tijdens een militaire operatie zeurde de jongeman hem de oren van het hoofd met zijn vragen, raadgevingen en zelfs terechtwijzingen. Hij leek wel de co-bevelhebber. Toen het Epaminondas te bar werd, riep hij plots uit: *Chabrias, Chabrias, terwille van onze vriendschap ga ik nu wel tot het uiterste: ik moet het met jouw zoon zien uit te houden!* In het dagelijks leven had die man, met al zijn kwaliteiten, nog enig begrip kunnen opbrengen voor de kapsones van de jonge kerel; in een oorlogssituatie werd het hem te veel. Dat er dan weinig met hem zou aan te vangen zijn bleek al uit het feit dat hij het veeleer van zijn tong moest hebben in omstandigheden waar hij vooral zijn oren en zijn handen had moeten gebruiken. Even groot was de ergernis van de grote veldheer toen sommige van zijn soldaten meenden over een bepaalde kwestie hun persoonlijk advies te moeten geven: *Ik zie hier veel generaals, maar weinig soldaten*, zei hij toen. Hij wist dat degenen die tijdens het beraad het hoge woord hadden gevoerd, op het slagveld van weinig nut zouden blijken. Ook hier mag Focion niet ontbreken. Polyeuctus hield voor het Atheense volk een uitvoerig pleidooi om een oorlog tegen Filippus te ondernemen. Het was broeiend heet en de redenaar was een corpulent man. Focion zag hoe de zweetdruppels van zijn voorhoofd gutsten en hoe de man geregeld buiten adem raakte, soms bijna flauwviel en om de haverklap van een glas water lebberde. *Moeten wij, Atheners, die man geloven als hij ons een oorlog aanpraat? Als hij louter door erover te spreken al bijna van zijn stokje gaat? Wat zal hij dan op het slagveld aanvangen, als hij ook nog een harnas moet torsen?* Een schitterend verhaal is ook dat over Scipio. Tijdens de belegering van Carthago had iemand gebak in de vorm van de in te nemen stad aan zijn gasten voorgezet, en de bedoeling was dat men de gigantische koek met vork en mes te lijf ging als voorafspiegeling van de algehele vernietiging die er hoe dan ook komen zou. Scipio liet de man zijn paard inleveren en zei, toen hij protesteerde en naar de reden van de strafmaatregel vroeg: *Jij hebt Carthago nog vóór mij geplunderd*. Tegenwoordig is het gebruikelijk dat oorlogen tussen vorsten gepaard gaan met ondersteunende propaganda in de vorm van roddelverhalen, afbeeldingen, slogans en opvoeringjes in de trant van de oude Komedie. Wij herinneren ons de verbeterde strijd tussen paus Julius II¹³¹ en de Franse koning Lodewijk XII. Aan de basis ervan lag eigenlijk weinig meer dan enkele ongelukkige uitspraken beiderzijds. De koning had de paus, vanuit een soldatesk gevoel voor humor, een *dronkelap* genoemd, iets wat overigens iedereen in Rome wist. Geprikkeld had de paus geantwoord dat *hij dronken was geweest toen hij de Fransen in Italië binnenhaalde, en dat hij zich nog éénmaal zou bedrinken om ze weer buiten te werken, daarna niet meer*. Door die uitspraken raakten de gemoederen zo verhit dat weldra omwille van een ruzie tussen twee bejaarde mannen de hele wereld op zijn kop stond. Rond diezelfde tijd had Hendrik VIII, de koning van Engeland, het voor de paus tegen de Fransen opgenomen. In Parijs zorgden enkele revue-achtige opvoeringen ervoor dat de Engelsen de oorlog nog verhaastten en dat de smeulende haat tussen beide naties, die door de tijd wat gemilderd was, weer in volle hevigheid opflakkerde. Ook de stad Doornik bekam het slecht toen sommigen keizer Maximiliaan, die op doortocht was, enkele schimpscheuten naar het hoofd slingerden. Ik verbleef toen in Engeland. Daar was een gezant van Julius aangekomen die de koning moest motiveren om een oorlog tegen de Fransen te beginnen. Het was een briljante kerel, maar het liep slecht voor hem af.

Toen hij voor de vergadering zijn rede had gehouden, werd hem uit naam van de koning het volgende geantwoord: *De koning was ten volle bereid om als voorvechter van de pauselijke waardigheid op te treden. Door een langdurige vrede was Engeland de oorlog echter enigszins ontwend, en de tegenstander was niet van de minsten. Om die reden kon het verzoek niet onmiddellijk worden ingewilligd. Men had enige tijd nodig om een oorlog van zulke omvang ernstig voor te bereiden.* Hoewel van de man geen repliek werd verwacht voegde hij daar – wat onvoorzichtig, maar verder zonder bijbedoelingen – aan toe dat hij tegen Julius hetzelfde had gezegd. Zijn uitspraak bleef niet onopgemerkt, en men verdacht hem ervan dat hij in zijn functie van pauselijk gezant toch een zekere sympathie koesterde voor de Fransen. Men bleef de man in de gaten houden en toen hij met de Franse gezant ook nog een nachtelijk onderhoud bleek te hebben, werd hij gearresteerd en opgesloten. Zijn bezittingen werden verbeurd verklaard en, was hij Julius in handen gevallen, zou hij er zeker ook het leven hebben bij ingeschoten. Het resultaat van zijn ongelukkige uitlating was dat de koning, die misschien van plan was geweest de onderhandelingen te rekken en het geschil alsnog bij te leggen, nu de oorlog verhaastte.

Van alle misdaden is verraad de meest abjecte en hatelijke. Toch heeft zij velen niet alleen een slechte faam opgeleverd maar hun ook welstand bezorgd. Euthykrates¹³² bouwde met Macedonische balken een kast van een villa. Filocrates¹³³ kreeg een massa goud, dat hij even immoreel verspilde als hij het had verworven. Euforbus en Filagrus speelden Eretria in handen van de koning en ontvingen bouwland in ruil. Ook vele anderen verwierven door verraad, zoniet een deugdelijke faam, dan toch deugdelijk geld. Een babbelaar doet hetzelfde. Hij waarschuwt de vijand, lokt hem aan, verradt zijn vaderland, vrouw, kinderen en zichzelf, maar oogst dank noch beloning. Hij maakt zich bij de vijand even gehaat als bij de zijnen omdat hij niet plan- maar dwangmatig tewerk gaat. Wie immers een misdaad plant, kan, wanneer hem op de gevaren, resp. voordelen wordt gewezen, ertoe besluiten van zijn voornemen af te zien of zijn plicht naar behoren te vervullen. Op een babbelaar kan men niet rekenen. Hij is onvoorspelbaar. Wanneer bij Homerus Ajax door het lint gaat wordt hem dat door Nestor niet euvel geduid, omdat tegenover zijn gebrek aan zelfbeheersing een indrukwekkende reeks koene wapenfeiten staat. Wie zijn tong niet onder controle heeft staat de prestaties van anderen in de weg en is wat presteren betreft zelf zo ondermaats, dat hij eigenlijk nergens voor deugt. Daarom zijn helden bij Homerus steeds mannen van weinig woorden. Hoewel zich tal van gelegenheden voordeden om zich bekend te maken, blijft Odysseus de grote onbekende.¹³⁴ Zelfs de aanblik van zijn geliefde vrouw en haar vele tranen kunnen hem er niet toe bewegen zich voortijdig bekend te maken: *In zijn hart kreeg Odysseus medelijden met zijn huilende vrouw, maar zijn ogen stonden onbewogen, als hoorn of staal, tussen zijn oogleden.*¹³⁵ Ook zijn zoon Telemachus, Penelope en zelfs de oude voedster zijn spaarzaam met woorden. Nochtans zouden bij deze laatste kunne en leeftijd een voldoende excuus zijn geweest om te kunnen praten: *Als een harde rots zal ik zijn, als staal!*¹³⁶ Ook op zijn zwerftochten houdt Odysseus doorgaans zijn identiteit verborgen. Bij de Cycloop geeft hij zich uit voor *Niemand*,¹³⁷ en ook wanneer Athena hem in een andere gedaante verschijnt bedenkt hij een smoes om zich bij haar niet bekend te hoeven maken. Zijn gezellen wordt al even grote zwijgzaamheid toegedicht: zij laten zich liever levend verscheuren dan iets prijs te geven wat diende gezwegen te worden. Bij Vergilius is Aeneas niet anders: ... *liet hij zijn aangezicht vertrouwen liegen*

*terwijl zijn hart van grote droefheid zwaar was.*¹³⁸ Als bij Homerus de strijd in een handgemeen dient te worden beslecht, laat hij de barbaren huilend op de Grieken losstormen, die hen dan steevast onversaagd en stilzwijgend opwachten. Als er gevaar dreigt is het voor ons veiliger en boezemen wij de vijand méér schrik in als we niets zeggen. Wordt er succes geboekt, dan trekt men door te snoeven de aandacht van Nemesis¹³⁹ op zich. Daarentegen wordt door zwijgzaamheid de winst geconsolideerd en vermeerderd. Als wij Ovidius mogen geloven *staat* ook wie Cupido dient *sterk als hij zwijgt; wie het meisje concrete verwijten maakt wekt bij haar de hoop dat zij het weer kan goedmaken.*¹⁴⁰ Op het slagveld hield Socrates zijn ogen wijdopen, keek hij alle richtingen uit en bleef zijn tong onbeweeglijk strak. Tijdens gastmalen, als er geen gevaar dreigde, disputeerde hij. Zoekt men een geschil bij te leggen, dan wordt dit vergemakkelijkt door te zwijgen. Daarmee bedoel ik dat haatgevoelens niet verder worden aangescherpt door onnodige woorden. Legt men het erop aan de vijand onschadelijk te maken, dan zorgt geroezemoes ervoor dat deze wordt gewaarschuwd. Een hinderlaag kan men dan wel vergeten. Als twee mensen luid tegen elkaar te keer gaan zegt men ook bij ons doorgaans dat het wellicht niet tot bloedvergieten zal komen. Blaffende honden bijten immers niet, luidt het dan. Ganzen staan bekend als een praatziek volkje. Vergilius noemt ze *schreeuwerig.*¹⁴¹ Maar wanneer zij vanuit Cilicië de oversteek van het Taurusgebergte – waar veel adelaars huizen – aanvatten, stoppen zij hun kelen dicht met zand en dragen zij een steen in hun bek. 's Nachts trekken zij dan zonder lawaai te maken het gebergte over. Eens de kam voorbij wordt de steen gelost, en zodra het weer helemaal veilig is wordt ook het zand uitgebraakt. Eigenlijk is het zo dat Plutarchus hetgeen Plinius over de kraanvogel schrijft, op ganzen betreft. In ieder geval zijn kraanvogels bij ons wintergasten, zoals ooievaars in de zomer. Om de een of andere reden hebben zowel kraanvogels als ganzen de reputatie niet bijster snugger te zijn (ganzen bij de Engelsen, kraanvogels bij de Fransen), en het zou dan ook voor de mens niet erg vleiend zijn mocht hij in dat opzicht uitgerekend door dergelijke vogels worden overtroffen. Wie een vrouw het hof maakt zal haar sneller veroveren als hij kan zwijgen. Wie al een mooie vrouw heeft, loopt minder risico haar te verliezen als hij kan zwijgen. Kon de raaf zijn bek maar houden als hij at, hij zou méér te eten hebben. Zo trekt hij immers de aandacht en wordt er over het voedsel geruzied. Toen Antalcidas, de leider van de Spartanen, zich op Samothrake in de plaatselijke mysteriecultus liet inwijden, wees de priester hem op het gebruik dat bij die gelegenheid wordt opgebiecht welke laagheden men ooit beging. Men heeft de indruk dat dit gebruik door de priesters zelf werd bedacht. Zo hadden zij op hun adepten meer vat wanneer die, uit walging voor de schandalige praktijken die daar gangbaar waren, zouden afhaken en ze aan de buitenwereld bekend zouden willen maken. *Waar is dat voor nodig?* zei hij. *Als ik zoiets op mijn geweten heb, dan weten de goden het ook wel.* Anderen betrekken dit verhaal op Lysander.¹⁴² Toen hij op Samothrake het orakel wilde raadplegen stelde de priester hem dezelfde vraag. *Ben jij het of zijn het de goden die dat willen weten?* vroeg hij. *De goden,* antwoordde de priester. *Maak jij je dan uit de voeten,* zei Lysander. *Als zij me dat vragen, zal ik het ze wel vertellen.* Lysander was een gelovig man, maar ook verstandig genoeg om zijn geheimen niet aan een tussenpersoon prijs te geven. Blijkbaar kenden ook de heidenen al een soort biecht en gaat het franciscaanse gebruik om nieuwe kandidaten een wel zeer grondige biecht af te nemen daarop terug. De ouden namen de kortste weg. Als zij op de hoogte waren van het allerergste wat iemand had uitgespookt, dan zou die wel

niet gaan uitbazuinen wat hij tijdens de mysteriecultus had gezien. Het verhaal over de Spartaanse jongen is misschien niet direct een voorbeeld van deugdzaamheid, maar illustreert niettemin de voordelen van zwijgzaamheid. Die jongen had een levend vosje, dat zijn vrienden ergens hadden geroofd (op sommige dagen kreeg de Spartaanse jeugd hiervoor toestemming) onder zijn kledij verborgen. Hoewel het zich een weg naar zijn ingewanden beet had hij de pijn geduldig doorstaan tot degenen die het kwamen zoeken waren weggegaan. Zijn vrienden zeiden dat hij het dier toch beter te voorschijn had gehaald dan zich zo te laten bijten, maar hij antwoordde: *Het is beter desnoods in pijn te sterven dan uit laffe vrees voor de dood een diefstal te bekennen*. Wat zullen de belangrijke, met waardigheid beklede mannen hierop zeggen, die ten koste van hun faam en soms van hun leven alles eruitflappen wat hun is toevertrouwd? Bij de Spartanen was het sedert Lycurgus de gewoonte dat bij publieke gastmalen de oudste gast voor de deur postvatte en tegen al wie er binnenging zei: *Langs hier komt geen woord naar buiten*. Ook Horatius kent de regel dat *waar vrienden samenkomen geen woord nog de deur uitgaat*.¹⁴³ En van Martialis weten wij dat hij *niet hield van disgenoten met een goed geheugen*.¹⁴⁴ Of de stoutmoedigheid waarmee Gyges zich op even wrede als schandalige wijze van het koningschap meester maakte hem goed bekomen is weet ik niet. In elk geval kwam, als wij Herodotus¹⁴⁵ mogen geloven, de loslippigheid van koning Candaules hem duur te staan: doordat hij bij een hoveling de schoonheid van zijn vrouw lichtzinnig had geroemd verloor hij zowel de koningstroon als zijn leven. In Sparta vond men het onbehoorlijk dat een gast in lovende termen over zijn vrouw sprak: alleen de echtgenoot was verondersteld haar kwaliteiten te kennen. Nog minder behoorlijk is het als mannen onder elkaar opscheppen over de vermeende charmes van hun vrouwen. Maar het minst behoorlijk van al is het wanneer zij tussen pot en pint ongegeneerd praten over hun gestoei in het echtelijk bed. Als men al niet naar buiten hoort te brengen wat tijdens drinkgelagen wordt gezegd, dan nog veel minder datgene waarvan enkel het bruidsbed de getuige hoort te zijn! Sommigen willen geestig zijn, maar vervallen in vulgariteit. Kan men zich iets genanters voorstellen dan een kloosterling of een bisschop die de lolbroek uithangt? Ik wenste dat er minder waren van dat soort. Naar mijn idee gaat men bij zo iemand maar beter niet biechten. Zal hij andermans zonden kunnen zwijgen als dat hem voor de zijne niet eens lukt? En hoe zal hij de veiligheid van een ander kunnen garanderen, als hij zelf nog liever gevaar loopt dan zijn mond te houden?

Nu moet ik even aan mijn criticasters denken. Straks zal ik het nog wel over ze hebben. Ik hoor het ze al zeggen: *Erasmus is tegen de biecht!* Welnee, beste criticaster, ik ben niet tegen de biecht, maar wil alleen voorkomen dat iemand spijt zou krijgen dat hij vóór de biecht was. Of is men misschien tegen de geneeskunde als men iemand met een gevaarlijke ziekte de raad geeft zich niet aan een knoeier toe te vertrouwen? Nu ik het toch over dokters heb zal ik ook maar vermelden dat Hippocrates onder ede aan alle dokters de striktste geheimhouding oplegt. Om maar te zeggen dat zelfs een dokter niet kan deugen als hij zijn tong niet in bedwang kan houden. Nochtans, wanneer een dokter zijn mond voorbijpraat, heeft dat enkel de schaamte van zijn patiënt ten gevolge. Een priester die uit de biecht klapt kan mensen in levensgevaar brengen. Velen vinden het minder erg ziek te zijn dan een al te praatgrage dokter over de vloer te krijgen. Met sommigen zit men liever niet aan tafel, omdat zij ook daar teveel dokter willen zijn en de mond vol hebben van verlammingen, beroertes, toevallen en noem maar op. Tussen pot

en pint passeert de hele menselijke anatomie de revue zodat wat een culinair evenement had moeten worden uitdraait op algehele walging bij de gasten. Met aandrang ontraadt de joodse Wijze dat voor koningen wijn wordt geschonken: *Je mag, Lamuel, aan koningen beslist geen drank voorzetten*. Wat gebeurt er dan wel als zij drinken? *Waar dronkenschap heerst, houdt alle discretie op te bestaan*.¹⁴⁶ Wie een geheim niet kan bewaren deugt dus ook niet voor het koningschap. Het was tijdens een drinkgelag dat Herodes aan een danseresje het hoofd van Johannes de Doper toezegde.¹⁴⁷ De lichtzinnige eed van een tong die door de drank niet meer zichzelf was. Het gebeurt wel vaker dat vorsten tijdens het drinken uitspraken doen die voor velen noodlottig zijn. Volgens Plutarchus was het bij de Egyptenaren voor priesters verboden wijn te proeven. Wat zien we nu? Dat men in beschonken toestand kinderen doopt en biecht hoort. Dat is even erg als wanneer de biechtvader dommelt en niet eens hoort wat er gezegd wordt. Het enige verschil is dat hij ook dán soms uitbrengt wat er werd opgebiecht.

Wat ik nu ga vertellen gebeurde nog maar enkele jaren geleden. Iemand was bij een dergelijk iemand gaan biechten, maar toen hij merkte dat de man in een diepe slaap was gevallen onderbrak hij zijn biecht en ging weg. De volgende biechteling nam zijn plaats in. Toen hij opnieuw in slaap viel maakte de penitent hem wakker en zei: *Hoort u niet wat ik zeg?* De slaperige biechtvader dacht dat hij met de vorige biechteling te maken had en zei: *Jawel hoor, je zei zonet dat je de koffer van je buurman had opengebroken. Ga verder*. Dit opmerkelijke feit was het enige wat de schuddebollende man zich van de vorige biecht herinnerde. De penitent werd boos en zei dat hij nog nooit iemands koffer had gekraakt. Zo kwam dus een biechteling het geheim van zijn voorganger te weten, en zorgde de dronkenschap van één man dat beiden met schuld- en schaamtegevoelens de biechtstoel verlieten. Het is dan ook niet zonder reden dat het woord van de mimograaf Publius vaak geciteerd wordt: *Wie met een dronkeman ruziet, praat met een afwezige*. Maar nóg dommer is het om aan een beschonkene geheimen te verklappen. Men verliest niet alleen zijn tijd, maar men brengt ook zichzelf en anderen in gevaar. Het is een verkeerde gok te denken dat een priester dán tot discretie in staat zal zijn, als men hem dagelijks ziet toegeven aan zijn drankzucht en tijdens gesprekken zaken eruitflapt die hij ook voor zichzelf beter had gezwegen. Men zal misschien zeggen: Dat doet er allemaal niet zoveel toe, als hij zich maar beheerst bij het volbrengen van zijn sacrale taken. Laat anderen dat op eigen risico geloven, maar jij toch niet! Terecht geldt sinds jaar en dag het voorschrift dat wie de mis celebreert nuchter moet zijn. Misschien zou het méér hebben opgeleverd, indien men had bepaald dat wie evangelie-onderricht geeft of biecht hoort nuchter moet zijn. Epileptici krijgen hun toevallen niet wanneer zij dat zelf willen. Het kan ze eender waar overkomen, ook aan de rand van een afgrond. Zo zal ook een glossopaat bij elke opstoot van zijn aandoening – en die komen er zó – voor de bijl gaan, zowel in futiele als in belangrijke aangelegenheden. Zelfs wanneer hun leven op het spel staat zullen zij zich, zoals de spitsmuis, zelf ongevraagd verraden. Wat de moordenaars van de dichter Ibycus overkwam, is spreekwoordelijk geworden. Toen hij ver van alles en iedereen werd gedood riep hij een troep kraanvogels die net overvloog tot getuigen aan. Een hele tijd later zaten de moordenaars in het theater toen er plots weer kraanvogels overvlogen. Zij barstten in lachen uit en gniffelden onder elkaar: *Kijk eens aan, daar heb je de wrekers van Ibycus*. Ibycus was toen al een hele tijd vermist en zij die rond hen zaten hoorden wat ze zeiden. Men vond het verdacht en rapporteerde het bij de

magistraten. Zij werden in de boeien geslagen en veroordeeld. Niet de vogels hadden hun misdaad uitgebracht maar zijzelf, door hun eigen loslippigheid. De ouden dachten dat wie een moord of een andere zware misdaad had begaan, door wraakgodinnen achtervolgd werd. Zij hadden de eigen praatzucht tot hún wraakgodin gemaakt.

Wat ik nu ga vertellen speelde zich te Londen af, in het huis waar ik toen verbleef. Een dief was er via het dak binnengedrongen op zoek naar buit. Hij ving echter bot, want het gestommel waarmee de inbraak gepaard ging zette het hele huis op stelten, en zelfs de burens kwamen toegelopen. Te midden van het tumult mengde hij zich onder de menigte en zocht dapper mee naar de dief. Niemand merkte iets, en de zoektocht werd gestaakt omdat men dacht dat de inbreker was gaan lopen. Omdat hij wegens de toeloop niet door de vensters naar buiten kon, verliet hij het huis dan maar langs de voordeur, in de hoop dat hij niet zou opvallen zoals het ook tijdens de zoektocht niet was gebeurd. Het zou hem ook nog zijn gelukt, ware het niet dat hij een al even losse tong had als zijn handen waren geweest. Voor de deur stond een groepje mensen het voorval te bespreken. Hij verwenste de dief, omdat hij tijdens de zoektocht zijn pet was kwijtgeraakt. Die had de dief inderdaad verloren, en men had hem opgeroepen om hem eventueel later als bewijsstuk te laten dienen. Zijn uitspraak wekte argwaan. De man werd geboeid, bekende en hing.

Iets gelijkaardigs vertelt ons ook Plutarchus. In Lakonië had Pallas Athena een bronzen heiligdom. Men noemde het om die reden het *Chalcioecon*. Nadat heiligschenners het hadden geplunderd, trof men er alleen nog een lege fles aan. Er ontstond een volkstoeloop en velen vroegen zich af wat die fles te betekenen had. Toen zei iemand uit het publiek: *Als u wilt zal ik u vertellen wat ik over die fles denk. Volgens mij hebben de dieven na hun heiligschennende roof gif van de monnikskap gedronken.* (De eigenschap die Plutarchus hier aan de monnikskap toeschrijft wordt door andere auteurs met de scheerling in verband gebracht. De giftige werking daarvan wordt door het drinken van een grote hoeveelheid wijn sterk verminderd. Volgens mij brengt monnikskap hoe dan ook de dood teweeg) *Zij hebben ook wijn meegebracht om, als niemand de roof zou hebben opgemerkt, het vergif op die manier te neutraliseren en er gezond en wel van onder te muizen. Zou de onderneming mislukken, dan konden zij door een pijnloze dood ontsnappen aan de folteringen door de ondervragers.* De zelfverzekerdheid waarmee de man zijn theorie verkondigde deed vragen rijzen: *He, wie ben jij wel? Wie in de stad kent jou? Hoe komt het dat jij dat alles zo haarfijn weet?* Het vervolg laat zich raden. De ongelukkige werd gevat en bekende de heiligschennende tempelroof. Misschien zal men zijn loslippigheid verklaren als de wraak van de godheid, en daar kan ik wel inkomen, mits wij erkennen dat die god een neiging die zo al bij de man aanwezig was heeft gebruikt om zich te wreken.

Het volgende verhaal is minder misdadig, maar de straf niet minder gruwelijk. Koning Seleucus, ook Callimachus¹⁴⁸ genaamd, had het er in de strijd tegen de Kelten niet zo goed afgebracht. Zijn gehavende diadeem had hij weggegooid, en samen met een drie-, viertal gezellen moest hij langs sluike wegen zien te ontkomen. Toen honger en uitputting zich deden gevoelen klopte hij noodgedwongen aan bij een boer en vroeg om water en brood. Daar liet de boer het niet bij, en hij offerde hem vriendelijk alles wat hij in huis

had. Intussen had hij de koning wel herkend, en hij prees zich gelukkig dat het lot hem uitgerekend naar zijn stulpje had gebracht. Had hij zijn vreugde voor zichzelf kunnen houden, dan zou de man voor zijn gastvrijheid ongetwijfeld royaal zijn beloond. Toe hij de vorst uitgeleide deed, vond hij dat ook een passende afscheidsgroet niet mocht ontbreken, en zei: Vaarwel, koning Seleucus! De koning deed alsof hij hem een afscheidskus wilde geven, drukte de man tegen zich aan en deed iemand van zijn gezellen teken hem het hoofd af te houwen. Wat ook geschiedde. Zo kan men eindeloos doorgaan. De koninkrijken, volkeren en hele steden die door loslippigheid compleet te gronde gingen zijn legio. Men hoeft er de geschiedschrijvers maar op na te lezen, en ook zelf kan men het dagelijks nog vaststellen.

Sulla stond op het punt de belegering van Athene op te geven. Mithridates had Azië veroverd en de militie van Marius hadden zich van Rome meester gemaakt. Spionnen vingen echter een gesprek op tussen enkele grijsaards die zich bij de kapper lieten ontvallen dat het Heptachalon niet bewaakt werd, zodat de kans bestond dat de stad van daaruit werd veroverd. Hiervan op de hoogte gesteld, verzamelde Sulla al zijn troepen en drong hij in het holst van de nacht langs die weg de stad binnen. Er werd een massaslachting aangericht, zodat het bloed zelfs door de Kerameikos stroomde. Het scheelde maar een haar of Athene werd met de grond gelijk gemaakt. Zo brachten woorden die op de verkeerde plaats waren uitgesproken dood en vernieling teweeg voor de stadstaat. Waren zij in het oor van een magistraat gefluisterd, zouden ze een grote beloning hebben opgeleverd. Vaak heeft de tekortkoming van één individu vérstrekkende gevolgen voor de gehele gemeenschap, zoals in dit geval de onnadenkende loslippigheid van enkele grijsaards.¹⁴⁹

Rome, of beter heel de wereld, kreunde reeds lange tijd onder Nero's schrikbewind. Nog één nacht, en de tiran zou worden gedood. Alles was in gereedheid gebracht. Rome zou weer een vrije staat worden. Echter, degene die de aanslag moest uitvoeren was ongetwijfeld een dapper man, maar hij kon helaas zijn mond niet houden. Op weg naar het theater zag hij een man die werd voorgeleid om voor Nero terecht te staan. Door zijn wanhoopskreten tot medelijden bewogen fluisterde hij hem in het oor: *Bid de goden, beste vriend, dat deze dag voorbij mag gaan. Ik weet zeker dat jij mij morgen dankbaar zult zijn.* Dat had hij beter niet gezegd. De gevangene vermoedde waarop hij zinspeelde en bracht Nero op de hoogte van hetgeen hij had gehoord. Hij stelde zijn eigen behoud boven dat van de samenzweerder en boven het belang van de gemeenschap, temeer daar hij niet zeker kon zijn dat de aanslag zou lukken. De bevlogen trooster werd onmiddellijk gearresteerd en naar de folterkamer gebracht waar vuur en karwats al klaarstonden. Wat hij eerst zonder enige noodzaak er had uitgeflapt bleef hij, toen hij gefolterd werd, langdurig ontkennen. Tot hij het ten slotte begaf en alles opbiechtte. In één trek bewerkte de ongelukkige zijn eigen ondergang en vertraagde hij het herstel van de vrijheid.

Toen men de moord op Julius Caesar beraamde, werd M. Tullius¹⁵⁰ zorgvuldig buiten het complot gehouden. Wél was hij een overtuigd republikein die het niet op sterke mannen begrepen had, maar hun wantrouwen gold dan ook niet zijn overtuiging, maar wel zijn tong. Was hij tegen M. Antonius maar even doortastend opgetreden als hij hem met dát orgaan had uitgedaagd!

Om zeker te zijn dat hij wanneer hij gefolterd werd het geheim van een samenzwering niet zou prijsgeven beet de wijsgeer Zeno zijn tong af en spuwde hem in het gezicht van de tiran.

Niet onterecht was de eer die Leaena te beurt viel nadat zij door haar stilzwijgen ieders bewondering had afgedwongen. Zij was een hetaere¹⁵¹ en de geliefde van zowel Harmodius als van Aristogiton. Zo was zij op de hoogte van het door hen beraamde complot en, als vrouw, deelde zij met hen de hoop op het welslagen ervan. Samen met hen had zij van dezelfde liefdesbeker gedronken, en die inwijding maakte haar ook tot deelgenote van al de andere mysteriën. De aanslag mislukte echter. Beiden werden terechtgesteld en de vrouw ondervraagd. Zij werd gefolterd maar gaf de namen van de andere samenzweerders niet prijs. Uit bewondering voor haar standvastigheid vereerden de Atheners haar met een bronzen standbeeld dat zij aan de ingang van de akropolis plaatsten. Het stelde een leeuwin¹⁵² voor zonder tong, als zinnebeeld van zowel haar moed als van de trouw waarmee zij haar geheim had bewaard.

Minder waardering had het Romeinse volk voor een slaaf die nochtans door zijn voorbeeld even grote indruk maakte. Marcus Antonius (de redenaar) werd van ontucht beticht. De aanklagers eisten dat zijn slaaf werd verhoord, omdat hij zijn meester op weg naar de plaats van het vergrijp zou hebben bijgelicht. De nog jonge slaaf, die op het proces aanwezig was, begreep dat hij zou gefolterd worden. Terug thuis merkte hij dat zijn meester met heel de zaak nogal verveeld zat, en hij bood zelf aan op de pijnbank te worden gelegd. Hij verzekerde hem dat hij geen woord zou zeggen waardoor zijn zaak kon worden geschaad. En de jongen hield woord. Hij doorstond de gruwelijke folteringen zonder een kik.

Toen de vijand op zoek was naar C. Plotius Plancus om hem te doden, bleven zijn slaven ook na langdurige foltering volhouden dat zij niet wisten waar hun meester zich schuilhield. Uiteindelijk kwam de man zich spontaan aangeven. De gedachte dat zijn trouwe slaven om zijntwille gruwelijke pijnen moesten doorstaan was hem ondraaglijk geworden en hij verkoos dan maar te sterven. Meer had hij niet kunnen doen om zijn waardering te laten blijken voor hun trouw stilzwijgen.

Toen een boosdoener ondanks foltering in halsstarrig stilzwijgen volhardde, riep Agesilaus, de koning van Sparta, vol bewondering uit: *Wat een standvastigheid bij zo'n crimineel!* Hij vond het spijtig dat zo'n voortreffelijke eigenschap zich liet gelden in een allesbehalve voortreffelijke aangelegenheid. Was die op de juiste manier besteed geworden, dan zou de man er lof en eer mee hebben geogst.

Bij een kapper ging het gesprek erover hoe er aan de tirannie van Dionysius een einde zou kunnen komen. Die werd door enkele aanwezigen als 'van staal' en 'onaantastbaar' bestempeld. De kapper grapte – weliswaar nogal onvoorzichtig –: *Hoemo 'onaantastbaar'? Bijna dagelijks houd ik mijn scheermes boven mijn keel!* De uitlating kwam Dionysius ter ore. De kapper werd gekruisigd.

Sommigen hebben er alles – zelfs hun leven – voor over om toch maar met nieuwsjes te kunnen uitpakken. Een kapper was via de slaaf van een ontsnapte te weten gekomen dat Athene in Sicilië een zware nederlaag had opgelopen. Deze primeur zou hij zich niet laten ontglippen. Hij sloot zijn zaak en zette het op een lopen naar de stad, waar het nieuws zich als een lopend vuurtje verspreidde. De opschudding was groot. Het volk stroomde samen. Men wilde weten waar de kapper zijn nieuws vandaan had, maar hij kon niet eens een naam noemen. Daaruit concludeerde men dat hij de rampzalige tijding zelf had verzonnen en bond hem vast om hem te radbraken. Intussen werd het nieuws door betrouwbare boodschappers bevestigd. Iedereen keerde naar huis terug om over de zijnen te rouwen en de kapper bleef vastgebonden aan het rad achter. Tenslotte werd hij toen de nacht viel door de beul uit zijn netelige positie bevrijd, maar toch wilde hij eerst nog weten of die soms iets over Nicias had vernomen, en hoe hij aan zijn einde was gekomen (Nicias was de bevelhebber van het leger). Zo ziek was de man dat hij het ook toen nog belangrijker vond te informeren naar andermans ongeluk dan over het zijne te treuren of dan toch te maken dat zoiets hem voortaan niet meer zou overkomen.

Wie ooit walgelijk riekende medicijnen te slikken kreeg wordt later nog steeds misselijk bij het zien van de beker waaruit hij die dronk. Zo verafschuwen wij ook de bringers van akelig nieuws.

Eigenlijk hoeven wij voor dergelijke voorbeelden niet bij de oude schrijvers op zoek te gaan. In het dagelijkse leven zijn ze schering en inslag. Even ziek als de vorigen zijn zij die er behagen in scheppen rampen aan te kondigen, en door te gaan voor helderzienden, wichelaars of handlezers. Desnoods ten koste van hun leven! Hendrik VII, de koning van Engeland, wist wel raad met dergelijke figuren. Hij zette ze liever voor schut dan ze te elimineren. Ooit voorspelde een astroloog dat de vorst hetzelfde jaar nog zou sterven. Zijn voorspelling kwam de koning ter ore. Hij hield zich van de domme en ontbood de man met veel eerbetoon op het paleis. Langs zijn neus weg vroeg hij hem of men op basis van de sterren gebeurtenissen met zekerheid kon voorspellen. Daarop antwoordde hij bevestigend. Ook op de vraag of hij die kunst zelf machtig was luidde het antwoord ja. Zo kon hij wellicht een wit voetje halen bij de koning. Toen zei de koning: *Zeg jij mij dan eens waar jij deze kerst zal vertoeven!* Kerstdag was toen nakend. De man aarzelde. De koning drong echter aan, en de man gaf toe dat hij dat niet met zekerheid kon voorspellen. *Dan ben ik een beter waarzegger dan jij,* zei de koning, *want ik weet dat jij deze kerst in de Tower zal vieren* (zo heet de versterkte burcht die heel Londen beheerst, en waar misdadigers in verzekerde bewaring worden gehouden). Tegelijk liet hij de man wegbrengen om er te worden opgesloten. Zijn verblijf aldaar deed het astrologisch vuur flink wat bekoelen, en hij werd met de glimlach weer vrijgelaten. Met zulke voorspellingen kan men niet voorzichtig genoeg zijn. Men zou wel eens een vorst kunnen treffen met heel wat minder zin voor humor.

In die categorie horen ook degenen thuis die door hun verkeerde raad zichzelf en anderen in de vernieling brengen. Zo had Perillus toen hij de bronzen stier uitdacht op een grote beloning vanwege de tiran Falaris gerekend, maar hij werd integendeel de levende illustratie van het spreekwoordelijk geworden vers van Hesiodus dat *slechte raad zich altijd tegen de geveer keert*.

Toen ik in Parijs verbleef ving ik volgende anekdote op. Of hij waar is weet ik niet, maar het zou wel kunnen. Op de graanmarkt werd ik gewezen op een rioolmonding waarin iemand zich had laten begraven omdat hij te laat spijt had gekregen over de raad die hij had verstrekt. Hij had gemerkt dat de koning neerslachtig en zorgelijk was. Geldnood bleek de oorzaak te zijn. Hij gaf hem de raad om gedurende een tweetal jaren een minieme taks te heffen op alle kleine voorwerpen die boeren meebrengen naar de stad. Algauw bleek dat zulks in een druk bevolkte stad als Parijs aanzienlijke inkomsten opleverde. Veel kleintjes maken een groot, wist Hesiodus al, en zo bleef de maatregel gehandhaafd. Een hond laat je beter niet van het varken proeven. Er werden zelfs nieuwe dergelijke heffingen uitgedacht. De uitvinder merkte dat er veel minder naar hem werd geluisterd wanneer hij ervoor pleitte de maatregel op te heffen, dan wanneer hij hem had laten invoeren. Om zichzelf voor zijn ondoordachte raadgeving te straffen en om te voorkomen dat anderen dezelfde fout zouden maken stipuleerde hij in zijn testament dat hij in het riool moest begraven worden waar al het afval samenkomt van de marktplaats waar ook nu nog steeds de bewuste taks wordt geheven.

De tot nu toe opgesomde voorbeelden van wangebruik van de tong zijn van die aard dat ze veeleer aan dwaasheid of – als men het nog minder flatterend wil stellen – aan neurotische dwangmatigheid, dan aan kwaadwilligheid kunnen worden toegeschreven. Toch worden menselijke betrekkingen er enorm door geschaad. Men kan zich makkelijk een idee vormen van de schade die wordt toegebracht wanneer het bewuste orgaan doelbewust wordt aangewend om mensen zowel individueel als gezamenlijk de das om te doen. Om volkeren en hun vorsten tegen elkaar in het harnas te jagen verzint men voortekens en prognoses waaruit naargelang de behoefte van het ogenblik de een of de ander als overwinnaar te voorschijn komt. Men verspreidt opzettelijk valse geruchten om de geviseerde partij erin te luizen. Onschuldigen worden met leugens allerhande de dood ingejaagd. Abjecte vleiers brengen machthebbers het hoofd op hol. Sluwe berekening, meened en roddel doen alles bewust in het honderd lopen. Vriendschappen, verbintenissen, huwelijken gaan ten onder door laster en gekonkel. Mensen worden tegen elkaar opgeruid. Bittere verwijten leiden tot broederstrijd. Dwaalleraars nemen het godsvolk op sleeptouw. Men lastert God en Zijn heiligen, en daar zijn de grofheden aan het adres van de groten der aarde nog klein bier bij. Kijk om je heen en je zult zien dat alle ellende in de wereld op het gebruik van de tong terug te voeren is. Heerste die pest alleen maar aan de hoven der vorsten, en niet in de eerste plaats uitgerekend bij degenen die zich opwerpen als de steunpilaren van het christelijk geloof en als voorbeelden van morele integriteit! Om het kort te houden zal ik maar niets zeggen over de pluimstrijkers en de kontlikkers, zowat het misdadigste soort tweevoeters dat er op aarde rondloopt. Daar hebben wij het elders al uitvoerig over gehad, en men kan er ook voor terecht bij Plutarchus, wiens fraaie essay over dat onderwerp wij in het Latijn hebben vertaald.¹⁵³ Over het samengaan van eigendunk en boosaardigheid zal nu het een en ander worden gezegd.

Alleen God kan in het hart van de mens kijken. Als mensen willen weten wat er in hun medemens omgaat, zijn zij aangewezen op zijn of haar tong. Daarmee verwoordt iemand wat hij denkt. Een portret moet de getrouwe weergave zijn van degene die is afgebeeld.

Wat dat betreft zijn spiegels betrouwbaar. Wie ervoor gaat staan ziet zichzelf exact zoals hij is. Er zijn ook spiegels die vervormen, maar die zijn er alleen om ons te doen lachen. Om die reden liet Gods Zoon, toen hij in de wereld kwam om de wil van Zijn Vader te vertolken, zich het Woord van de Vader noemen, maar ook de Waarheid – omdat het niet aangaat dat tong en gedachte verschillen. Maar, goede God, is er ook onder christenen iets zeldzamer dan een tong die de waarheid spreekt? Bij velen is het liegen er dermate ingebakken, dat men het zich niet eens meer bewust is. Wat in de komedie bij een slavenrol hoort wordt door ons best nog verenigbaar geacht met priesters en monniken. Gaat men hoger, dan heet zoiets zelfs *bedachtzaamheid*. Dan heb ik het nog niet over degenen wier leven één grote leugen is. De hele dag hebben zij de mond vol van godsvrucht, Christus, kerk, geloof en evangelie, en het blijft niet bij woorden. Ook door hun mimiek en opzichtige kledij, door hetgeen zij eten, door hun titulatuur en ceremonieel liegen zij de wereld voor. Dergelijke huichelaars zijn voor het geloof een ramp. De Grieken hadden hun filosofen, wier lange baarden en sjofele kledij diepzinnigheid en wijsheid liet vermoeden. Ook zij hadden de mond vol van woorden als deugd, vrijheid, het zedelijk goede, maar velen van hen waren behept met precies dezelfde ondeugden als gelijk wie, en slaven van hun vraat- en eierzucht. De Joden hadden hun farizeeën, die door hun sombere blik, brede gebedsriemen en andere attributen de onwetende massa imponeerden en voor heiligen doorgingen. Beiden liepen zij met hun deugdzaamheid te koop. De reacties waren navenant. Een generaal die het minder op welsprekendheid dan op daadkracht had begrepen woonde in de Akademie een wijsgerig dispuut bij met als thema: de juiste levenswijze. Toen men hem na afloop vroeg wat hij ervan vond zei hij: *Prachtig. Alleen de praktijk ontbreekt nog*. Hij bedoelde dat zij door heel hún levenswijze niet verder kwamen dan het bewijzen van lippendienst aan de principes die zij beleden. Wat kreeg de farizeeër van Christus te horen? *Je hebt juist geantwoord. Breng het nu ook nog in praktijk en je zult leven*. Ik zou willen dat het anders was, maar er zijn christenen die qua oogverblindende en aanstellerij de nepfilosofen en de farizeeën ver achter zich laten. Aan de schimmigheid van het jodendom is een eind gekomen. Nu is er het licht van het evangelie. Kinderen van het licht horen zich niet aan te stellen. De waarheid die Christus was ging tegen niets zo hevig tekeer als hypocrisie. Ooit werd op niemand méér neergekeken dan op toneelacteurs. In de heidense samenleving werd al wie op de planken had gestaan van ereambten uitgesloten. Tegenwoordig tref je ze aan in topfuncties. Maar ze blijven wel hun nummer opvoeren. In huwelijken, bij verdragen, aan de hoven van keizers en koningen. *Schaam jij je niet om zo te liegen? – Welnee, waarom? Ik win er toch bij? – Mestkuil!*¹⁵⁴ Degene die profijt doet is een pooier, en zijn woorden lokken in het theater een fluitconcert uit. De repliek daarentegen mag rekenen op een staande ovatie. Hoevelen zijn er in het dagelijks leven niet die qua onbetrouwbaarheid Dorio ver achter zich laten – zij *winnen er toch bij?* – maar doorgaan voor een Plato of een Cato? Tootsies worden door de wet gestraft, maar velen maken er dagelijks een sport van om in wijsgeren- of priestergevaad de hansworst uit te hangen, te roddelen, te bedriegen, premies op te strijken – en wat al niet meer? Weerzin en schaamte weerhouden mij ervan de rest bij naam te noemen. Eerstgenoemden wordt hun travestie ten laste gelegd, ook al is er wat de rest betreft geen sprake van criminele feiten. Bij de anderen is het gevaad de dekmantel voor allerhande onoorbare feiten. Eens de leugen wordt getolereerd kan er van vertrouwen geen sprake meer zijn, en daarop is elke vorm van menselijk samenleven gebaseerd. Wie wil immers zaken doen

met iemand die zich niet schaamt om te liegen? Wie kan liefde opbrengen voor iemand die nooit oprecht is? Niet voor niets luidt het gezegde: *Toon mij een leugenaar; dan laat ik jou een dief zien*. Het zou misschien allemaal nog niet eens zo erg zijn, ware het niet dat leugenaars door hun onbetrouwbaarheid maken dat men op de duur ook niet meer gelooft wie de waarheid spreekt. Dat geldt niet alleen voor degenen die door veelvuldig te liegen al hun geloofwaardigheid hebben verspeeld – geen mens heeft medelijden met iemand die ondanks een gebroken been niet wordt rechtgeholpen, als het een grapjas is die al ettelijke keren zoiets heeft voorgewend om degenen die hem willen helpen bij de neus te nemen –, maar ook voor anderen, die de waarheid spreken. Zo weigeren geldschietters na menigmaal door malafide leners te zijn bedrogen op de duur ook geld aan wie dat helemaal niet is. Toch is het nog minder erg wanneer het liegen voortkomt uit een soort verslaving of manie dan wanneer het met een zuiver kwaadaardige bedoeling gebeurt. Er zijn bijvoorbeeld mensen die, om rellen uit te lokken of vorsten tegen elkaar op te zetten, doelbewust geruchten over bepaalde voortekens verspreiden. Zij aarzelen dan niet om zelf verschijningen, dromen of visioenen te verzinnen. Daar zijn monniken bijzonder sterk in. Anderen maken er een gewoonte van om hun vijanden jaarlijks één of twee keer te ‘begraven’, om door het zo ontstane gerucht hun vrienden dan toch enige tijd in rouw te dompelen. Tegenwoordig verschijnen er geregeld schotschriften op naam van mensen die men zo in diskrediet wil brengen. De wet staat dergelijke praktijken oogluikend toe. Maar het is beter dat wij die zaken laten voor wat ze zijn. Dan is er meer tijd om voor de opzet van dit boek meer relevante onderwerpen aan te snijden. Alleen nog dit: laat men zich over de leugen niet schamen als men zich ook niet over de duivel schaamt, die in de Schrift de vader van de leugen wordt genoemd. Laat men de tong die de waarheid spreekt verachten, of desgewenst dwaas noemen, maar dan wel als men niet tot het lichaam van Christus wenst te behoren.

Dan kom ik aan de meinedigen. Volgens de leer van het evangelie komt eigenlijk ieder gelogen woord op meined neer. Sterker nog: ieder slecht leven van een christen is meined. Door die strakke interpretatie van het begrip *eed* wil men voorkomen dat de evennaaste door leugens wordt bedrogen, dat er bij de aanstelling van een magistraat of een vorst wordt gesjoemeld, dat magistraten hun ambt op oneerlijke wijze uitoefenen, dat verklaringen van getuigen onbetrouwbaar zijn, dat aanklagers en verdedigers het spel niet eerlijk spelen, dat rechters hun vonnis niet in eer en geweten vellen. Nu mag men er wat mij betreft gerust de annalen van weleer op nalezen: men zal tot de bevinding komen dat er nog nooit zoveel is gezworen als tegenwoordig onder christenen, valse eden inclusief. Er komt aan het zweren geen eind. Een vorst legt bij zijn inhuldiging de eed af. Ook de magistratuur. Ook de bevolking. Daar komt nogal wat ceremonieel bij kijken! Als men de artikelen die worden gezworen wat nader zou bekijken, zou men gauw zien dat het hele gedoe weinig méér om het lijf heeft dan de inaugurale eden bij het aanvaarden van een leerstoel aan de artes-, rechts- of theologiefaculteit. Magistraten zweren bij hun ambtsaanvaarding, maar te oordelen naar de manier waarop sommigen het uitoefenen lijkt het wel of zij gezworen hebben meined te zullen plegen. Hoeveel eden leggen keizers niet af alvorens zij de heilige kroon in ontvangst nemen? Hoe vaak worden verdragen tussen vorsten niet met eden bezegeld, om op meinedige wijze weer te worden verbroken? Wie de wijding ontvangt legt tegenover zijn bisschop de ene eed na de andere af. Secretarissen en suffragaanbisschoppen zweren aan de paus. Hoe dikwijls zweren

monniken niet tegenover hun abt? Kijk naar wat zij doen, en je zal tot de bevinding komen dat meinede alomtegenwoordig is. En let wel, er wordt niet bij de steen van Jupiter gezworen, of bij Hercules, maar bij het kruis van Christus, het heilig evangelie Gods, zijn zielenheil. En alsof dat niet volstaat, wordt ook nog het hoogheilige brood gebroken en uitgedeeld, de sterkst denkbare symbolische band. Maar de tong heeft er niet de minste moeite mee. Wij kunnen niet begrijpen dat Petrus de Heer tot driemaal toe verloochende. Nochtans was zijn liefde voor Hem toen nog zuiver menselijk. Zijn Geest had hij nog niet ervaren. Hij had Hem nog niet zien verrijzen en ten hemel varen. Voor ons lijkt meinede wel een spelletje, alsof ijdel zweren in de naam van God iets anders was dan het afzweren van God.

Uit rechtbanken en magistratuur worden mensen geweerd die pech hadden en op meinede werden betrapt. Maar licht het leven van de hele groten eens door: de valse eden zijn er niet te tellen!

Als summum van meinedigheid geldt wanneer iemand zijn grijze mantel voor een zwarte, of zijn linnen kleed voor een wollen verwisselt. *Afvalligheid* noemt men het, een woord dat ooit werd gebruikt voor de afschuwelijke misdaad van wie Christus afzwoer en zich tot de demonencultus bekeerde. Nu men is gaan leven alsof het sacrament van het doopsel niet meer dan een lolletje is, is niemand nog bereid zijn meinede te erkennen. Niemand schaamt zich over een zo goddeloze vorm van *afvalligheid*. Het is hier niet mijn bedoeling een lans te breken voor zonder veel scrupules een eerbare levenskeuze zomaar overboord gooit. Ik wil enkel wijzen op de averechtse ideeën die schering en inslag zijn.

Dan kom ik tot de vergiften van de tong, die dodelijker zijn dan eender welk addervergif of monnikskapextract. Ook bij heidenen is degene strafbaar die door magie de oogst bij zijn buurman doet mislukken of er de brandziekte intovert. Nog veel schadelijker is de tong die door goddeloze praat vroomheid tenietdoet; die door te geilbekken aanzet tot wellust; die vorsten in plaats van mildheid wreedheid en hebzucht influistert, en zo de bron vergiftigt waar iedereen uit put. Men verbrandt heksen die filters bereiden om mensen geestelijk of lichamelijk ziek te maken, geesten van doden oproepen, demonische rituelen houden en mensen betoveren. Toch komt ook dan telkens de tong eraan te pas. Vergilius getuigt: ... *wanneer soms boosgezinde stiefmoeders gifdrank in de bekers mengden met kruidenmoes en slechte toverspreuken*,¹⁵⁵ of ook nog: ... *wind dan valeriaan van vuurrood purper rondom mijn hoofd, opdat geen kwade spreker de debuterende poët zou schaden!*¹⁵⁶

Om dergelijk onheil aan te richten zijn boosaardige tongen in het dagelijks leven voortdurend aan het werk. Het baart niet eens opzien. Men is eraan gewoon geraakt. Welk soort beheksing richt meer schade aan dan wanneer jongens en meisjes verkeerd worden opgevoed? Bereidt wie goddeloze praat verkondigt geen dodelijk vergif? Dient wie tegen argelozen kinderen vuilbekt ze soms geen vergif toe zonder enige kans op genezing? Tegen tovenaarskunsten bestaan er nog antidota, maar waar vindt men iets waarmee het gif van boosaardige tongen kan worden bestreden? Er bestaan toverspreuken om slangen te bezweren, maar niet om de tong van criticasters in bedwang te houden. De natuur, die meer weg heeft van een hardvochtige stiefmoeder dan van een

liefhebbende moeder, wees aan ieder soort vergif een eigen, specifieke werking toe – en het ontbrak haar allerm minst aan fantasie en vindingrijkheid! Welnu, de tong kreeg ze in haar eentje alle zonder onderscheid toegewezen. Neem nu de boze tong die iemand gelddorst aanpraat, zodat hij zijn broer bedriegt, kerkroof en zelfs moord pleegt, en vergiftigt – richt die dan niet méér schade aan dan de slang waarvan de beet een niet te lessen dorst teweegbrengt, zodat men zich zelfs de aders opensnijdt? Er bestaat een klein soort reptiel waarvan het gif zo krachtig is dat het minste contact ermee algehele gangreen teweegbrengt, waarbij zelfs het gebeente wordt aangetast. Verspreidt een boosaardige tong, die druppelsgewijs het vergif van afgunst en nijd in iemands hart stort, zodat de ongelukkige er zowel lichamelijk als geestelijk aan ten onder gaat, niet een nog veel schadelijker gif? En dan heeft het bewuste reptiel op zijn soortgenoten dit nog voor dat andere het leven wel wegnemen, maar dat dit zelfs geen lijk achterlaat!

Neem nu de tong die iemands hart met ijdele eerzucht vergiftigt, of die van een vleier, die iemand zozeer van zijn verstand berooft dat hij zich de gelijke der goden waant, zodat eigendunk hem als het ware doet uitdijen: heeft hij dan niet méér schade aangericht dan welke slang ook zou kunnen, waarvan de beet het gehele lichaam doet opzwellen? Zwelt zo'n mannetje dat zich laat eren als een god en zich verheft tegen alles wat God heet, en als dusdanig wordt vereerd, niet méér en dodelijker dan wanneer het door een slang zou zijn gebeten, waarvan het gif het lichaam weliswaar groteske proporties doet aannemen, maar zonder dat het ooit de omvang van een olifant krijgt? Welnu, het gemoed van zo'n blaaskaak dijt uit tot het de dimensies krijgt van Hem die oneindig groot en onvatbaar is.

Het ontbrak Alexander de Grote niet aan mensen die hem voortdurend onder druk zetten om, ook al was hij daar uit zichzelf reeds meer dan voldoende toe geneigd, de ene oorlog na de andere te beginnen. Hem werd niets minder dan een soort wereldheerschappij voorgespiegeld, en daar ben je niet in één, twee drie mee klaar. 'Dit of dat gebied moet nog worden onderworpen, dit of dat volk veegt de vloer aan met je...' Intussen richtte de ongelukkige, wie maar een kort leven beschoren was, het ene bloedbad na het andere aan. Ook zijn vrienden werden niet gespaard, want hij duldde niet dat wie dan ook met hem geen rekening hield. Het gif dat de tongen van die verderfelijke raadgevers Alexander toedienden was dodelijker dan dat van de *bloedslang*, door de Grieken zo genoemd omdat wie door haar is gebeten alleen nog bloed zweet.

Dan is er ook de verraderlijke tong die iemand ervan weerhoudt zijn leven te beteren. Zijn toverzang verleidt tot een behaaglijk leventje zonder zorg voor de toekomst. *Laten wij volop eten en drinken: morgen zijn we dood! – Wat kan het God schelen wat mensen doen! – Waarom je zorgen maken over de toekomst? Of wij het nu willen of niet, God doet toch met ons wat Hij altijd van plan was.* De tong die met dat soort taal de mens een vals gevoel van veiligheid geeft richt groter schade aan dan de slangenbeet die bij het slachtoffer een diepe coma teweegbrengt waarop een – pijnloze – dood volgt. Zo heeft ook wie een behaaglijk leven leidt het een tijdlang goed, maar een fractie van een seconde volstaat om hem in de hel te doen belanden.

Dan heb je nog de tong die bij machtige maar dwaze vorsten gaat roddelen zodat onschuldige mensen buiten de wet worden gesteld. Het is alsof zij door de bliksem

worden getroffen. Zij zijn al dood nog voor ze de klap hebben gevoeld. Schaadt die minder dan de pijlslang, die zo wordt genoemd omdat zij van zichzelf een projectiel maakt dat zich door de slagen van haar doelwit boort, met de onmiddellijke dood tot gevolg?

Van de basilisk is zowel de blik als de beet dodelijk. Zo krachtig en snel is de werking van zijn gif dat wie gebeten is alleen nog kans heeft te overleven door het getroffen lichaamsdeel te amputeren. Is ook de blik van wie afgunstig is niet dodelijk? De welstand van zijn broer die hem, als gold het hemzelf, met vreugde had moeten vervullen, is hem tot ergernis. Dan volgt de beet, nog dodelijker dan zijn blik. Successen worden tot de grond toe afgebroken, terechte uitspraken kwaadwillig verdraaid. Lovenswaardige vroomheid wordt begrepen als ketterij; heilzaam, openhartig advies als verraad uitgelegd. Vergeleken met dergelijke tongen lijkt de basilisk een onschuldig wezen.

Het snelle venijn van de basilisk raakt via de speer tot bij de hand die hem doorboort. Sneller is dat van de sidderrog die het, wanneer de vissershaak hem verwondt, eerst door het metaal van de haak en vervolgens door het snoer en de hengel naar de hand van de visser brengt. Het gif van een boze tong gaat véél verder. Het woekert voort als een kanker tot het zich over bijna heel de wereld heeft verspreid. Via de vrouw steekt het de man aan, via de leerling de ouders, via de ene magistraat de andere, tot het de hoven van vorsten binnendringt, en vandaar de hele wereld. Intussen zitten die sidderroggen er rustigjes bij. Hun venijn doet het werk. Niets kan ze deren. Hun hapklare slachtoffers hoeven zij alleen nog maar op te vreten. Hoe minder vrouwen weten, hoe dommer de massa, hoe waanzinniger de vorsten, hoe beter het ze uitkomt. De meest giftige plant is de monnikskap, de giftigste slang de adder. Beide hebben gemeen dat zij een comateuze dood tot gevolg hebben. Toch is geen vergif zo schadelijk of de mens heeft er na lang zoeken een remedie tegen gevonden. Volgens M. Varro worden de gevolgen van een adderbeet tenietgedaan door het drinken van de eigen urine. De werking van monnikskap wordt verzwakt door ruit en zeehulst in ganzenjus te koken. En dan zijn medici wat antidota betreft nog lang niet aan het eind van hun Latijn. Ongedierte wordt verdreven en op afstand gehouden door bijvoorbeeld kruidvlier of zeehulst te roken, of door de tamarisk, een heester zonder vruchten. Hetzelfde resultaat verkrijgt men door costus, panacea, centaurie, varkenskerfel, thapsus, citroenkruid en lork te roken. De grootste vijand van slangen is de es. Wie gebeten werd vindt soelaas door het sap ervan te drinken of door het gewoon op de wonde aan te brengen. Zelfs de lange morgen- en avondschatuw van de boom wordt door slangen angstvallig gemedend. Drijft men ze in het nauw, en zijn de enige uitwegen brandend vuur of de es, dan vluchten zij het vuur in. Volgens Plinius is dit proefondervindelijk bewezen. Het zengen van hertengewei heeft dezelfde uitwerking. Herten zijn trouwens een natuurlijke vijand van slangen. Hun adem drijft ze uit hun holen, waarna zij vertrappeld worden. Zo lezen wij dat hele legers immuun waren voor alle soorten vergif. Dat zijn bijvoorbeeld de Psylli van nature al. Met toverspreuken en speeksel genezen zij al wie door slangen gebeten zijn. Zij zuigen het gif uit de zweren en spuwen het dan weer uit zonder er enige hinder van te ondervinden.

Tegen een giftige tong is echter geen menselijke remedie opgewassen. Zowat het ergste wat iemand kan overkomen is, denk ik, gebeten te worden door een razende hond. Een

slangenbeet veroorzaakt een comateuze toestand, zodat men niet eens merkt dat men sterft. Het is ook niet besmettelijk, want naar men zegt kan men gerust het vlees eten van een dier dat op die manier is gestorven. Wie door zo'n hond is gebeten sterft een gruwelijke dood. Hij is niet alleen zelf het slachtoffer van zinsverbijstering, maar draagt zijn ziekte ook nog op anderen over. Toch heeft men ook daar remedies op gevonden. Echter niet tegen tongenvergif. De werking van dollekervel wordt aanzienlijk verzwakt door veel wijn te drinken. Soms brengen giftige dieren zelf het tegengif aan. Een schorpioen zal uit de beet die hij zelf heeft toegebracht het gif weer wegzuigen. Wie door de Spaanse vlieg is gestoken ervaart verlichting als de uitgetrokken vleugels op de wonde worden gelegd. Wie door een razende hond is gebeten kan met hetzelfde resultaat de haren van de hond aanwenden. Men kan alleen maar wensen dat het mogelijk zou zijn om uit de geplette tongen van kwaadsprekers pillen te draaien waarmee hun slachtoffers kunnen genezen worden.

In sommige streken komt vergif onder geen enkele vorm voor. Men treft ook niet elk soort vergif eender waar aan. Naar welke uithoek van de wereld moet je echter al niet vluchten om er voor boze tongen nog veilig te zijn? Het ontbreekt ze bovendien aan geen enkel soort van vergif. De geschiedschrijving leert ons dat sommigen zich door preventief antidota in te nemen dermate tegen vergiftiging hadden geïmmuniseerd dat niets hen nog kon deren. Alleen tegen het venijn van de tong is geen enkel kruid gewassen. Ook is het zo dat ongedierte normaal niet zomaar bijt of steekt. Dat doet het pas nadat men het heeft geprovoceerd, bijvoorbeeld door erop te trappen. Een boze tong pakt vanzelf uit met zijn vergif en treft verdienstelijke mensen het hardst. Bekendheid en argeloos vertrouwen helpen daarbij een handje. Zo omklemt de schorpioen zijn slachtoffer alvorens het met de angel in zijn staart te steken.

Ook is niet alles voor alles even giftig. Ooievaars hebben aan slangen een onschuldige lekkernij. Voor de mens zijn zij dodelijk. Het gif op een mensentong is dodelijk voor elk. Bepaalde dieren zijn in sommige streken onschadelijk. Grote reptielen zijn alleen in Afrika schadelijk. Elders zijn zij vreedzaam en onschuldig. Een in Italië gekweekte perzik is niet langer giftig. Tijdens koude nachten blijven slangen bewegingloos. Er valt niets van ze te vrezen. Bepaalde soorten water zijn schadelijk als zij 's nachts worden gedronken. Overdag vormen zij een gezonde drank. Het vergif van een boze tong is overal en te allen tijde beschikbaar en werkzaam. Schijn bedriegt vaak: de mooiste lijsterbessen zijn de giftigste en soms drinkt men uit heldere bronnen met levensgevaar. Er bestaat een soort honing die zoeter is dan de andere, maar giftig. Bij sommige dieren is het gevaar groter doordat zij van kleur veranderen, zoals de kameleon. Bij andere maakt hun snelheid gif als wapen overbodig. Wat doet zich echter innemender voor dan een giftige tong? Wat een gedaanten kan zij niet aannemen? Wat is radder en beweeglijker?

Uit addergif en dat van de monnikskap worden geneesmiddelen bereid tegen ernstige ziekten, zodat het wel lijkt of de natuur ons schadeloos wil stellen. Een boze tong is alléén maar vergif. Een verzachtend feit is ook dat giftige soorten elkaar nooit aanvallen: schorpioenen en slangen laten hun soortgenoten met rust. Niet de mens! Die vergiftigt als enige de eigen soort. En dan zijn wij als de dood voor padden en slangetjes! Als wij de mens, die véél gevaarlijker is, omhelzen? Wij aarzelen niet om een lichaamsdeel dat door

de basilisk is getroffen meteen te amputeren, maar de omgang met een lasterlijk persoon schuwen wij niet als de pest? Wie is zo dwaas om een adder aan zijn borst te koesteren? Niet zelden koesteren wij mensen die nog veel gevaarlijker zijn in ons bed. Pythagoras wilde niet dat men zwaluwen onderdak bood. Zo'n vogeltje is volmaakt onschuldig en hindert alleen door zijn druk gebabbel. En dan zullen wij iemand met een giftige tong in onze leefomgeving dulden? Wij zijn als de dood voor schorpioenen, maar die steken alleen wanneer men onvoorzichtig is. Zij zijn ook niet altijd met dodelijk gif toegerust, en, eens zij gestoken hebben, kan men ze zonder gevaar desnoods met de blote hand doden. Brengt men ze bij de steek die zij toebrachten, dan doen zij hetzelfde als wat Pelias (in de mythologie) met zijn speer deed. Een boze tong vertoont meer overeenkomst met demonenbezweerders die er door hun zwarte kunst wel in slagen iemand te beheksen maar de gevolgen niet zelf weer ongedaan kunnen maken. Degene die zijn venijn de wereld instuurde heeft er nadien geen enkele controle meer over, en het is nu eenmaal zo dat niets makkelijker is dan schade aanrichten. Die schade te herstellen is een ander paar mouwen. Het ontbreekt niet aan middelen om een mens de vernieling in te jagen: een steen, een zwaard, een pijl, folterwerktuigen, een hinderlaag, oorlog, gifmengerij, roofdieren, plagen van ongedierte, epidemieën, aardbevingen, bliksem, overstroming en talloze andere calamiteiten, maar geen enkele daarvan is voor de menselijke soort zo nefast als de tong. Een groot aantal van de juist opgesomde gruwelen hebben wij trouwens uitsluitend daaraan te danken. Niets brengt zoveel ellende met zich als een oorlog. Maar oorlogen zouden de mensheid niet teisteren als er geen boze tongen waren die er de aanleiding toe verschaften. Hoeveel duizenden mensen brengt lasterpraat niet dagelijks in grote moeilijkheden? Of vleierij? Of het influisteren van verderfelijke raad? Of jaloezie? Of afbrekende kritiek? Of verwijten? Hele levens worden overhoopgehaald. Lees er de kroniekers op na: aan het begin van alle tragische gebeurtenissen, van alle door machtsgeile tirannen gepleegde wreedheden staat een door een boze tong uitgesproken woord. Zo kwaadaardig kan dat kleine, zachte orgaan zijn als het niet door een rechtschapen gemoed wordt gestuurd en in toom gehouden.

Hier zal men mij misschien – en terecht! – onderbreken: *We horen jou de tong alleen maar verketteren, maar wij willen ook weten wat we ertegen kunnen doen.* Ook dat zal te gelegener tijd besproken worden. Kwalen van de geest zijn al voor de helft genezen wanneer men er zich ten volle bewust van is. Eerst zal ik jullie op basis van de H. Schrift dat bewustzijn bijbrengen. Daarna zal ik de remedies aanwijzen om ze te genezen. Over praatzucht heb ik nu zowat alles gezegd wat erover te zeggen valt, maar toch nog even dit: nooit heeft iemand met minder woorden even doeltreffend het teveel aan woorden veroordeeld als de Heer, wanneer Hij in het Evangelie stelt dat op de dag des oordeels over ieder woord dat men ooit ijdel sprak rekenschap zal dienen afgelegd. Wat zijn dan ijdele woorden? Alle verzinself, alle grappen die niets bijdragen tot het eeuwige heil. Wat zullen zij die de hele dag door zottenklap uitslaan en zowel hun eigen tijd als die van anderen verkwanselen op de dag des oordeels te vertellen hebben? Praatzucht gaat, zoals ik al zei, steeds gepaard met ijdelheid en onbeduidendheid. God spreekt sporadisch, bondig en zakelijk, maar wat Hij zegt is in de hoogste mate waarachtig en mist zijn uitwerking niet. Eenmaal sprak de Vader, en Hij genereerde het eeuwige Woord. Hij sprak andermaal, en schiep door Zijn almachtig woord het hele raderwerk van deze wereld. Hij sprak nogmaals, bij monde van zijn profeten, en dat resulteerde in heilige

boeken, waar achter de weinige, eenvoudige woorden een onmetelijke schat aan goddelijke wijsheid schuilgaat. Door ten slotte zijn Zoon, het vleesgeworden Woord, te zenden verspreidde Hij over de aarde een boodschap in kort bestek, een soort epiloog die alles resumeerde. Zijn belofte van stilzwijgen ging gepaard met een summiere spreektrant, en beide met opperste, feitelijke waarachtigheid. De belofte van Zijn stilzwijgen: het schrappen van de schuldposten uit het boek van de dood, de kwijtschelding van de zonden uit het verleden.¹⁵⁷ De summiere spreektrant bestaat in het samenvatten van Wet en Profeten in twee woorden: vertrouwen en liefde. Aan de eindeloze breedvoerigheid – als ik het zo mag noemen – van beeldspraak en ceremonieel komt een einde na de verschijning op aarde van een tastbaar lichaam en het licht van het evangelie. De waarachtigheid? Alles wat Hij eeuwen terug had beloofd, loste Hij in door de Zoon. In het boek Job zegt Heliu: *Ik zou vanalles willen zeggen. Gedachten prangen mij. In mijn binnenste gist het als most. Als dat geen uitweg heeft, dan barst de kruik. Daarom moet ik spreken. Het zal me verlichten.*¹⁵⁸ Het zijn de woorden van iemand die wil praten en die het moeilijk heeft om nog langer te zwijgen. Maar wat verder luidt het dat *God maar één keer spreekt en het niet nog eens herhaalt.*¹⁵⁹ Een al te praatgrage tong wordt door de wijze Sirach in Ecclesiasticus als volgt het zwijgen opgelegd: *Wees niet snel met je tong, maar traag in daden.*¹⁶⁰ Een rake opmerking aan het adres van hen die stoer doen met hun mond, maar verstek laten gaan als het op handelen aankomt. Salomon zegt in Spreuken iets gelijkaardigs: *Wie zijn woorden spaart is wijs en verstandig, een onderlegd man met een kostbaar intellect.*¹⁶¹ Hier associeert hij terecht zuinig woordgebruik met inzicht, zwijgzaamheid met kennis. Wat verder zegt hij: *Wie antwoordt nog eer hij geluisterd heeft laat zich kennen als een dwaas en hoort zich te schamen.*¹⁶² De wijze Prediker weet dat *er een tijd is voor spreken en een voor zwijgen.*¹⁶³ Dat weet ook de profeet Amos: *Daarom zal wie verstandig is zwijgen, want het zijn barre tijden.*¹⁶⁴ Praatzucht houdt gevaren in als het om goddelijke zaken gaat. Zacharias waarschuwt dan ook terecht: *Laat voor het aanschijn van de Heer alle vlees zwijgen, want Hij is opgestaan uit zijn heilige woning.*¹⁶⁵ De Hebreeuwse grondtekst van Psalm 64 zegt hetzelfde: *Voor U is stilte lof, Heer God in Sion, Uw wens zal worden vervuld.*¹⁶⁶ De wijnzak vol most, die dreigt te barsten, vinden wij ook bij Sirach beschreven: *Een dwaas krijgt weeën van een woord; hij kermt als een vrouw in barensood.*¹⁶⁷ Hij hekelt er ook – eigenlijk leest hij ze de les – wie zelfs zijn persoonlijke geheimen niet voor zichzelf kan houden: *Vertel je diepste gedachten aan je vriend noch je vijand. Heb je iets verkeerd gedaan, houd het dan voor jezelf. Hij zal naar je luisteren, maar zal voortaan extra op zijn hoede voor je zijn. Heb je iets vernomen wat tegen je naaste pleit, laat het dan in jou sterven. Wees gerust, je zult er niet van barsten.*¹⁶⁸ Dan ook weer in hoofdstuk 20: *Soms komt een terechtwijzing niet op het juiste ogenblik of heeft men de feiten verkeerd ingeschat. Dan is het verstandiger te zwijgen.*¹⁶⁹ En ook: *Wie zwijgt geldt als verstandig. Wie er maar op los praat maakt zich gehaat. Sommigen zwijgen omdat zij niet weten wat te zeggen, anderen omdat zij weten wanneer zij moeten spreken. Wie verstandig is spreekt dán pas. Zwetsers en domme mensen houden het niet zolang uit. Wie veel praat schaadt zichzelf.*¹⁷⁰ Verder nog: *Een uitschuiver van de tong is als iemand die uitglijdt en op de vloer terechtkomt.*¹⁷¹ En dan weer: *Een wijze spreuk uit de mond van een dwaas stuit op afkeuring. Hij pakt er immers op het verkeerde ogenblik mee uit.*¹⁷² Als wijze woorden die op het verkeerde moment worden uitgesproken op afkeuring worden onthaald, wat moet men dan zeggen over de babbelsucht van dwazen die iedereen de

oren van het hoofd praten? In Spreuken zegt Salomon: *Een wijze spreuk in de mond van een idioot is als een doorn die groeit in de hand van een dronkaard.*¹⁷³ Griekse spreuken leerden ons al dat van een fatsoenlijke vrouw het sieraad bij uitstek haar stilzwijgen is. Ook onze Sirach laat zich niet onbetuigd: *Een verstandige, zwijgzame vrouw: haar opvoeding is onbetaalbaar.*¹⁷⁴ Wat een vrouw siert, siert ook een jongeman in tegenwoordigheid van ouderen: *Luister stilzwijgend, en je zal geprezen worden om je respectvolle houding. Jongeman, neem het woord slechts als men jou wil horen, en dan nog schoorvoetend. Spreek hoogstens na er tweemaal om gevraagd te zijn.*¹⁷⁵ Over importune waarheid heeft Salomon het in Spreuken: *Wie lasterend rondgaat, verraadt andermans geheimen. Wie betrouwbaar is, bewaart het geheim van zijn vriend.*¹⁷⁶ Dat men voor dergelijke lui op zijn hoede moet zijn leert Sirach ons: *Probeer met zo iemand niet als gelijke om te gaan. Vertrouw zijn vele woorden niet. Want met zijn vele praten toetst hij jou en met een glimlach hoort hij je uit.*¹⁷⁷ Zo ook Horatius: *Wees op je hoede als men je het hemd van het lijf vraagt, want dan heb je doorgaans te maken met iemand die het zelf ook weer doorvertelt.*¹⁷⁸ En dan weer Sirach: *De wijze maakt zich door zijn woorden bemind; de vriendelijkheden van de dwazen gaan verloren.*¹⁷⁹ En: *Het hart van de dwaas is als een gebroken kruik: de wijsheid loopt er zó weer uit.*¹⁸⁰ Je hoort het: een babbelaar is niet alleen dom, maar kan het wijs zijn ook niet leren. Het volgende gaat over de hinder die babbelaars veroorzaken: *Het betoog van een dwaas is als een last onderweg, maar op de lippen van een verstandig man ligt bekoorlijkheid.*¹⁸¹ Verder: *De lippen van pratens vertellen maar raak, maar de woorden van verstandige mensen worden gewogen.*¹⁸² Dat zei ook een heiden al: *Zo de man, zo de taal.* Volgens Jesaja verkondigt een idioot alleen maar idiotieën.¹⁸³ Over de flapuit zegt Sirach dan weer: *Dwazen dragen het hart op de tong, maar wijzen dragen hun tong in hun hart.*¹⁸⁴ Wat betekent ‘het hart op de tong dragen’? Praten nog voor je hebt nagedacht wat je moet zeggen. Wat is ‘de tong in het hart dragen’? Het betekent dat je nadenkt en overweegt alvorens te spreken. Dan weer luidt het: *Wen je mond niet aan vunzige platheden, want dan zondig je door je woorden.*¹⁸⁵ Salomon zit op dezelfde lijn met: *Een veelprater gaat makkelijk te ver. Wie spaarzaam is met woorden, is verstandig.*¹⁸⁶ En wat verder: *Wie zijn tong in toom houdt, beschermt zichzelf. Wie zijn tong maar laat gaan, bewerkt zijn eigen ondergang.*¹⁸⁷ Over praatzieke kappers hebben wij het al enkele keren gehad. Luister nu naar Sirach: *Een zakenman blijft nauwelijks voor een misstap bewaard, en ook een kleine handelaar ontkomt door hetgeen hij zegt niet aan de zonde.*¹⁸⁸ En dit is wat Prediker zegt: *Wat een wijs man zegt, bezorgt hem bijval, maar een dwaas stort zichzelf in het ongeluk door wat hij beweert. In het begin lijkt hij alleen onverstandig, maar hij eindigt met de allergrootste dwaasheden te verkondigen.*¹⁸⁹ Dan zwijg ik nog over de vele plaatsen waar Paulus ijdel gezwets veroordeelt, en over de strengheid waarmee hij het onbedaarlijk gekwebbel van vrouwen beteugelt. Doorgaans tilt men er niet zo zwaar aan wanneer iemand maar niet kan zwijgen of zich te buiten gaat aan indiscreties. Iets wat zo vaak – en dat was dan nog maar een selectie – door de H. Schrift wordt veroordeeld kan men echter niet als pekelzonden blijven beschouwen. Het is, zoals gezegd, een fout die leugenachtigheid in de hand werkt.

Wat op het goddelijk niveau de Vader is die de Zoon uit zich genereert, is bij ons het intellect, bron van gedachten en de verwoording ervan. Wat op het goddelijk niveau de Zoon is die uit de Vader geboren wordt, is bij ons het spreken dat voortkomt uit de geest.

De Zoon wordt het evenbeeld van de Vader genoemd, zó gelijkend, dat wie één van beiden kent, ze allebei kent. Ook bij ons is hetgeen wij zeggen de afspiegeling van onze geest. Vandaar het Socratisch gezegde: *Spreek opdat ik je kan zien*. Men had hem een knappe jonge kerel voorgesteld en gevraagd zich op basis van zijn uiterlijke verschijning een oordeel te vormen over de inborst van de jongeman. Maar zolang hij zweeg, ‘zag’ Socrates de jongeman niet. Geestelijke eigenschappen manifesteren zich immers niet zozeer in de gelaatstreken als wel in hetgeen men zegt. Artsen baseren zich voor hun diagnose niet alleen op het gelaat maar ook op de tong. De tong is het ‘gelaat’ van de geest, en geeft uiterst betrouwbare indicaties over de gezondheidstoestand daarvan. Vrouwen die zich al te zeer optutten zijn vaak het voorwerp van spot, maar men zou zich evenzeer vrolijk kunnen maken over mannen die zich, wanneer zij in het openbaar verschijnen, om de haverklap een ander personage zouden aanmeten zodat zij nu eens oud, dan weer jong zijn, het ene moment een bos op de wangen hebben, en het andere bleek zijn, dan weer zwaarlijvig of slank. Dat is precies wat er gebeurt als hetgeen iemand zegt verschilt van wat hij denkt. Het is een soort komedie waar niemand zich druk om maakt, laat staan er aanstoot aan neemt. Als het spreekwoord klopt dat gelijkenis liefde genereert en ongelijkheid haat, dan is er voor God niets hatelijker dan de leugen, want zelf is Hij de Waarheid. Een tong die liegt is dan ook besmeurd met Satanisch venijn, en leidt tot verderf, zoals uit de waarheid het heil voortkomt. *Een tong die liegt haat de waarheid, en een gladde mond brengt verderf*, zegt Salomon in Spreuken.¹⁹⁰ Waarheid is licht, leugen duisternis. Wie zich van de waarheid afkeert, schuwt het licht. Als liegen een gewoonte wordt, begint men vaak te liegen zonder dat men er zich bewust van is, en dat is niet zonder gevaar. Dat is wat Salomon bedoelt als hij zegt: ... *een gladde mond brengt verderf*. Bij sommigen is de gewoonte om te liegen zoer ingebakken dat zij zelf er heilig van overtuigd zijn de waarheid te spreken, ook al vertellen zij de meest flagrante leugens. Gewoontevorming heeft naast andere ook dit nefaste effect dat een ziekelijke neiging gaandeweg als een tweede natuur wordt zodat men zijn kwaal niet langer als dusdanig ervaart en ongeremd en zonder gêne gaat zondigen. Vandaar het *verderf*, niet alleen voor wie zelf liegt maar ook voor degenen *over* wie en *ten overstaan* van wie men liegt. Het is al gevaarlijk wanneer iemand door de radheid van zijn tong onbetrouwbaar wordt, maar dat is het nog veel méér wanneer iemand bij wie elke remming om te liegen is weggefallen ook volop onbetrouwbare praat gaat verkondigen. Dat is de reden waarom Salomon – of een andere wijze Israëliet – zich in Spreuken gelukkig prijst als hij tot zijn dood gespaard mag blijven voor enerzijds valsheid en leugen en anderzijds weelde of de tegenpool ervan: bittere armoede. Dat hij ook het laatste vreest heeft geen andere reden dan dat het tot liegen aanzet. De passus luidt: *Houd valsheid en leugen ver van mij, geef mij geen armoede of rijkdom maar alleen wat nodig is om te leven, opdat ik niet verzadigd raak en U ga verloochenen, en zeggen: ‘De Heer? Wie is dat?’, en opdat ik niet uit armoede ga stelen en ijdel ga zweren in de naam van mijn God.*¹⁹¹ De ergst denkbare leugen bestaat erin dat men het bestaan van God ontkent (wat ook voor Stoïci, en eigenlijk ook voor Peripatetici niet kon), maar nóg erger is het te stellen dat God wel bestaat, maar dat Hij zich van de mensen niets aantrekt of hun fouten en gebreken dan toch minstens gedooft. Daar lijkt men wel van uit te gaan als men ijdel zweert in Zijn naam. Rijkdom heeft hoe dan ook een slechte naam, al was het maar omdat de ondervinding leert dat het de bezitters ervan God doet vergeten. Het volstaat dat men een blik werpt op de levenswandel van sommige monarchen die door het volk bijna als

goden worden aanbeden. Maar wat zullen degenen inbrengen die zichzelf tot de bedelstaf veroordelen en niet alleen weggooien wat zij hebben, maar ook nog verkiesen te gaan bedelen in plaats van te werken? Zelf voorzag Paulus door nachtelijke arbeid in zijn levensonderhoud, en degenen die het erop aanlegden op andermans kosten te gaan leven omdat zij arbeid te min vonden gaf hij de raad de handen uit de mouwen te steken. Zo zouden zij niet alleen kunnen leven zonder anderen tot last te zijn maar ook nog diegenen kunnen helpen die onder zware armoede gebukt gingen. Toch kan men er niet aan voorbijgaan dat het feit arm of rijk te zijn meer te maken heeft met de ingesteldheid van wie bezit – of niet bezit – dan met de kwantiteit van hetgeen hij bezit. Door die eigenschappen was Paulus voor Christus een uitgelezen instrument, en werd hij door alle schrijvers geroemd. Maar ofschoon hij door Christus was uitverkoren en door de meest geprezenen geprezen werd, vond hij toch geen navolgers. Christus was de ware herder, en Paulus Zijn ware navolger. Zelf aarzelt hij niet te zeggen: *Volg mijn voorbeeld, zoals ik dat van Christus volg.*¹⁹² Apostelen die liegen en de antipoden van Paulus zijn kan God, die door en door waarachtig is, alleen maar verafschuwen. Als zij al geen genade vinden die mensen helpen door te liegen, hoeveel minder dan degenen die hen door hun leugens zowel lichamelijk als geestelijk grote schade toebrengen zodat zij in de macht van Satan komen nadat Jezus Christus, de Eeuwige Waarheid, hen van Satans leugen had bevrijd? Hij was immers nooit waarachtig, maar vanaf het begin een leugenaar en vader van de leugen. Ook komt die pest niet alleen, maar brengt zij de teloorgang van alle deugden met zich en laat zij zich vergezellen van de laagste misdaden. Dat maakt de Heer zelf aan het volk van Israël duidelijk wanneer Hij bij monde van Hosea zegt: *Er is geen trouw en liefde meer. Er is geen kennis van God in het land. Godslastering, leugen en doodslag, diefstal en echtbreuk zijn er schering en inslag. Het bloedvergieten neemt geen einde. Bijgevolg zal het land rouwen.*¹⁹³ Bemerkt het causale verband tussen de diverse trappen van het verderf. Waar Gods waarachtigheid ontbreekt, is er ook geen liefdevol erbarmen. De waarheid van filosofen en farizeeën genereert hoogmoed in plaats van liefde. Waar de leugen – alias hypocrisie – heerst, is er geen kennis van God, ook al is menselijke kennis nóg zo overvloedig aanwezig. Jakobus leert ons dat die kennis van God een wijsheid is die van boven komt, jaloezie noch verbittering kent, en zuiver en vredelievend, bescheiden en redelijk is, vol medelijden en rijk aan goede vruchten. Zij kent geen aarzeling en zij is wars van bedrog.¹⁹⁴ Er is geen kennis van wat vals is. Kennis van God heeft alleen wie op de H. Schrift vertrouwt. Haar begrijpt en gelooft alleen wie van de hemelse Geest is vervuld. Daarbuiten heerst de geest van Satan, die alles met kwaadsprekerij vervult. De fouten van onze medemensen, die wij broederlijk en zachtmoedig horen te corrigeren, gaan wij dan met scheldwoorden en verwijten te lijf. Dan is het maar een kleine stap meer naar de nóg misdadiger leugen, en bedenken wij zelfs valse beschuldigingen om onze medemens in gevaar te brengen. Laster leidt binnen de kortste keren tot doodslag, diefstal en overspel. Laster kost velen het leven. Valse aantijgingen beroven mensen van hun voorvaderlijke bezittingen. Ook diefstal komt uit de leugen voort, en gaat met doodslag gepaard. Wat blijft er nog over? Echtelijk bedrog! Overspel is een zwaar vergrijp, maar wie de goede naam van zijn buurman tenietdoet gaat nog erger in de fout. Wie iemand doodt met een wapen, beneemt maar één mens het leven, en die zou anders toch ook sterven. Wie andermans bezittingen in de schatkist van een vorst doet belanden, brengt door één en dezelfde diefstal de doodsteek toe aan velen. Zijn vrouw, zijn kinderen, de hele familie is gedoemd honger te lijden of zich het leven te

benemen. Maar erger dan dat alles is nog het feit dat iemands goede naam geweld wordt aangedaan. Degelijke mensen worden uit de weg geruimd, maar voor de buitenwereld zijn zij verraders of kettters geworden. Van sommigen wéten wij dat zij in de gevangenis zijn vermoord, maar de bevolking weet niet beter of zij hebben zich het leven zelf benomen. Daar zorgt de propagandamachine wel voor. Die schandvlek wordt dan de erfenis die op vrouw en kinderen overgaat. O rampzalige zondvloed die ons met leugens, bloedvergieten en misdadigheid overspoelt en allen meesleurt die van de zuiverheid van de Schrift zijn afgewaald! Zij blijven maar ruzieën, ondanks de bezweringen van Paulus. Ceremonieel en groot vertoon moeten hun gebrek aan vroomheid verdoezelen, en om hun macht te bestendigen schrikken zij er niet voor terug te moorden. Moorden doet immers wie een valse leer onderricht, want dan reikt men vergif aan in plaats van de remedie ertegen. Wie de heerlijkheid van God voor zich opeist, maakt zich schuldig aan goddeloze diefstal. Wie argeloze zielen, die Christus zich tot bruid had voorbestemd, van de Heer vervreemdt en ze tot een speelbal van Satan maakt, bedrijft de ergste vorm van overspel. Ook dát is de betekenis van de profetische allegorie. Over dát soort overspel spreekt God in de profetische boeken telkens met zoveel afschuw, wanneer Hij het volk zijn eigen milddadigheid voorhoudt en het verwijt ondankbaar te zijn en de bevoorrechte positie die het genoot te hebben laten worden tot opperste schande. Ook Jeremia koppelt leugen aan overspel: *de profeten van Jeruzalem zag hij handelen als overspeligen en de weg van de leugen bewandelen*.¹⁹⁵ Leugen? Welja, want *tegen goddelozen en godslasteraars zeggen zij: 'Het zal goed met u gaan', en tegen iedereen die volhardt in de slechtheid zeggen zij: 'U zal geen kwaad overkomen'*.¹⁹⁶ Overspel? Telkens wanneer het volk zich door de dogma's van hen die met het woord van de H. Schrift zwendel plegen afkeert van zijn toeverlaat, God, onttrekt het zich aan de gemeenschap van de Kerk. Voorwaar een deplorabele, jammerlijke vorm van overspel! In het evangelie moet de Heer niets hebben van die echtbreker die de waarheid misprijst en aanhangt wat vals is. Hij was de bruidegom, op zoek naar een trouwe, zuivere bruid zonder frutsels en fratsels, ongerept en zonder feil: *O verdorven, overspelig volk! Hoelang moet ik nog bij u zijn? Hoelang moet ik nog u nog verdragen?*¹⁹⁷ Aan die beschrijving lijkt ook vandaag nog de Joodse gemeenschap te beantwoorden. Haar bruidegom erkent zij niet. De leugen heeft zij aangewend om Hem af te wijzen, moord om Hem uit de weg te ruimen. Zij houdt ook niet op Hem de schapen te ontfutselen, die Hij met Zijn bloed heeft vrijgekocht, en in haar synagogen met blasfemische taal af te geven op degene voor wiens naam zich in de hemel, op aarde en onder de aarde elke knie buigt.¹⁹⁸ Hoezeer verafschuwt, ja gruwelt Paulus van die scheiding tussen degenen die hij onder het juk van Satan had weggehaald om hen aan Christus toe te zeggen! *Ik heb u*, zegt hij in 2 Corinthiërs, hoofdstuk elf, *aan één man verloofd om u als een kuise maagd voor Hem te brengen. Maar ik ben bang dat uw gedachten worden afgeleid van de eenvoud die in Christus is, zoals de slang door zijn sluwheid ook Eva heeft bedrogen*.¹⁹⁹ Hij maakt er ook geen geheim van waar die vrees vandaan komt. Die heeft natuurlijk alles te maken met het bederf van de leer. *Valse apostelen zijn het, die oneerlijk te werk gaan en zich voordoen als apostelen van Christus. Geen wonder! Zelfs Satan vermomt zich als een engel van het Licht*.²⁰⁰ Wie was dus degene die het hele bedrog in gang heeft gezet? De listige slang, door de argeloze jonge vrouw die Eva was erin te luizen. Door haar heeft hij ook haar man misleid, zodat bloed bij bloed kwam. Hoe ging hij daarbij te werk? Hij loog! *Sterven? Vergeet het maar! Je zult zijn zoals God!*²⁰¹ Eerst was hij zelf de waarheid

afgefallen toen hij zichzelf wijsmaakte: *Ik word aan de Allerhoogste gelijk!*²⁰² Zo kwam hij weldra ten val en benijdde hij wie zich staande hield. Om zelf geloofwaardig voor de dag te komen beweerde hij dat God had gelogen toen Hij zei: *De dag waarop jullie van die boom eten, zal je sterven.*²⁰³ Een funeste leugen die over heel de wereld dood en vernieling zaaide! Maar daarover praat ik straks nog, als ik het over de lasterende tong zal hebben. Zo komt het dat God zich, wanneer Hij door de goddeloosheid van de mens wordt uitgedaagd en op wraak zint, bij voorkeur bedient van zijn neiging om te liegen. Als Jupiter zich bij Homerus voorneemt de Grieken een zware nederlaag toe te brengen, stuurt hij Agamemnon een noodlottige droom om hem te doen geloven dat de inneming van Troje binnen handbereik ligt. Zo ook in het derde boek Koningen, hoofdstuk 22. Daar worden alle profeten leugens in de mond gelegd om Achab wegens zijn goddeloosheid ten val te brengen. Overigens leeft ook bij mij de vrees dat God zich wegens onze misdaden van ons heeft afgekeerd en geregeld onze kerkvorsten en theologen leugens in de mond legt; Door hun valse duidingen dwingen zij de H. Schrift te liegen, waardoor zij niet langer een lichtbaken voor het volk en zijn vorsten is, maar in de eerste plaats het persoonlijk belang van deze laatsten dient. De gevolgen voor de zielen zijn navenant. Overal woedt de allesvernietigende pest van goddeloze leerstellingen, waarvan de bedenkers door de heilige Job in hoofdstuk dertien *leugenstoffeerdere* en *charlatans* worden genoemd.²⁰⁴ Overal laait het vuur der onenigheid. Er is dan ook geen funester soort leugen dan wanneer de betekenis van de door God zelf geïnspireerde Schrift wordt verdraaid, want uit haar komt de eeuwige waarheid voort en zij dient als richtsnoer voor het bewaren ervan. Maar wij herschikken alles tot het een lappendeken van leugens is geworden.

Van die geest lijken ook helderzienden, buikspreekers, waarzeggers, ingewandlezers, vogelkijkers en astrologen doordrongen, als zij dwaze vorsten en de goedgelovige massa allerhande zaken voorspiegelen die stevast tot anarchie leiden, met rampzalige gevolgen voor het hele mensdom. Uit de lijnen van een hand of uit de stand van sterren en planeten stellen zij militaire successen of rijkdom als die van Midas in het vooruitzicht. Zo sticht hun bedrog nog meer verderf. Het zijn degenen over wie Jeremia schrijft: *Hun tong hebben zij leren liegen. Al hun inspanningen zijn op het boze gericht.*²⁰⁵ Het liegen is door hen dus tot een kunst verheven, en die op zich al misdadige vaardigheid wordt door een nog misdadiger praktijk in stand gehouden en versterkt. Mijn betoog moet echter opschieten, en daarom zal ik het nu niet hebben over de *sofisten*, die argeloze mensen overdonderen met hun verbale hoogstandjes. Evenmin zal ik de even beruchte als ingewikkelde vraag aanroeren of het een christenmens soms toegestaan is te liegen. Het enige wat ik daarover durf te zeggen is dit. Soms is het verstandiger de waarheid niet uit te spreken of zich van de domme te houden, maar eens men de geest der waarheid in zich heeft opgenomen en men zich bekend heeft tot Hem die de waarheid is, dient men zich van het liegen onder welke vorm dan ook te onthouden. Bewust liegen grenst aan meened. Bewuste meened grenst aan godslastering, en dan heeft men al het uiterste punt van de goddeloosheid bereikt. Opdat het zover niet komt heeft de heer Jezus ons nadrukkelijk verboden te zweren. Niet bij de hemel, niet bij de aarde, niet op andermans hoofd.²⁰⁶ Tegenwoordig wordt voor de onbenulligste zaken een eed vereist, en met hetzelfde gemak meened gepleegd. Bij de heidenen gold het als infaam te zweren bij de profane goden of bij de heilige steen in de tempel van Jupiter. Bij christenen is het haast

een spelletje geworden om in de naam van God valse eden af te leggen. Het is bij velen zelfs een gewoonte geworden, waar men zich niet eens over schaamt. Men kan geen tien woorden meer uitspreken of er komt een eed aan te pas. En het is niet een gans die daarbij tot getuige wordt aangeropen, maar de dood en de wonden van Christus, de buik en het schoeisel van God en wat al niet méér, waarvan het horen alleen al godvruchtige zielen doet huiveren. Denk je dat zij, als de noodzaak zich voordoet, zullen aarzelen vals te zweren, wanneer zij dat dagelijks ook al doen als het helemaal niet nodig is en er geen enkel voordeel mee te halen valt? In de theaters van de heidenen wordt een infame uitspraak als de volgende uitgefloten: *Het is mijn tong die zwoer, mijn hart is door geen eed bezwaard.*²⁰⁷ Zou zij niet beter ook uit het leven der christenen worden weggefloten? In de komedie van Plautus wordt er gelachen om een meinedige pooier die met zijn tong al zijn uitstaande schulden inlost.²⁰⁸ Bij christenen geniet al wie net zo handelt als die pooier hoog aanzien. Destijds werden liefdeseden met een lachertje afgedaan. Tegenwoordig is dat ook al het geval voor de meeste plechtige eden, bijvoorbeeld die welke een vorst tegenover het volk aflegt. Ook aan de universiteiten heeft de eed van wie in de artesfaculteit een leerstoel opneemt meer met traditie en gewoonte dan met intellectuele intenties te maken. Wie een breedsprakig discours hanteert zal zich vroeg of laat wel eens verspreken. Zo zal ook wie om de haverklap zweert nauwelijks aan meined ontkomen. Bij de ouden was het de gewoonte om kinderen die bij Hercules wilden zweren even naar buiten te sturen om ze daar hun eed onder de blote hemel te laten formuleren. Door het ongemak en het gedwongen uitstel zouden zij dan wel leren wat zuiniger en behoedzamer met dergelijke krachttermen om te springen. Dat is althans de verklaring die wijze mannen aan dat gebruik hebben gegeven. Sommigen weten ook nog te vertellen dat Hercules zelf bijzonder terughoudend was om eden af te leggen, en dat hij in heel zijn leven slechts éénmaal heeft gezworen, namelijk tegenover Phyleus, de zoon van Augias. Naar verluidt zou de Pythia, om het nageslacht op Hercules' voorbeeld attent te maken, het zoëven genoemde gebruik bij de Spartanen hebben aanbevolen, hoewel het volgens haar nog altijd de voorkeur verdiende zijn beloften buiten alle eden om gestand te doen.²⁰⁹ Wij daarentegen zweren zelfs voor het altaar bij Christus, en dat is erger dan binnenshuis voor Hercules. Bij de Romeinen was het de hogepriester van Jupiter verboden te zweren. Daar wordt meer dan één verklaring voor gegeven. Volgens sommigen horen zowel het lichaam als de geest van een priester gaaf te zijn, en is een eed een vorm van foltering. Volgens anderen is het absurd iemand niet in menselijke aangelegenheden te vertrouwen als hem ook het goddelijke is toevertrouwd. Nog anderen zijn van oordeel dat het te maken heeft met het feit dat een plechtige eed steeds een verwensing inhoudt: men wijdt zichzelf of zijn verwanten ten dode als men zijn eed bewust niet gestand doet. Een priester van Jupiter mag ook anderen niet verwensen, en dus ook over zichzelf een zo lugubere en onheilspellende formule niet uitspreken. De lof die men voor een Atheense priesteres overhad was dan ook terecht. Toen de bevolking eiste dat zij Alcibiades zou vervloeken riposteerde zij dat zij haar ambt had opgenomen met de bedoeling mensen te zegenen, niet ze te vervloeken. Anderen hebben nog een andere verklaring voor het gebruik. Wie zich aan meined schuldig maakt heeft het bij de godheid verkorven. Welnu, iedere eed houdt het risico van meined in. Men wil dus niet dat een goddeloos iemand, die bij de goden in een slecht blaadje staat, in naam van de gemeenschap geloften zou doen, want dan zou die gemeenschap zich eerder de toorn van de goden op de hals halen dan dat zij hun gunst verkrijgt. Nu zou men kunnen opwerpen

dat heidense gebruiken en exempelen voor ons geen enkele relevantie meer hebben. Wel integendeel! De Heer Jezus wendt met groot succes dergelijke voorbeelden aan om zijn eigengereide, koppige volk wakker te schudden. Hij houdt hun de Kananese vrouw voor, honderdmannen, tollenaars, zondaars, de koningin van Saba, de Ninevieten, Tyriërs en Sidoniërs. Het gaat immers niet aan dat christenen niet naar de stem van hun eigen Heer en God zouden luisteren, wanneer Hij ons, om ons voor meened te behoeden, uitdrukkelijk verbiedt wat dan ook te zweren, terwijl heidenen zich daar hetzij vanzelf hetzij meer uit bijgeloof dan uit echte religiositeit van onthielden. Of zijn wij misschien van oordeel dat wie door Christus' bloed is geheiligd profaner is dan een priester van Jupiter het voor de Romeinen was? Wij hebben onze tien Geboden, en het eerste zegt dat wij moeten belijden dat God bestaat en dat Hij voor allen één en dezelfde is, de schepper die alles bestiert, op wiens goedheid wij al onze hoop op redding moeten vestigen. Het tweede gebod houdt in dat wij Zijn hoogheilige naam niet misbruiken om onze naaste te bedriegen. Met God wordt immers niet gelachen! Alleen Hij is waarachtig. Daarom kan Hij zonder gevaar bij zichzelf zweren. Zijn wil is immers onveranderlijk en het valt Hem niet moeilijk Zijn beloftes gestand te doen. Alle mensen zijn echter leugenachtig. Hun wil verandert om het uur, en ook als die ongewijzigd blijft, blijken wij vaak niet in staat om hetgeen wij hadden beloofd na te komen. Loopt een mens die zweert dan niet het risico zich aan meened schuldig te maken? Daarom wil de Heer dat wij het houden bij een ja of een nee.²¹⁰ Maar zelfs dat vindt de heilige Jakobus niet veilig genoeg, en hij geeft ons de raad om wanneer wij iets beloven eraan toe te voegen 'bij leven en welzijn' en 'als God het wil'.²¹¹ Ook als die voorwaarden onuitgesproken blijven, dienen zij toch in iedere uitspraak van een christen impliciet aanwezig te zijn. Van die behoedzaamheid bij het beloven staan boude uitspraken als: *Ik zal u genezen mét of zonder God en de duivel*, wel héél veraf. U bent vol afschuw voor aperte godslastering. Dan mogen bij u ook lichtzinnige eden geen genade vinden, want daar komt godslastering uit voort. Als u de vruchten van een boom verafschuwet omdat ze dodelijk giftig zijn, dan moet u die boom met wortel en al omhakken. Het Griekse *blasfemie* betekent in het Latijn *scheldwoord* of *beschimping*. Voor een bepaald soort parasieten en narren zijn fatsoenlijke mensen als de dood omwille van de ongevoeglijkheid van hun schimpscheuten. Verafschuwde men het intrinsiek blasfemische van een eed maar evenzeer als de woorden *parasiet* en *nar*! Zo sterk is die ziekelijke neiging dat men zelfs niet schroomt diegenen te provoceren die als zij dat willen hard kunnen terugslaan. De ziekte manifesteert zich in diverse gradaties en gedaanten, maar geleidelijk evolueert men van de lichtere vormen naar de allerergste. Het begint ermee dat wij ons humeur botvieren op het huispersoneel. Dan komen onze vrouw, kinderen, vrienden aan de beurt. Zo raakt de tong het gewoon om eender wie de huid vol te schelden, en dan klopt het plaatje helemaal met de typering die Horatius van de nar geeft. Ook zal men dan niet langer aarzelen om tegen vorsten en priesters uit te varen en boodschappen uit te sturen die zich als een boomerang tegen ons zullen richten, spijs de raad die de wijze Prediker ons geeft: *Verwens nooit een koning, zelfs niet in gedachten, en verwens nooit een rijk man, zelfs niet in de beslotenheid van je kamer. Want de vogels voeren je woorden mee in de lucht; het gevederde volkje brengt ze ter bestemming.*²¹² Ook het hart heeft zijn tong, de gedachte. Daarmee spreekt een mens zichzelf aan. Wie op zeker wil spelen moet die tong bij uitstek in de hand houden. Want een verwensing die daar is opgevat zou naar aanleiding van een of ander voorval, wanneer men boos is, te veel gedronken heeft of zich geprovoceerd voelt, wel eens naar de tong kunnen stijgen

om later dwars door de keel terug te keren. Bij Jeremia is de Heer boos over de beledigingen die de Edomieten tegen de bergen van Israël hebben uitgesproken: *De honende woorden die u tegen de bergen van Israël hebt uitgesproken, dat ze verlaten zijn en u als buit zijn toegevallen, heb ik, de Heer, gehoord. U hebt een grote mond tegen mij opgezet en u schuldig gemaakt aan grootspraak. Ik heb het gehoord.*²¹³ Zo heeft Israël, alias de kerk, zijn bergen, maar ook de wereld heeft zijn bergen. De eerstgenoemde richten zich ten hemel doordat het aardse wordt misprezen. Hoogmoed doet de andere rijzen boven alles wat God heet en als God wordt vereerd. De bergen van Gilboa²¹⁴ zijn dan ook vervloekt. Op hen daalt geen dauw noch regen van hemelse genade neer. Omgekeerd zijn er bergen en heuvels, die zich verblijden in de verwachting van de beloofde redding. Zij springen en dartelen als rammen en lammetjes. Zij loven de Heer vanuit de hemelen.²¹⁵ Schuldwoorden zijn hun vreemd, en als zij worden verwenst antwoorden zij met zegeningen. Als u dus mensen die zich beroemen op Plato, Aristoteles en Averroës,²¹⁶ Mozes een tovenaars, de profeten charlatans en de apostelen boerenkinkels hoort noemen, dan hoort u de stem van de goddeloze bergen, die hun godlasterende beschimpingen over de bergen van Israël spuien; Alles wat echter tegen hen wordt gezegd in wie de geest van Christus is gevaren, wordt tegen Christus zelf gezegd. *Wilt u het bewijs dat Christus in mij spreekt?* vraagt Paulus.²¹⁷ Daarom besluit de Heer bij de profeet: *U hebt een grote mond tegen Mij opgezet.*²¹⁸

In de H. Schrift zien wij het licht van de eeuwige waarheid stralen als op de top van een berg en donderen godswoorden ons uit de hemel tegemoet. Wie het gezag van de H. Schrift durft af te wijzen is zo'n onheilsberg die de bergen van Israël beschimpt – en dus ook God, die dat soort bergen bewoont. Het is echter een verkapt soort godslastering om, wanneer je het gezag van de H. Schrift niet durft aan te vechten, haar dan maar te interpreteren in de zin die jou het best uitkomt. Een exegeet die zich gewoon vergist verdient alle begrip. Is zo'n 'vergissing' het resultaat van subtiele opzet en vilein raffinement, dan zit men al dicht in de buurt van godslastering.

Men kan het iemand niet euvel duiden als hij het hier of daar oneens is met kerkleraren tegen wie door de kerk algemeen wordt opgekeken en wier herinnering door haar wordt gekoesterd. Het zou veeleer van goddeloosheid getuigen als men hun gezag op dezelfde lijn stelde als dat van de canonieke geschriften. Iets heel anders is het wanneer men mannen als Chrysostomus,²¹⁹ Augustinus of Hieronymus genadeloos afkraakt. Ook dat staat bijna gelijk met blasfemie.

Het getuigt ook niet meteen van goddeloosheid als men op tactvolle wijze vragen stelt bij sommige bepalingen die van mensen uitgaan. Dat zou integendeel wél zo zijn als men aan dergelijke bepalingen even groot gezag toekende als aan de geboden van God. Een situatie waarbij eenieder ze, naar het hem belieft, ridiculiseert, bespuwt en verfoeit verschilt in mijn ogen echter weer nauwelijks van blasfemie.

Eenzelfde visie geldt mijns inziens ook de uitspraken van concilies, en zeker wanneer die door een consensus van het godsvolk worden geschraagd. Gesteld dat men wereldlijke vorsten zonder gevaar kon beschimpen, dan zou het toch nog niet stroken met de christelijke moraal, want dat heeft ook de Heer ons verboden. *Wat van God komt, is*

*geordend. Alle openbaar gezag komt van God.*²²⁰ Elke ontwrichting van die orde resulteert in chaos. In Exodus, hoofdstuk drieëntwintig, gebiedt de Heer: *Goden zult u niet lasteren, de leider van uw volk niet verwensen.*²²¹ En mocht iemand van oordeel zijn dat het gebod door het evangelie is opgeheven, wel, het wordt door Paulus in Handelingen erkend.²²² Sterker: hij wil dat een christenvrouw haar heidense man gehoorzaamt, als hij tenminste niet zelf aanstuurt op een scheiding. Hij wil dat een christenslaaf zijn meester respecteert, ook al is die een aanbidder van afgoden. Hij wil dat allen hun oversten onderdanig zijn, niet alleen de goede en zachtmoedige, maar evenzeer de barse en norse. Aan de overheid moet men belasting en accijns betalen, en haar de verschuldigde eerbied en ontzag betonen.²²³ Hij vraagt met aandrang Gods genade af te smeken voor koningen en hooggeplaatsten, opdat hun bewind rust en vrede brengt.²²⁴ Het lijkt weinig waarschijnlijk dat wie dergelijke zaken onderwijst een goed woord zal overhebben voor een brutale tong die machthebbers niet tot inkeer brengt, maar hun dwingelandij nog scherper vormen doet aannemen. Als hij christenen dergelijke gedragsregels oplegt tegenover gezagdragers die heidenen zijn, hoe zal hij over ons dan oordelen, als wij onbeschaamd christelijke vorsten en zelfs priesters beschimpen en de hele samenleving op stelten zetten? Als zij rechtschapen zijn, dan verdienen zij respect, geen beschimping. Zijn zij middelmatig, dan moet men ze helpen om het beter te doen. Zijn zij ondermaats maar vatbaar voor verbetering, dan moet men ze vriendelijk en discreet terechtwijzen. Als zij zichzelf totaal onmogelijk maken, moet men hen niettemin dulden in de hoop dat God aandacht schenkt aan de noodkreten van Zijn volk en hen, zoals men het van Hem verwachten kan, straft, ofwel moeten steden en raadgevende organen de koppen bij elkaar steken om hun wanbeleid in te perken. Wél moet men dan zorgen dat de remedie niet nog erger is dan de kwaal. Anarchie en chaos kunnen niet het alternatief zijn voor machtmisbruik. Zo mag de behandeling van slaapziekte geen manische waanzin of een opstoot van jicht tot gevolg hebben. Wie van zijn buikpijn af is mag er geen beroerte voor in de plaats krijgen! Toch moet men ook slechte vorsten met een zeker respect bejegenen, al was het maar omdat anders het volk misschien ook de goede zou leren tegen te werken. Het strookt overigens niet met de christelijke leer het ene kwaad met het andere te verdrijven. Wel gebeurt het af en toe dat God zich van booswichten bedient om andere hun verdiende loon te geven. Nood breekt wet! Ook Petrus, zowat de leider van de apostelenkrans, veroordeelt in zijn tweede brief krachtig wie geen respect heeft voor hen die het openbaar gezag vertegenwoordigen en niet aarzelen om waardigheidsbekleders te beschimpen.²²⁵ Op dezelfde lijn zit ook Judas.²²⁶ Zijn brief lijkt niet alleen wat de gedachtegang betreft, maar ook qua taal en stijl bijna een heruitgave van die van Petrus. Ook hij maakt zich boos op hen die geringschatting laten blijken voor hun meerderen en te hooi en te gras smalende kritiek richten aan het adres van openbare gezagdragers. Hun afkeer voor dergelijke mensen heeft niets te maken met vermeende goddeloosheid maar alles met het feit dat zij door hen niet kunnen leven zoals zij dat zelf zouden willen. Niet voor niets dragen zij immers het zwaard.²²⁷ De losbandige massa vergaat het zoals te onstuimige paarden. Eerst werpen zij hun berijder af om zichzelf daarna het ravijn of de vangkuil in te jagen. Het is niet zonder risico alle macht in handen van één persoon te leggen. Daar wordt de bevolking alleen maar onrustig van. In de natuur houden de diverse elementen elkaar in evenwicht. Zo moet er ook tussen de macht van vorsten, het prestige van kerkprelaten, het gezag van concilies en bestuursorganen en de eensgezinde wil van belangrijke steden en de gehele

bevolking een evenwicht heersen. Elke verstoring daarvan leidt tot anarchie of dictatuur, want het één genereert het ander: een totalitair bewind lokt verzet uit en de repressie daarvan mondt op haar beurt weer in dictatuur uit. Wie smaalt op de macht en de ordening die door God is gevestigd, smaalt op God. Wie zich aan de prefect van de keizer vergrijpt, vergrijpt zich aan de keizer. Sterker nog: wie een christenmens beschimpt, lastert Christus. Zoals Hij in Zijn leden zichtbaar wordt en vertroosting ervaart, zo wordt Hij ook in Zijn leden beklad en gekrenkt. Wie een priester verwenst louter omdat hij een priester is; wie een bisschop smaadt enkel omdat het een bisschop is; wie op een christen smaalt alleen omdat hij christen is: schoffeert zo iemand dan niet openlijk Christus zelf?

Via deze indirecte vormen van godslaster komt men tot blasfemie in de opperste graad. Hun oorsprong is echter één en dezelfde. Wie slaaf is van de verlangens van het vlees verfoeit elk gezag en de vertegenwoordigers ervan, want zij maken het hem onmogelijk straffeloos te leven zoals hij het zou willen. Daarom haat al wie verdorven is God, want aan Hem kan men als vergelder van het kwaad niet voorbij. Om hun immorele verlangens dan toch maar te kunnen inwilligen ontkennen zij het bestaan van God, fabriceren zij voor zichzelf een andere God, of beweren zij dat God zich het lot van de mensen niet aantrekt en dat alles zijn gang maar gaat en beheerst wordt door het lot of door toeval. Wat wil je horen? Een blasfemie op zijn Stoïcijns of à la Averroës? Hier komt het: Psalm dertien. *De dwaas denkt bij zichzelf: God bestaat niet.*²²⁸ Wil je ook weten waar ze vandaan komt? *Allen zijn verfoeilijk geworden in hun streven. Niet één is er die het goede doet, niet één.*²²⁹ Om hun immorele verlangens in te willigen praten zij zichzelf een leugen aan. De straffeloosheid die zij zich voorspiegelen is het vergeefse zelfbedrog van hun verdorvenheid. Zij die God rechtvaardigheid ontzeggen gaan evenzeer in de fout als wie beweert dat Hij niet bestaat. Maar rechtvaardig is Hij alleen als Hij de vromen beloont en de goddelozen straft. Over hen ergert de Heer zich bij Maleachi: *U hebt gezegd: 'Het is zinloos God te dienen. Wat winnen wij ermee dat wij Zijn geboden onderhouden en voor de Heer van de machten in boetekleren lopen? Daarom prijzen wij gelukkig wie God braveert. Wie het kwade doen gaat het voor de wind en zij die God tarten brengen het er goed af.'*²³⁰ Laten wij nu luisteren naar de allerverwerpelijke godslastering. Toen het volk van Israël zich uit afkeer voor de wetten van God het beeld van een kalf had gegoten, schreeuwden zij: *Israël, dit is de god die u uit Egypte heeft geleid!*²³¹ Kan men zich een nog grovere lastering voorstellen dan Hem wiens macht, grootheid, wijsheid en goedheid iedere conceptie van mensen of engelen overstijgt, de mindere te noemen van een redeloos dier? Dat het daarbij om een levenloos gietsel gaat maakt de zaak alleen nog erger. Heidenen vereren liever demonen dan de ware God. Hij immers verafschuwt immoreel gedrag terwijl zij verdorvenheid aanmoedigen en voedsel geven aan de begeerte. Zij vinden het ook niet erg als zij worden opgevoerd in rollen die men zijn zoon, dochter of zelfs huisknecht niet graag zou zien vervullen. Met dat soort goden kan men het best vinden omdat men ervan uitgaat dat zij er geen probleem mee hebben als er naar hartelust wordt gehoereerd, echtbreuk gepleegd, bedrogen en gestolen, geïsurpeerd of gerevolteerd. In de mythologie kwam ook Jupiter aan de macht nadat hij zijn vader eerst ontmand en dan verdreven had, en werd hij, toen de andere goden in opstand kwamen, samen met zijn aanhangers ook zelf verjaagd. Heden ten dage zal men dat soort godslaster onder christenen misschien niet zo vaak aantreffen. Dat het

aangetroffen wordt is op zich al monsterlijk. En dat doet het ook. Hoe streng de wetten ook zijn, dát soort waanzin van de tong kunnen zij niet beteugelen of genezen.

Dan is er nog een soort godslastering. Het springt minder in het oog, maar is daarom niet minder verderfelijker. Ik bedoel het feit dat het volk zijn vorsten om ze te vleien goddelijke eer betuigt, en dat zij zich dat laten welgevalen. Het resultaat is dat zo'n vorst in plaats van door burgers en raadgevers, door een stel meesmuilende pluimstrijkers wordt omringd, en dat het volk niet door leiders maar door halfgare despoten wordt geregeerd. Zo wordt God in één klap tweemaal belasterd en getart.

Er bestaat nóg een soort blasfemie, dat evenmin spectaculair kan worden genoemd, maar wel dermate verbreid is, dat het niet eens als dusdanig wordt beschouwd. Als men God lastert wanneer men tegen een Jupiterbeeld zegt: *Bewaar mij!*, dan geldt dat evenzeer voor de vrek die tegen zijn geldkist zegt: *Bewaar mij, anders ga ik dood*. Als men God lastert wanneer men Jupiter bewierookt en hem dankzegt omdat men behouden, rijk of koning is, doet men dan niet precies hetzelfde als men zijn geluk toeschrijft aan het fortuin dat men met al dan niet fatsoenlijke middelen heeft vergaard? Of als men, om het in stand te houden, verbeterer strijd voert dan men het voor *outer en heerd* zou doen? Of als men, wanneer men het verliest, wanhopig is en zijn toevlucht neemt tot de strop? Men zou dit een onbeschaamde uitspraak kunnen noemen, ware het niet dat Paulus in zijn brief aan de Efeziërs niet aarzelt hebzucht een vorm van afgoderij te noemen, precies alsof men een afgod aanbad.²³² Het maakt niets uit of je iets goddeloos een Griekse of een Latijnse naam geeft, alleen klinkt het Grieks in dit geval nog infamer in de oren dan het Latijn. In de brief aan de Filippenzen heeft hij het over nog anderen, die van hun buik een god hebben gemaakt. Zelf stelt de Heer in het evangelie tegenover God de Mammon,²³³ een tweede god, aan wie slavendienst bewezen en geofferd wordt door al wie geld belangrijker vindt dan God. In de brief aan de Korinthiërs dan weer geeft Paulus te kennen dat voor sommigen niet alleen hun buik en de Mammon goden zijn, maar dat er nog veel andere goden bestaan: *Want al zijn er ook die goden genoemd worden, hetzij in de hemel, hetzij op aarde (er zijn er immers heel wat!), dan is er toch voor ons maar één God, de Vader, uit wie alle dingen zijn, en wij in Hem; en één Heer, Jezus Christus, door Wie alle dingen zijn, en wij door Hem.*²³⁴ Alles waar men dus de voorkeur aan geeft boven wat God van ons verlangt, maakt men tot zijn god en zijn heer. Voor een hoerenloper is Venus God, voor een veelvraat is dat Comus,²³⁵ en voor een dronkaard Bacchus. Voor hen slachten zij geen schaap: zij zijn zélf het schaap dat voor die goden wordt geslachtofferd. Voor hen ook geen wierook, want demonen van losbandigheid is niets welgevalliger dan de walm van hun zedeloosheid. Wie zich op schandelijke praktijken laat voorstaan zingt voor zijn god lofliederen die bol staan van laster jegens de ware God. Daarom, christenen, als jullie huiveren bij het horen of lezen van godslaster uit de mond van goddelozen, wees dan indachtig dat elk leven dat in het teken staat van vraatzucht, wellust, haat en nijd, eerzucht of rijkdom, één belediging is aan het adres van God. Het wordt nog erger wanneer zo'n affront uitgaat van precies diegenen die de naam van de ware God hoog in hun vaandel hebben staan. Bij Ezechiël maakt de Heer zijn beklag over het feit dat Zijn naam bij de heidenen wordt besmeurd door de immorele levenswijze van Zijn volk, dat Hem met de mond belijdt maar Hem door zijn daden verloochent. Dan zegt men immers: Dát is het volk van God!²³⁶ Het gaat dan ook niet aan

dagelijks tegenover God te bidden: *Uw naam worde geheiligd*,²³⁷ en door zijn schandelijke levenswijze de heilige naam van de Heer te bekladden. Tussen een tong die schimpt, vleit of lastert is er net zoveel verschil als tussen wie openlijk iemand met een zwaard te lijf gaat en doodt, en degene die een mens uit de weg ruimt door hem te belagen of te vergiften. Vloekend schreeuwt Simi tegen David: *Eruit, eruit, bloedhond! Nietsnut!*²³⁸ Het is de razernij van de tong waarover Hosea schrijft: *Hun leiders zullen vallen door het zwaard, vanwege de razernij van hun tong*.²³⁹ Is er iets nog wreder dan de tong die iemand, wanneer hij tegen een wal van rampspoed opkijkt, harteloos verwijten maakt? Het is alsof men een gevallene, die men hoort recht te helpen, nog met stenen zou bekogelen. Zo waren ook zij die Job kwamen ‘troosten’. In plaats van zijn leed te verzachten maakten zij het door hun verwijten nog erger. Niet de minste van zijn kwellingen was de tong van zijn vrouw: *Ga je dan blijven volharden in je onnozele vroomheid? Geef God de bons en sterf!*²⁴⁰ Ook de brave Tobias barstte eerst in tranen uit na een sneer van zijn vrouw: *Het is duidelijk dat je hoop ijdel is. We weten nu wat we van je aalmoezen moeten denken*.²⁴¹ Ook de Heer zelf, onze leidsman, kreeg, toen Hij aan het kruis reeds op gruwelijke wijze met spijkers en doornen was doorboord, daarbovenop beschimpingen te verduren: *Laat hij maar van het kruis afkomen! Ha! Jij die de tempel afbreekt! Hij zei toch dat hij de zoon van God was? Laat die hem nu bevrijden, als hij dat wil!*²⁴² Hoe giftig projectielen ook zijn, nooit kunnen zij ravages aanrichten zoals de pijlen van een brutale tong. Het is dan ook een zeldzaam soort geluk dat in hoofdstuk vijf aan de brave Job wordt beloofd: *De gesel van een boze tong hoef je niet te vrezen, voor geweld hoef je niet bang te zijn*.²⁴³ Van dat euvel moet een bisschop zich volgens Paulus bij uitstek verre houden: *Geen vechtersbaas*,²⁴⁴ in het Grieks: *πλήκτης*. Ook zonder lichamelijk te verwonden kan een agressieve tong een plotse dood teweegbrengen. Sommigen scherpen hun tong tegen hun broeder met geen andere bedoeling dan juist hem te doden.

Tot die categorie behoren zij die over de pietluttigste zaken aan het ruziën gaan en zich druk maken over vragen als: produceren geiten nu wol of niet?²⁴⁵ In Genesis, hoofdstuk zesentwintig, krijgen de herders van Gerar ruzie met die van Isaak: *Dat water is van ons!*, en de put krijgt de naam ‘Chicane’.²⁴⁶ Tegenwoordig zijn dergelijke putten in het leven van christenen legio. Is er nog één overeenkomst, eigendom, testament, priester-, openbaar of privé-ambt dat niet uitmondt in gehakketak en rechtszaken allerhande? Een ruziënde tong hypothekeert het samenleven van wie onder één dak wonen. In Spreuken, hoofdstuk eenentwintig, zegt de Wijze: *Men kan beter op de hoek van het dak zitten dan samenhuizen met een twistzieke vrouw*.²⁴⁷ In hoofdstuk negentien zegt hij: *Een dwaze zoon is voor zijn vader een bron van ellende en het geruzie van een vrouw is even erg als een lekkend dak*.²⁴⁸ Niet iedereen heeft een twistzieke vrouw, maar men moet wel op zijn hoede zijn voor pietluttigheid (de Grieken hebben het over *dyscolia* of *micrologia*), die alle pret bij voorbaat bederft. Het is immers lastig samenleven met iemand die voortdurend over onbeduidende dingen onnodige drukte maakt. Tussen *calumnia* (kwaadwillige kritiek) en *convitium* (hoon, beschimping) bestaat het verschil hierin dat *calumnia* vaak iets slinks heeft. Dikwijls gaat zij in het geniep te werk, en wanneer zij gedwongen wordt voor het daglicht te treden omkleedt zij zich met de schijn van legitimiteit. Zij pakt dan uit met een al dan niet gefundeerde aantijging, maar haar doel blijft hoe dan ook het slachtoffer te krenken en nadeel toe te brengen. De kritiek van een

conviciator geldt niet steeds een vermeende *faux pas*, maar vaak een smet die de hele familie treft, tegenslagen waar vroegere generaties mee kregen af te rekenen, of een lichaamsgebrek waar men geen schuld aan heeft en waaraan men evenmin iets kan doen. Een onecht kind zal hij dus een *bastard* noemen, wie een oog kwijt is een *eenoo*, een bejaarde een *ouwe knar*. Een *obtreclator* dan weer verschilt van een *calumniator* hierin dat hij stiekem te werk gaat of zijn verbaal offensief tegen een afwezige richt, waardoor hij meer weg heeft van een slang dan van een leeuw. Maar nog schadelijker dan de twee vorige is de *adulator* (vleier), met een wurgende omhelzing. Zijn gif is zoet als honing, maar daarom niet minder dodelijk. Het is alsof je Falernerwijn met akoniet zoudt vermengen. Een verfoeilijk kwaad, dat echter als geen ander in het leven van de mens wordt aanvaard en getolereerd. De karikaturale spot van een *conviciator* is voor zijn vijanden dikwijls nuttig omdat zij worden geattendeerd op wat beter zou kunnen. De niets of niemand sparende kritiek van een *calumniator* maakt ons behoedzamer bij het regelen van onze zaken en sorteert niet zelden het ongewenste effect dat iemands prestige er nog groter op wordt. Hetzelfde doet de *obtreclator* (criticaster uit jaloezie). Juist door de manier waarop hij te werk gaat (heimelijk, op fluisterende toon) maakt hij duidelijk dat hij de mindere is van zijn slachtoffer, want hij durft de confrontatie van man tot man niet aan.²⁴⁹ De *assentator* echter maakt door zijn gevele van een dwaas een gek, en van een gek een ongeneeslijke gek. Daarom vindt Salomon in Spreuken, hoofdstuk vierentwintig, dat een vleier publieke verachting verdient: *Wie een schuldlige vrijspreekt, zal door iedereen worden vervloekt en verwenst.*²⁵⁰ Ook bij monde van Jesaja verkondigt de Heer: *Mijn volk, degenen die u gelukkig prijzen bedriegen u. Zij maken u het spoor bijster.*²⁵¹ Salomon waarschuwt dan weer in Spreuken, hoofdstuk één: *Mijn zoon, als zondaars je verleiden, stem dan niet toe,*²⁵² en in hoofdstuk zesentwintig: *De woorden van een lasteraar zijn als lekkernijen, ze dringen door tot diep in je hart. Geloof hem niet als hij op gedempte toon spreekt, want er schuilen zeven gruwelen in zijn hart.*²⁵³ Immers, zoals Prediker zegt: *Je kunt beter luisteren naar de verwijten van een wijze dan naar de toejuichingen van een dwaas.*²⁵⁴ Zeker, het is een Sirene die lieflijk zingen kan, maar zij lokt je in bitter verderf. Daarom zegt de wijze Sirach in hoofdstuk zevenendertig: *Wie ingewikkeld spreekt maakt zich gehaat. Hij zal van alles verstoken blijven.*²⁵⁵ In Psalm honderdveertig zoekt de heilige Psalmist die voor vorsten rampzalige plaag af te wenden: *De rechtvaardige zal mij begripvol terechtwijzen en vermanen. Geen olie van een zondaar zal mijn hoofd zalven.*²⁵⁶ Ook bij de profeet Ezechiël moeten vleiers op geen genade rekenen: het zijn *Zij die het volk voorhouden dat alles goed gaat, terwijl het helemaal niet goed gaat; zij die muren pleisteren met specie zonder consistentie; die voor iedere elleboog zachte kussens naaien en hoofdkussens voor alle leeftijden, om zielen te winnen.*²⁵⁷ Als vleierij niet zo'n immens kwaad was, zou David niet met zoveel aandrang bidden: *Heer, bevrijd mijn ziel van ongerechte lippen en van een listige tong.*²⁵⁸ Het is een kwaal waar nauwelijks een remedie tegen bestaat. Daarom krijgt de profeet van de Heer te horen: *Wat zou men u kunnen geven, of wat nog toevoegen tegen een listige tong?*²⁵⁹ Als remedie wordt voorgesteld: de *scherpe pijlen van de Machtige*, te weten het woord van God, dat scherper is dan het *tweesnijdend zwaard*, en doordringt tot waar ziel en geest zich scheiden, maar ook *zengende kolen* om ons van onze rampzaligheid bewust te maken.²⁶⁰ Dan zullen wij niet langer luisteren naar de valse lof waarmee vleiers ons bewieroken, en zal bijgevolg ook onze zelfgenoegzaamheid verdwijnen. Aan onszelf overgelaten zullen wij niet langer op eigen krachten vertrouwen, maar met de hulp van

Gods barmhartigheid zullen wij herademen en herleven. Want dat is wat de pijlen van de machtige Schrift vermogen: zij doden ons om ons te doen herleven. De houtskool der boetvaardigheid maakt ons zwart en slaat ons terneer, maar zodra het weer gaat gloeien maakt het ons blijvend, altyddurend blij.

Tot zover de vleierij. Nu komt de laster de beurt. Toch wil ik terloops eerst nog iets zeggen over de verraderlijke tong en over de tong die verderfelijk advies geeft. Zo'n tong had Joab, die in 2 Koningen, hoofdstuk dertien, Ammon vriendelijk toespreekt maar hem vervolgens doodt.²⁶¹ Zo'n tong had ook Dalila, die Samson verried.²⁶² En Judas: *Gegroet, Rabbi!*²⁶³ Een voorbeeld van verderfelijk advies vindt men in Koningen, waar Jonadab Ammon het middel aan de hand doet om zijn zuster, voor wie hij een schandelijke liefde koesterde, te overweldigen, met al de nare gevolgen vandien.²⁶⁴ Wie is niet vol afschuw voor de immorele handelwijze van Izebel, wier advies de koning tot zijn goddeloze daad bracht?²⁶⁵ En kostte de raad van zijn vrienden Roboam soms niet het grootste deel van zijn rijk?²⁶⁶ Een Grieks spreekwoord zegt: *Slechte raad komt de gever ervan het duurst te staan.*²⁶⁷ Dat het niet zomaar uit de lucht gegrepen is blijkt uit het lot van degenen die een listig plan hadden uitgedacht om koning Darius ertoe te bewegen Daniël te laten omkomen. Zij werden zelf in de leeuwenkuil gegooid en verscheurd.²⁶⁸ Het voorval bevestigt hetgeen de wijze Sirach in hoofdstuk zevenentwintig zegt: *Als iemand kwaad doet, valt het op hemzelf terug, en hij weet niet eens waar het vandaan komt.*²⁶⁹ Elders maant hij ons aan op onze hoede te zijn voor malafide raadgevers.²⁷⁰ Met zo'n raadgever riskeer je dus je leven, tenzij je je tegen hem wapent. Hoe dat moet wordt straks uiteengezet.

Laten wij nu nagaan hoezeer het leven van de mens geschaad wordt door de lasterende, – in de ware zin des woords – *diabolische* tong. Met het Latijnse *calumnia* stemt in het Grieks immers *diabolè* overeen, waaraan ook de beruchte vijand van de gehele mensheid zijn naam ontleent. In het Hebreeuws heet hij *Satan*, wat zoveel betekent als *vijand*. Onze God wordt een God van de vrede genoemd. Hij haalde een streep door het schuldenboek der zonden²⁷¹ en verzoende de wereld met zich door Zijn zoon, want allen waren wij schuldig aan de dood. Ook de profeet noemt Christus een *raadgever van de vrede.*²⁷² Zijn onverzoenlijke vijand is Satan, die voor het eerst een wig dreef tussen God en de mens. God had de mens immers belogen: *U zult niet sterven, maar zijn zoals Hij.*²⁷³ Ook vandaag nog blijft hij ons bij God belasteren om zo het door Jezus herstelde kleed van de genade weer te verscheuren. Onze werkelijke misdaden heeft God tenietgedaan door ons Zijn gerechtigheid te schenken, maar de duivel legt het erop aan om ook vrome mensen valselijk te beschuldigen. Het overkwam ook Job: *Wedden dat hij u vervloekt in uw gezicht?*²⁷⁴ Het lijkt wel een provocatie om de brave man tot godslastering te bewegen. Christus nam onze zondigheid op zich, de duivel zoekt de zijne op ons over te brengen. Christus bemiddelt voor de zondaars die wij zijn bij de Vader om ons te redden, de duivel komt tussen om onze ondergang te bewerken. Dat doet hij niet zomaar in zijn eentje: hij beschikt over instrumenten die haast nog verschrikkelijker zijn dan hijzelf. Welke? Tongen die belasteren wie onschuldig is. Maar wat zeg ik: *tongen?* Welnee, zwaarden in vergif gedoopt. *Hun tong is als een scherp zwaard; achter hun lippen schuilt addergif.*²⁷⁵ Verzamelaars van citaten van wijzen vermelden stevast de niet onaardige anekdote over Thearidas, de aanvoerder van de Spartanen, die zijn zwaard aan het slijpen

was. Op de vraag of het scherp genoeg was antwoordde hij: Scherper dan laster! Dát zwaard maakte in het verleden heel wat slachtoffers, en dat doet het ook nu nog. Jullie hoorden de Psalm: *Hun tong is een gewet zwaard*. Bij Jeremia, hoofdstuk achttien, zeggen degenen die hun tong gebruiken als een zwaard: *Kom, laten we hem de doodsteek toebrengen met onze tong!*²⁷⁶ En inderdaad, de tong heeft zowat de vorm van een zwaard en de kleur van vuur. Een boze tong is dan ook een tweesnijdend zwaard. Men kan ermee hakken, snijden en steken. Bovendien is het met gif bestreken en, zoals Jakobus zegt, *laaiend van het hellevuur*.²⁷⁷ Ik zal niet uitpakken met misbruiken die zich ten tijde van Nero, Caligula, Claudius, Sulla en Marius, Hieron en Dionysius hebben voorgedaan, en zich ook onder christelijke vorsten geregeld nog voordoen. Het zijn er te veel om op te noemen, en dat is niet eens nodig want iedereen kent ze. Ik houd mij liever aan de voorbeelden uit de H. Schrift. Met het venijn van dát zwaard heb jij, allerheiligste Jozef, kennis gemaakt. Voor de trouw aan je heer en de correcte houding tegenover de vrouw van je heer werd jij beloond met opsluiting en bijna de doodstraf: *De slaaf uit Israël drong mijn kamer binnen om zijn spel met mij te drijven. Toen ik begon te roepen liet hij zijn kleed bij mij achter en zette het op een lopen*.²⁷⁸ Moet ik ook jou vermelden, Susanna? Je kuisheid en vroomheid strekte iedereen tot voorbeeld. De lasterpraat van twee oude mannen zou je fataal zijn geworden, had de Heer Daniël niet gestuurd om jou aan het zwaard van hun goddeloze tong te ontrukken!²⁷⁹ De tong is een genadeloos wapen. Daar kan geen zwaard tegen op, ook al wordt het dodelijk staal met vergif nog dodelijker gemaakt. Het kan iemand het leven benemen, maar niet zijn eer. Laster brengt niet alleen de dood maar ook oneer teweeg, want het is ongemeen vindingrijk in het bedenken van middelen om te schaden. Tevoren was diezelfde Jozef door zijn broers belasterd geworden. Zij hadden hem bij hun vader beschuldigd van ergerlijke feiten. Zo luidt de versie van de Septuagint, en die vind ik als voorafbeelding van Christus adequater.²⁸⁰ Ook Hij werd immers door de Joden wegens allerhande feiten bij de hogepriester en Pilatus aangeklaagd. Het lijkt weinig waarschijnlijk dat de nog jonge Jozef zijn broers bij zijn vader zou hebben beticht, want ondanks hetgeen zij hem aandeden kloeg hij hen later niet aan, maar zorgde hij dat zij gered werden. Voor deze visie pleit ook de gedachtegang in het verhaal. Er volgt immers: *Israël hield meer van Jozef dan van al zijn andere zonen, want hij was al oud toen Jozef geboren werd*.²⁸¹ Daarom bleef ook hun laster zonder resultaat: hun vader hield meer van zijn jongste zoon dan van de andere. Een derde argument is dat Chrysostomus zich voor zijn exegese op genoemde versie baseert. Ook Hieronymus maakt in zijn *Hebreeuwse Overleveringen* geen melding van een eventuele correctie, terwijl hij nochtans andere, minder belangrijke zaken uitvoerig ter sprake brengt en bediscussieert. Het motief voor het wijzigen van de tekst²⁸² lijkt te zijn geweest dat men aanstoot nam aan het feit dat Jozef van een zware misdaad werd beticht, omdat zoiets niet strookt met zijn onschuld. Hun bezwaar zou terecht zijn geweest, indien er niet ook was gezegd dat zijn broers jaloers waren en geen goed woord voor hem overhadden. Men zou dan nog méér aanstoot hebben moeten nemen aan het feit dat onze Heer, die nog veel onschuldiger was dan Jozef, wegens godslastering werd aangeklaagd. Telkens beraamde een duivelse tong iemands ondergang, maar keerde God de slechtheid van anderen voor de zijnen ten goede. Door de laster van zijn broers nam Jakobs liefde voor Jozef nog toe. De valse beschuldiging door de koningin leidde er alleen maar toe dat Jozef een nóg hogere positie in het paleis van de farao kreeg. Hoewel Abner koning David goede diensten had bewezen maakte

Joab hem bij de koning verdacht.²⁸³ Bij de koning lukte dat niet, maar zelf was hij zeker genoeg van zijn zaak om de onschuldige Abner door middel van een list om te brengen.²⁸⁴ En Izebel dan! Om haar man van zijn frustratie af te helpen schreef zij brieven op naam van koning Achab en voorzag die van het koninklijke zegel. Zij zond ze naar de bestuurders en de aanzienlijkste mannen van Nabots woonplaats. De inhoud luidde als volgt: *Roep een vastendag uit en geef Nabot in de vergadering van het volk een ereplaats. Zet tegenover hem twee gewetenloze kerels en laat ze hem beschuldigen van godslastering en majesteitsschennis. Leid hem dan weg en stenig hem.*²⁸⁵ Men kan zich afvragen wat hier het meest schokkende is: de lef van een boosaardige vrouw, de lichtzinnigheid waarmee zowel gezagdragers als de bevolking zich leenden tot het uitvoeren van haar bevel, of de sulligheid van een vorst die zijn zegelring in handen gaf van een vrouw. Om Uria uit de weg te ruimen hadden ook Davids legeraanvoerders weinig last van scrupules.²⁸⁶ Bij de agenten van onze vorsten is de bereidheid om dat soort klussen te klaren niet minder groot. Was het maar anders! Een koning²⁸⁷ van Engeland werd beroemd door de moord op een uitmuntend kerkprelaat.²⁸⁸ Toen hem ter ore kwam dat de H. Thomas, aartsbisschop van Canterbury, de onrechtmatige bezitters van kerkelijke goederen en land had geëxcommuniceerd, was hij in alle staten. Een bisschop die ... bisschop durfde te zijn! *Dan treft die ban ook mij*, zei hij, *want ook ik voer het beheer over een aantal bisschoppaleizen en prebenden. Die offerdienaars zou wel een toontje lager zingen als ik over dienaren beschikte van het goede soort!* Die woorden waren voor enkele vooraanstaanden genoeg om zich op weg te begeven naar Canterbury, waar zij de hoogheilige man genadeloos afmaakten. Als een vorst manifest immorele zaken beveelt, dan is degene die ze uitvoert een verrader; wie verstek laat gaan of zich verzet, een vriend. In dergelijke gevallen hoort men immers geen rekening te houden met wat iemand in staat van opwinding hic et nunc verlangt, maar met hetgeen hij in normale omstandigheden te allen tijde zou willen. Het waren verraders van Alexander de Grote die hem, toen hij in dronken razernij erom vroeg, de speer overhandigden waarmee hij zijn vriend Clitus doorstak.²⁸⁹ Het laattijdig berouw dat weldra zou volgen kon de dronkemansdaad niet meer ongedaan maken. Hadden zijn hooggeplaatste vrienden voet bij stuk gehouden en hem, tot hij weer gekalmeerd was, de kans niet gegeven om naar de wapens te grijpen, hij zou ze ongetwijfeld dankbaar zijn geweest en die dankbaarheid ook hebben gehonoreerd. Zij die toen bij de koning waren hadden hem zolang hij als een razende te keer ging het gebruik van wapens moeten ontzeggen, ofwel moesten zij hem, wanneer hij aanstalten maakte om de hand aan zichzelf te slaan, zijn gang maar hebben laten gaan. De wensen van een koning moet men inwilligen, maar alleen voor zover hij zich als een koning gedraagt. Nu doen wij net het omgekeerde. Hun verlangens worden ingewilligd als het niet hoort, en wanneer zij correcte bevelen geven doe wij niet wat zij vragen. Het enige wat gehoorzaamheid in dergelijke omstandigheden oplevert is dat wij van koningen tirannen maken. Het bestaan van vorsten gaat zo al met genoeg wreedheid gepaard, zonder dat men nog olie op het vuur hoeft te gooien. Sulla kreeg de bijnaam van geluksvogel, omdat veel van zijn ondernemingen succesvol afliepen. Toch vervulden vooral twee feiten hem met trots. Het eerste was zijn vriendschap met de toegewijde Metellus.²⁹⁰ Het tweede was dat hij Athene niet had verwoest, maar de parel aan de Griekse kroon had gespaard. Ongetwijfeld zullen velen hem daartoe hebben aangespoord. Had hij naar hen geluisterd, en was Athene met de

grond gelijkemaakt, dan zou hij hun dat later kwalijk hebben genomen. Maar de stad bleef staan, en Sulla was een gelukkig man.

In dit betoog hebben wij de verrader, de vleier en de slechte raadgever in één adem vernoemd. Zij hebben dan ook veel met elkaar gemeen. Vaak noemt men *verrader* wie opkomt voor de rechten van het volk en de grillen van een alleenheerser dwarsboomt. Echter wie een vorst uitlevert in handen van de tirannie – en dus dubbel verraad pleegt – gaat door voor een goed en betrouwbaar man. Als vorsten verraders écht haatten, dan zouden zij tegen niemand harder moeten optreden dan tegen vleiers en onbetrouwbare raadgevers. Toen de grote Pompeius, voor Caesar op de vlucht naar Egypte, Pelusium was genaderd, beraadden de adviseurs van de nog piepjonge farao zich over de vraag of men Pompeius asiel zou verlenen of hem zou weren. De meningen waren verdeeld en omdat men er maar niet uit kwam betrok men bij het overleg ook een zekere Theodotus uit Chios, die aan de jonge vorst als retoricaleraar was toegevoegd.²⁹¹ Toen hem naar zijn mening werd gevraagd adviseerde hij dat men Pompeius het recht op asiel niet zou geven, maar het hem ook niet zou weigeren. Na aan land te zijn gekomen moest hij worden gedood. Het malafide plan motiveerde hij met het al even platvloerse: *Doden bijten niet*. Zijn advies haalde het. Zo kwam een groot man, die ettelijke gevaren ongedeerd had doorstaan, door de tong van een kutgriek aan zijn einde. Maar ook in dit geval kwam het trouweloze plan de bedenkers ervan duur te staan. Het aloude spreekwoord werd andermaal bewaarheid. Caesar drong Egypte binnen en maakte met het hele college korte metten. Theodotus ging op de loop maar viel uiteindelijk in handen van Brutus, die zich evenmin genadig betoonde. Een advies hoort niet de invulling te zijn van hetgeen een monarch op een bepaald ogenblik verlangt, maar moet die verlangens omgekeerd in lijn brengen met wat moreel goed is. De vreugde die voortkomt uit een immoreel advies duurt net zolang als het verlangen blijft. Die kortstondige vreugde moet men echter finaal bekopen met langdurig leed, en dan verwensen wij degenen wier raad we hebben opgevolgd. Vorsten zijn immers ook maar mensen. Zij hebben het vaak heel druk en zijn voor technische zaken meestal aangewezen op deskundigen, waardoor de controle over heel wat zaken hun compleet ontsnapt. Als de mens dat voor een mens kan zijn, dan is in die gevallen een degelijk en betrouwbaar adviseur zoveel als God. Toen Marcus Antonius het oostelijk deel van het rijk controleerde, verspilde hij, daartoe aangemoedigd door vleiers, enorme sommen geld aan het inwilligen van zijn grillen. Dat kon alleen maar doordat hij velen onrechtmatig hun bezittingen ontnam en de provincie ondraaglijke belastingen oplegde. Toen hij zijn Aziatische onderdanen daarbovenop weer een nieuwe belasting wilde opleggen – wat ongetwijfeld zijn ondergang zou hebben betekend – was daar gelukkig Hybreas, die door zijn goede raad zowel de Aziaten als Antonius zelf voor erger wist te behoeden. *Een heffing kun je in eenzelfde jaar pas tweemaal eisen, Antonius, als je in datzelfde jaar ook voor twee zomers en twee oogsten kunt zorgen*. Nadat hij Antonius duidelijk had gemaakt dat de Aziaten niet minder dan tweehonderdduizend dukaten hadden betaald, zei hij nog: *Als die gigantische som niet tot bij jou is geraakt, wend je dan tot degenen die het geld bij ons hebben geïnd. Heb je die massa goud wél ontvangen en is alles reeds opgesoupeerd, dan heb jij een levensgroot probleem*. Wat hij zei loog er niet om, maar het werkte, en Antonius zag af van een tweede belastingronde.²⁹² De raad van zijn jeugdige vrienden kwam Roboam, de zoon van Salomon, zoals gezegd duur te staan. Bij Homerus wenst Agamemnon zich maar

liefst tien Nestors toe om zijn expeditie te doen slagen.²⁹³ De Syriër Naäman genas doordat hij naar zijn dienaren had geluisterd. Boos keerde hij al terug, en zijn oneerbiedig gemopper zou de lepra alleen maar erger hebben gemaakt. De dienaren waren verstandiger dan hun meester. Zij deden hem terugkeren en hij genas.²⁹⁴

Maar laten we het opnieuw hebben over de laster, die het vooral gemunt heeft op onschuldigen. Zo werden Socrates en Focion uit de weg geruimd, werd Aristides geostraciseerd, en kwamen ook Epaminondas en Scipio in hachelijke situaties terecht. Maar hoeven zij eigenlijk wel vermeld? Ook de bron van alle onschuld, Jezus Christus, werd op die manier uit de weg geruimd! Hij werd gestoken door de dolken van farizeeën, valse getuigen, ja de gehele bevolking: *Weg met hem! Aan het kruis met hem!* Waar werd Hij al niet lasterlijk van beticht? Wie iemand met een wapen naar het leven staat wordt een moordenaar genoemd. Dat is niet zo voor wie hetzelfde doet met het zwaard van de tong. Toch is zo iemand misdadiger dan alle moordenaars samen. *Kom, laten we hem afmaken met onze tong!* Waarmee gaat een moordenaar aan de haal? Met iemands leven. Het is nog wreder als men iemand zijn goede naam afpakt. Daar was het de Joodse lasteraar om te doen. De glorieuze naam *Jezus* moest uit de wereld worden gebannen. God zorgde echter voor het omgekeerde effect. De Heer verrees, Hij ruilde zijn stoffelijk lichaam voor een verheerlijkt, onsterfelijk lichaam. Hij kreeg een naam die boven alle andere namen staat, zowel op aarde als in de hemel. Die gelukkige afloop hebben wij te danken aan de almachtige goedheid van God, maar het maakt de boze intenties van een lastertong niet minder schuldig als hij, nadat hij niets onverlet heeft gelaten, zijn doel toch niet bereikt. Door Christus zal de laster der bozen zich voor allen die er in Zijn naam het slachtoffer van zijn ten goede keren. Stefanus werd valselijk beticht van godslastering. Hij werd veroordeeld en terechtgesteld²⁹⁵ – welnee, hij werd gered! Wat is nu heerlijker en geliefder dan zijn naam? Paulus werd een subversieveling en een bendeleider genoemd. De laster hield een tijdlang stand. Wat is nu heiliger dan de herinnering aan hem? De eerste christenen werden beschuldigd van toverpraktijken en kindermoord. Wat heeft men met dergelijke vuige laster bereikt? De christenheid heeft het groot gemaakt, de lasteraars gediffameerd. De H. Chrysostomus werd tengevolge van lasterlijke aantijgingen verbannen. Het was zelfs de bedoeling dat zijn naam uit de lijst der bisschoppen zou worden geschrapd. Nu is hij een alomgevierd heilige. Wat hebben boze tongen al niet beraamd tegen de hoogheilige Hieronymus? Zijn prelaties en verdedigingen zijn er de getuigen van. Aan wie is de herinnering echter levendiger gebleven? Men sta mij toe hier ook nog enkele profane voorbeelden aan toe te voegen. Homerus had zijn *Zoilus*, Vergilius zijn *Pero*, Horatius zijn *Mevius*, Ovidius zijn *Ibis*: als wij hun namen nu nog kennen is dat enkel te danken aan de slachtoffers van hun boosaardige kritiek. Bij de Efeziërs verwierf Erostratus bekendheid doordat hij er de Dianatempel in brand stak. In Athene werd Hyperbolus²⁹⁶ een beroemdheid door zijn *hyperbolische* kwaadsprekerij. Zijn hele bestaan was erop gericht de fouten van zijn medeburgers aan het licht te brengen. De komedieschrijvers uit die tijd hadden aan hem een onuitputtelijk leverancier van schimpscheuten om er hun stukken mee te stofferen. Ooit legde hij het erop aan Alcibiades te laten ostraciseren. Het schervengericht was een methode van verbanning waardoor het volk zich kon ontdoen van burgers en politici die zagezegd teveel macht, rijkdom of gezag hadden verworven. Alcibiades kreeg lucht van zijn intenties en verzoende zich met Nikias, die de tegenpartij leidde. Het gevolg was dat

de initiatiefnemer zelf geostraciseerd werd. Toch kregen de Atheners later spijt over hun beslissing. Het ostracisme had er al zijn betekenis door verloren, omdat het was gebruikt om een totaal onbeduidend iemand die toevallig een brutale bek had te verbannen, terwijl die beter ter plaatse een fikse straf had gekregen. Tot dan toe was het schervengericht het middel bij uitstek geweest om vooraanstaande figuren die zich de afgunst en de ergernis van de bevolking op de hals hadden gehaald de stad uit te zetten.

Zeër gelijkend is een voorval waarvan wij zelf getuige waren. De namen zal ik achterwege laten. Te Rome had ik als huisgenoot een man die er alles – slinkse middelen inclusief – voor over had om een blitzcarrière te maken in de kerk. Al wie hoger stond dan hij was hem een doorn in het oog. Hij opende ieders brieven, zelfs als de afzender een koning was, om zo nog efficiënter te kunnen intrigeren. Het was er hem in de eerste plaats om te doen twee aartsbisschoppen, die beiden in hun omgeving groot aanzien genoten, tegen elkaar op te zetten. Het was hem namelijk niet ontgaan dat zij het niet zo best met elkaar konden vinden. Eén van beiden kreeg een vermoeden waar de man op aanstuurde. Hij leefde toen in Rome. Later zou hij in het college der kardinalen worden opgenomen. *Hyperbolus* kreeg dus lik op stuk, en dat ging zo in zijn werk. Tot zijn grote ergernis verzoende de aartsbisschop zich met zijn collega, en hij stelde hem voor de man een lesje te leren. Alleen had hij daar zijn medewerking voor nodig. Men stuurde *Hyperbolus* een nep-oorkonde op naam van een vorst, waarin hij een bisschopsambt in Ierland kreeg toegewezen. Zij wisten dat hij daar bij uitstek op aasde en dat hij met zijn intriges juist die waardigheid beoogde. Verblind door zijn ambitie had de man niet door dat de oorkonde vals was, en vroeg hij paus Julius de aanstelling te bekrachtigen. Daar had de paus niets bij te verliezen. Het nodige geld werd neergeteld en de aanstelling geconfirmeerd. Dan volgde het bezoek aan de kapper. Met zijn tot aan de oren kaalgeschoren kruin en gehuld in een linnen gewaad trad hij, van kop tot teen bisschop, voor de dag. De bedenkers van het complot hielden zich van de domme. Intussen wist heel Rome van de nieuwbakken bisschop. Zelf had hij al zijn vrienden en kennissen op de hoogte gebracht en talrijke brieven met gelukwensen ontvangen. Dan werd er afgesproken dat iemand tijdens een druk bijgewoond feestmaal de hele zaak aan het licht zou brengen. Men vroeg hem van welk diocees hij bisschop was geworden. Hij noemde het bij zijn naam. Dan vroeg men of hij wel zeker wist of het bewuste ambt vacant was. Dat wist hij stellig. Men vroeg waar hij de zekerheid vandaan haalde dat degene die hij zou opvolgen wel degelijk gestorven was. Daarover wist hij prompt een hele reeks leugens te vertellen. Toen het zich liet aanzien dat het gesprek in ruzie zou eindigen deed de ondervrager de hele zaak uit de doeken. *De bisschop van wie jij je de opvolger noemt leeft en is kerngezond. Trek het gerust maar na.* Wat daar was gezegd deed als een lopend vuurtje de ronde. De bisschop die er geen was wist zich geen raad. Overdag kwam hij niet meer te voorschijn. De kleren die hij voorbarig had aangetrokken wilde hij niet meer dragen, en in zijn oude plunje zou hij maar voor schut staan. Dus kwam hij alleen 's nachts nog op straat. In de dagen die volgden kwijnde de man helemaal weg tot hij stierf.

Bij de heidenen werd op niemand met méér verachting neergekeken dan op verklikkers, opkopers van verbeurd goed en ingehuurde aanklagers. M. Tullius, de grootste aller redenaars, kreeg vaak kritiek te verduren omdat hij te kwistig was met grappen. Vandaar Cato's quote: *Goede goden, wat hebben wij toch een lolbroek van een consul!* Tegelijk

werd hij echter geprezen om zijn rechtlijnigheid, want hoewel hij de koning was van het Forum, wendde hij zijn uitzonderlijke welbespraaktheid uitsluitend aan om mensen voor de rechtbank te verdedigen. Zelf heeft hij nooit iemand vervolgd, behalve Verres,²⁹⁷ maar dat was dan ook niet zozeer een aanklacht als wel een verdediging van de provincies die de man had geteisterd. De lof die Cato allerwegen te beurt viel wordt toch enigszins overschaduwed doordat hij frekwent als aanklager fungeerde of zelf voor de rechtbank werd gedaagd. Toen hij zijn vrouw had verstoten weigerde Paulus Aemilius²⁹⁸ ook maar iets compromitterends over haar te zeggen. Hij stak alleen zijn gloednieuwe schoenen in de lucht en zei: *Ik alleen weet waar ze knellen*. De discretie die Aemilius tijdens gesprekken met vrienden aan de dag legde kon C. Caesar ook in de rechtszaal opbrengen. Toen hij was opgeroepen om tegen de vrouw te getuigen van wie hij gescheiden was, verklaarde hij niets over haar te weten. Laster moet voor die mannen wel als bijzonder verfoeilijk en verwerpelijk hebben gegolden, als zij niet bereid waren om zelfs ware feiten aan het licht te brengen over de vrouw met wie zij hun leven niet langer wensten te delen. Het is zelfs zo dat ook de wetten van heidenen – en niet alleen de mozaïsche wet – vergelding eisten tegen lasterlijke aantijging. Iemand valselijk beschuldigen is misdadiger dan het afleggen van een vals getuigenis. Het is immers de aanklager die daartoe opzet. Toch lezen wij in Deuteronomium, hoofdstuk negentien, dat God wil dat een lasterlijk getuige dezelfde straf ondergaat als die welke de beklagde zou hebben gekregen indien zijn schuld was aangetoond. *Heb met zo iemand geen medelijden, maar eis een leven voor een leven, een oog voor een oog, een tand voor een tand, een hand voor een hand, een voet voor een voet.*²⁹⁹ Hoe is dat Satanskwaad het leven van de mensen ooit binnengeslopen? Het zou minder verbazing wekken als men een lasteraar aantrof bij volkeren die in plaats van God demonen vereerden. Ook bij het volk der Joden kan men zoiets nog verwachten. Zij werden immers steeds gekweld door afgunst, die aan laster verwant is. Wat wél verwondering baart is dat het het leven der christenen dermate heeft overspoeld dat het verfoeilijkste kwaad ter wereld door gestage gewenning bijna niet langer als dusdanig wordt aanzien.

Enig begrip kan misschien worden opgebracht voor de vorstelijke hoven. De bijzondere sfeer die daar heerst is voor dat soort etters even onweerstaanbaar als de Caecias,³⁰⁰ naar men zegt, voor wolken. Maar is het niet godgeklaagd dat die duivelse plaag ook al intellectuelen en priesters heeft aangetast, en bij de monniken zelfs heer en meester is? Waar in de wereld treft men diersoorten aan die elkaar zo moorddadig te lijf gaan en verscheuren? Is er nog iemand veilig voor roddel en eerroof? Niets of niemand wordt gespaard. Niet wie zich verdienstelijk maakt, niet wie bejaard is (wat in de oorlog wél gebeurt), geen vorst, geen bisschop. Zelfs de paus niet. En alsof duivelse tongen zo al niet genoeg verderf zaaiden komen daar nog spotprenten en schotschriften bij, die de broodwinning van heel wat drukkers zijn geworden. Wie een beschilderde boerenklomp in de lucht steekt wordt als oproerkraaier gevierendeeld. De prenten die tegenwoordig overal worden verspreid laten aan duidelijkheid niets te wensen over! Ooit was het riskant om onder eigen naam pamfletten te publiceren. Tegenwoordig zijn boekjes zonder vermelding van de auteur, of onder vermelding van pseudoniemen of zelfs valse auteurs schering en inslag. Zo blijft men zelf buiten schot en schieten onschuldigen er hun goede naam bij in. Worden zij ondanks alles toch in de kraag gevat, dan luidt het: *Alle middelen zijn goed om te overleven. Ik heb een vrouw en kinderen. Als jij kunt maken dat er brood*

op tafel komt, dan kap ik vanaf morgen hiermee. Wie zou van een dief of een rover een dergelijk excuus aanvaarden? Wie steelt, neemt risico's. Wat zij doen is nog veel erger, of anders weegt iemands goede naam niet op tegen zijn geld. Wil men het liever veilig houden dan fatsoenlijk, dan kan men nog altijd zijn vrouw verhuren en leren snurken naast de fles, maar met zijn neus bij de zaken.³⁰¹ Dan is het tenminste nog legaal. Nu zijn het de wetten die slapen in een zo hemeltergende aangelegenheid, en dus kan om het even wie straffeloos iemands leven en goede naam de vernieling insturen. Het is routine geworden zijn buurman een ketter, aartsketter, scheurmaker of falsaris te noemen. En zoiets mag je dan nog bij voorkeur verwachten van wie zichzelf als *dood voor deze wereld* bestempelen en zich rekenen tot diegenen aan wie Christus opdroeg: *Heb uw vijanden lief, zegen wie u haten, en bid voor wie u vervolgen en belasteren. Dan zult u kinderen zijn van uw Vader in de hemel.*³⁰² Goede God, wat staan ze nog ver van dát ideaal, zij die belasteren wie het niet verdient of beter: met hun boze tongen al wie zich verdienstelijk maakt naar het leven staan! Hoe kan men verwachten dat zij zullen zegenen wie hen beschimpen, als zelfs een heilzame terechtwijzing met een beschuldiging van ketterij beantwoord wordt? Dat soort pijlen, in hellegif gedoopt, zijn de wapens van die armen van geest die zelfs geen bedelzak of stok dragen. Over katapulten beschikken zij niet, maar zoals Jeremia het zegt, is *hun tong een dodelijke pijl en spannen zij hun tong als een boog van de leugen.*³⁰³ Zij lopen niet rond met een flacon vergif op zak (hoewel ...) maar, zoals de Psalmist het zegt, *is hun mond vol bitterheid, kwaadsprekerij en list; onder hun tong schuilen leed en ellende. Samen met de rijken leggen zij zich op verborgen plaatsen in hinderlaag om onschuldigen te doden.*³⁰⁴ Wat een vindingrijkheid legt dat soort mensen niet aan de dag om zich toegang te verschaffen tot de hoven der vorsten! Wat een giftige woorden fluisteren zij hun niet in de oren! Hun meer dan duivelse boosaardigheid laten zij doorgaan voor godsvrucht. Wanneer zij barsten van afgunst en naijver, luidt het: *De ijver voor uw huis heeft mij verteerd.*³⁰⁵ Jawel ijver, maar dan zoals het in de Psalm verder gaat: *Samen met de rijken liggen zij op verborgen plaatsen in hinderlaag om onschuldigen te doden. Hun ogen beloeren de arme. Zij wachten hem op in hun schuilplaats, als een leeuw in zijn grot. Zij belagen de arme om hem te grijpen, zich van hem meester te maken wanneer zij hem naar zich toe trekken. In hun strik zullen zij hem vernederen.*³⁰⁶ Vissers van mensen! De apostelen visten de bozen om ze te redden. Zij vissen de goeden om hen in het verderf te storten. Hun lasterende tong is hun net. Daarmee trekken zij naar zich toe wie ze maar willen. Om hem af te maken is elk soort aantijging goed. Zelf zijn zij rechter, aanklager, getuige. Is de lasterlijke opzet té duidelijk om ernaast te kunnen kijken, dan beroepen zij zich op de ernst van de aangeklaagde feiten en op de rechten van de godsdienst. Het is natuurlijk net andersom: hoe erger de aangeklaagde feiten, hoe zwaarder de straf hoort te zijn voor degene die iemand valselijk beticht. Of vindt men het misschien normaal dat onschuldigen het gelag betalen wanneer kapucijnen of dominicanen anders in een minder fraai daglicht komen te staan? Dat zoiets niet gebeurt is in de eerste plaats hún zorg. Zij moeten maar hun best doen om degenen te zijn voor wie zij willen doorgaan. Als zij alom gewaardeerd willen worden, dan kunnen zij dat met vrij eenvoudige middelen bereiken. Wanneer zij echter van alles bekokstoven en mensen dwingen om niet te zien wat zij zien en niet te weten wat zij weten, dan zit men al heel dicht in de buurt van machtwellust en tirannie. En dat zijn dan degenen die vinden dat iedereen de plicht heeft in hun levensonderhoud te voorzien en ze nog met veel egards te behandelen op de koop toe.

Ook al voeren zij – in het beste geval althans – geen fluit uit. Voor hun weldaden laten zij zich met klinkende munt betalen en hun onbaatzuchtige gebeden zijn bij machte om de brand van Gods toorn te blussen. Ik hoop dat de goeden zich niet geïrriteerd voelen door hetgeen ik over de minder goeden terecht heb gezegd. Nu is men tenminste voor ze gewaarschuwd, en misschien is het voor henzelf nog niet te laat om hun leven alsnog te beteren! Het hek lijkt echter wel van de dam, en de woorden uit Psalm dertien lijken dan ook bijzonder toepasselijk: *Allen zijn het spoor bijster, het is één bende onnut. Niet één doet wat goed is, niet één. Hun kelen zijn open graven, hun tongen één list, addergif is onder hun lippen. Hun mond is vol vervloeking en bitterheid. Hun voeten zijn snel om bloed te vergieten.*³⁰⁷ Als de Turk moet worden verdreven en de christenheid van zijn juk bevrijd, hebben zij soldaten noch geld. Dan beroepen zij zich op de serene rust van het geloof. Monniken horen zich immers verre te houden van alle bloedvergieten. Echter, een broeder afkraken en hem doorboren met de pijlen van zijn tong levert niet het minste gewetensbezwaar op. Ook daar heeft de Psalm het over: *Zij beefden van schrik hoewel er niets te vrezen viel.*³⁰⁸ Als een franciscaan over gaaf schoeisel beschikt staat dat gelijk met een halsmisdaad. Als zijn tong een mens de dood in jaagt, is het geloof. Wij verfoeien mensen die van de aanklacht hun beroep hebben gemaakt. Zij betichten anderen van diefstal of eisen schadevergoedingen, en pikken zo een graantje mee. Zullen wij dan degenen niet verfoeien die mensen valselijk van ketterij beschuldigen om ze al hun bezittingen te ontfutselen en ze tegelijk met hun goede naam ook van het leven te beroven? Zij dragen geen oorlogwapens – hoewel er ook zijn die een dolk onder hun habijt verbergen – hun mond is hun tot wapenkast, zoals Salomon zegt in Spreuken, hoofdstuk vijfentwintig: *Een speer, een zwaard, een scherpe pijl: dat is iemand die tegen zijn naaste een valse getuigenis uitspreekt.*³⁰⁹ Ook al draaien zij door hun schijnheiligheid de mensen een rad voor ogen, aan de vergelding door de Heer zullen zij niet ontkomen, zelfs al kruipen ze bij Franciscus of Dominicus op schoot. *Niemand*, zegt Salomon in Spreuken, hoofdstuk achtentwintig, *houdt een mens die het bloed van een ziel valselijk vervolgt tegen, ook al vlucht hij naar het graf.*³¹⁰ Voor sommigen biedt een altaar, een graf, een tempel of het beeld van een vorst bescherming tegen de vergelding van de wet, maar voor wie valselijk beticht is er aan de toorn van God geen ontkomen. De ouden zeiden dat moordenaars door wrekende kwelgeesten werden opgejaagd. Welnu, ook zij zullen hun wraakdemonen niet ontlopen. Sneller dan verwacht zullen zij hen op hun weg ontmoeten. Ook de wijze Prediker jammert over die gesel van het menselijk bestaan. In hoofdstuk vier zegt hij: *Ik zag al het bedrog, alle rechtsverdraaiing die er zich onder de zon voordoet, de tranen van hen die er het slachtoffer van zijn. Er is niemand die hen troosten kan want alle macht is in handen van hen die het recht verkrachten. De doden noemde ik gelukkiger dan wie leven. Nóg gelukkiger is al wie niet geboren is en het vele kwaad onder de zon niet aanschouwde.*³¹¹ Het meest te duchten kwaad is de dood. Daar stelt de wijze de tong van een lasteraar mee gelijk. Hoe kan men dan broedermoord verfoeien en laster met een lachertje afdoen? Wat Prediker zegt wordt door Sirach bevestigd: *Voor drie zaken ben ik in mijn hart beducht, voor het vierde staat de schrik op mijn gezicht te lezen. Het zijn: verdachtmaking door de hele gemeenschap, samenscholingen, een valse aantijging. Die zijn erger dan de dood.*³¹² Bij Hosea spreekt de Heer dreigende woorden tot de dood, die broeders scheidt: *Ik zal uw dood zijn, o Dood; u zal Ik verslinden, Hel.*³¹³ Geen band is hechter dan broederliefde, geen samenhang nauwer dan die van lichaam en ziel, geen knoop strakker dan echtelijke

liefde. Alle worden zij genadeloos door de dood verbroken. Toch voert die ons naar een nieuw, gelukkiger bestaan. Laster brengt groter schade toe: wat zij aanricht is erger dan de dood, en het wordt door niets gecompenseerd. Wat de gedachte aan de dood voor ons draaglijker maakt is het feit dat hij voor iedereen gelijk is, dat hij niet van onze wil afhangt maar ons is beschoren, en dat hij, ofschoon hij ons bestaan tenietdoet, onze godsvrucht niet aantast. Er is echter geen enkele vorm van kwaad die laster niet minstens één keer aan bod laat komen. Ze alle opnoemen is zonder einde. Dat men zijn blik late gaan over huizen, priestergemeenschappen, kloosters, vorstelijke hoven, steden, koninkrijken, en men zal zich snel een idee kunnen vormen van de ravages die lastertongen overal aanrichten.

Wanneer ik laster associeer met vleierij, kan het misschien lijken of ik een draak met een aap wil kruisen. Toch hangen die twee zaken, hoe verscheiden ze ook lijken, nauw samen. Als koningen één vorst willen treffen moeten zij daarvoor eerst bij velen in het gevlug komen. Als zij er één willen knechten, moeten zij daarvoor eerst zelf bij velen knechtendienst verrichten, tot de meest schofterige toe. Om het hert buiten gevecht te stellen moest het paard zich een berijder én een toom laten welgevalen.³¹⁴ Als het erom gaat iemand af te kraken zijn wij schaamteloos mild voor onszelf. Sterker, wij vinden onszelf leuk, ja briljant, terwijl we als ratten knagen aan de goede naam van onze evennaaste. In Leviticus verbiedt God in één adem met diefstal ook kleinering en laster: *U mag elkaar niet beliegen of bedriegen. Strooi geen lasterpraat rond over elkaar en sta uw naaste niet naar het leven.*³¹⁵ Hoe verfoeilijk het is iemand te kleineren leert ons Salomon in Spreuken, hoofdstuk vierentwintig: *De zonde behoort de dwaas toe, en wie mensen kleineert wordt door zijn medemens verfoeid.*³¹⁶ Wie kwaad denkt over zijn naaste maar zijn tong in bedwang houdt is wel niet vrij van zonde, maar hij zondigt alleen tegenover God. Wie echter zijn tong bij iedereen gif laat spuien tegen een medemens die niet aanwezig is, vervult ook fatsoenlijke mensen met afschuw. Zij zijn als de dood voor hem. Van zijn schorpioenenvenijn kunnen zij immers net zo goed zelf het slachtoffer worden. Met iemand die met die ziekte is behept wil niemand wat te maken hebben, ook niet als hij de waarheid spreekt. Wat hij zegt wordt hem immers ingegeven door zijn ziekte, niet door oordeelsvermogen,. Hij zal dan ook net zo goed ónwaarheid verkopen, als hem dat zint. Men kan – ook zonder te liegen – wellicht op iederéén wel wat aanmerken. Maar ook al zou iemand volledig vrij zijn van fouten, zal hij tóch beducht zijn voor – in zijn geval dan– onterechte kritiek. Tegen het open offensief van zo'n nijdas kan men zich nog wapenen, maar wat kan men beginnen tegen de tong van een roddelaar? In je gezicht is hij vriendelijk en innemend, maar achter je rug slaat hij toe. Spreek je hem daarover aan, dan ontkent hij in alle toonaarden datgene te hebben gezegd wat hij in het bijzijn van velen niet kon zwijgen. Nog pernacieuzer zijn zij die hun afwijking mooi weten in te kleden en hun slachtoffer bewieroken en lof toezwaaien alvorens er hun tanden in te zetten. De meer geraffineerde aanpak zeg maar. *Zo 'n aardige man! Hij was al bevriend met mijn vader, en juist daarom vind ik het zo fijn voor hem dat deze kritiek van sommigen hem bespaard is gebleven: 'Een intellectueel van formaat, maar met al zijn brillen komt hij toch niet geloofwaardig over. Hij verdient waardering: de waarheid echter nog méér!'* Het een is de zwarte zwadder van de inktvis, het ander vreet je aan zoals roest metaal. Sommigen zijn van nature gewoon loslippig of laten zich in het vuur van een gesprek ertoe verleiden zaken eruit te flappen die voor hun medemens

compromitterend kunnen zijn – echter zonder dat zij die persoon bewust wilden bekladden. Maar degenen waar ik het nu over heb zijn echte sluipmoordenaars, die een moordwapen onder hun kleed verbergen; het zijn echte scorpioenen die hun slachtoffer omarmen alvorens zij hem met hun angel een dodelijke steek toebringen; zij zijn misdadiger dan eender welke gifmenger, want zij reiken een beker aan waarvan de rand met honing is bestreken. En het zijn precies zij die van retoricastudie een gewetensprobleem maken die in dat soort vaardigheid uitblinken! Eigenlijk verwerpen zij álle niet-utilitaire disciplines. Wat hen betreft komen alleen het Nieuwe en het Oude Testament voor studie in aanmerking. Met de retoriek van de laster hebben zij echter niet het minste probleem. De nijdas die mensen zonder meer afkraakt laat zich leiden door haatgevoelens, en wordt doorgaans ook niet ernstig genomen. Dus moesten zij een middel vinden om hun haat en frustratie te vermommen. Geloofwaardigheid is onmisbaar om hun slachtoffer trefzeker te schaden. Traditioneel gaat men ervan uit dat vooral vrouwen daarin bedreven zijn, maar het heeft nu zijn weg ook gevonden naar mannen, vorstelijke hoven, universiteiten, priestercolleges en kloostergemeenschappen. Ik denk niet dat er ooit een eeuw is geweest waar die pest zo welig tierde als in de huidige. De hele christenheid is erdoor aangetast. Naar verluidt prijkte er op de eettafel van de H. Augustinus een bordje met het opschrift: *Voor wie ervan houdt te roddelen over wie hier niet is, is er aan deze tafel geen plaats.*³¹⁷ Overigens hing die regel ook vaak in herbergen uit, en werd al wie met een dergelijk thema uitpakte door de andere stamgasten op de vingers getikt. Gebeurde zoiets tijdens een vorstelijk gastmaal, dan had de hofmeester – wat de Fransen tegenwoordig een *heraut* noemen – het recht de broden op tafel om te keren of het tafellaken middendoor te scheuren om duidelijk te maken dat het gekozen gespreksthema de vorstelijke tafel onwaardig was. Tegenwoordig hoor je aan álle tafels bijna niets anders meer dan: *Die of die begint aardig van de geloofsleer af te wijken. Die of die heult met Luther. Die of die snapt geen bal van theologie. Die of die gaat door voor een fatsoenlijk iemand, maar weet je wel wat hij destijds heeft uitgericht? Zijn afkomst? Daar praten we maar beter niet over! Die of die heeft zijn familie te schande gemaakt. Zijn hele vermogen heeft hij erdoor gejaagd!* Dat zijn de snoepjes waarmee zowel de seculiere als de reguliere geestelijkheid tegenwoordig haar maaltijden opfleurt. Men kan moeilijk beweren dat ze harmoniëren met de rest van het ceremonieel. Eerst wordt de tafel onder aanroeping van God gewijd. De maaltijd vangt aan met een lezing uit de Schrift. Dan is het tijd voor de roddels van de dag. Vervolgens dankzegging. Daarna wordt het geroddel weer hervat. En dat zijn dan de gespreksthema's van mensen wie de Heer elk ijdel woord verboden heeft. Het zou nogal ongepast zijn als iemand aan tafel plots begon te braken! Maar is het niet de hele tafel volbraken als men er zijn gal, zijn bitterheid, de onwelriekende etter van zijn frustraties over uitstort? Wie zich in dat opzicht het meest schaamteloos te buiten gaan zijn precies degenen wier stichtende conversatie het antidotum zou moeten zijn voor de dwaasheid van de anderen. Zij die zich theologen noemen laten zich erop voorstaan dat zij in hun discussies goddelijke kwesties behandelen. Waar halen zij dan de schaamteloosheid vandaan om zich nu als professoren in de kwaadsprekerij te manifesteren? Hiermee val ik niet het korps als zodanig aan, maar uit ik mijn verwondering over het feit dat men er mensen aantreft die in de verste verten niet aan de vereisten van een dergelijk korps beantwoorden. De zogenaamde *Predikheren* prediken niet zozeer de H. Schrift als wel de fouten en gebreken van de anderen – als het al geen valse aantijgingen zijn. En de *Observanten*:

zouden zij niet beter hun tong wat meer observeren? Als zij die niet eens in bedwang kunnen houden, dan wordt hun hele professie een lachertje. Hun broederschappen garanderen in de eerste plaats dat de etter van één tong zo snel mogelijk bij iedereen terechtkomt. Dank zij hun koeriers – en ze hebben er nogal wat! – weet binnen de kortste keren de gehele orde wat één franciscaan zich ergens tussen pot en pint liet ontvallen. Dat zij om te roddelen feestmalen te baat nemen en afbreuk doen aan de eerbiedige stilte die zij bij de dagelijkse maaltijd in acht zouden moeten nemen, tot daar nog aan toe. Maar ook de gewijde voorlezing, het sermoen over het evangelie, het geheim van de biecht vormen voor hen evenzoveel gelegenheden om hun naaste duchtig op de rooster te leggen, en het volk dat was gekomen om in het evangelie onderricht te worden, leert er een kunst van de duivel. Ouders sturen hun kinderen naar publieke scholen om er in de vrije kunsten onderwezen te worden, maar hun leraren brengen ze datgene bij wat er de de exacte tegenpool van is, namelijk hoe zij met hun naaste de vloer kunnen aandweilen. Het is een kunst die makkelijk aangeleerd, maar met de grootste moeite weer afgeleerd wordt. Zelfs de hymnen waarmee ze God loven krijgen een vleugje van het hellevergif. *Bidden wij tot God, zeggen ze, dat Hij die en die van de Lutherse ketterij bevrijdt.* Het gaat zover dat zij ook de H. Schrift voor de kar van de kwaadsprekerij spannen. Het evangelie, het Mariagezang – alles maken zij dienstbaar aan hun giftige leugencampagnes. Dat is dan de godsvrucht van sommigen wier geloofsbeleving naar eigen zeggen de pijler is waar de hele kerk op rust. Dat zijn de celibatairs die voor de wereld Gods wraak, het wrekende zwaard waarmee Hij zwaait, omzetten in barmhartigheid. Op de koop toe zijn zij ook nog fier op wat ze doen: een verwijt aan wie het *verdient* is geen verwijt maar een zegen, luidt het dan. Maar juist over dat *verdienen* wordt dan wel bijzonder lichtzinnig en arbitrair geoordeeld. Aan schandalen is er bij hen geen tekort. Die zijn er alle dagen. Dat weet iedereen. Of zij zich daar zelf over schamen weet ik niet, maar in elk geval doen wij dat alvast in hun plaats. Tot ons groot verdriet. Maar het volstaat wél dat iemand zich in wat minder respectvolle termen over een of andere franciscaan uitlaat om zowat overal in de wereld bij duizenden franciscanen over de tongen te gaan. Tot er van zijn goede naam niets meer overblijft.

Ik had mij voorgenomen niet over mezelf te praten. Toch wil ik u deze persoonlijke anekdote niet onthouden. Men kan er maar beter om lachen dan zich te ergeren. Een franciscaan had mijn *Parafrase op het Evangelie van Johannes* gelezen. Hij had er niets op aan te merken. Dan was er nog het Nawoord. Dat had ik er, louter om geen blanco eindpagina over te laten, nog aan toegevoegd. Ook dat droeg zijn goedkeuring weg, althans tot hij helemaal onderaan de bladzijde was gekomen. Daar neem ik sommige mensen op de korrel – of beter: ik geef iedereen de raad om als hij met een gerust geweten uit dit leven wil stappen, het anker van zijn hoop niet uit te werpen in rulle grond. Ik besluit met een voorbeeld: ... *zoals wanneer een stervende zich veilig waant als hij zich in franciscaner- of dominicanerpij laat begraven.* Bij het lezen van die woorden verandert mijn bewonderaar plots in een censor. Niets deugt nog, ook niet wat hij tevoren had goedgekeurd. Maar dat volstond niet eens. Hij drong er bij zijn broeders op aan een soort decreet uit te vaardigen waarin het franciscanen verboden wordt nog boeken van *Erasmus* te lezen. Indien ik het alleen over een dominicanerpij zou hebben gehad, en over de franciscanen zou hebben gezwegen, dan was ik voor hem een christen gebleven. Nu had één zielig woordje van mij op slag een ketter gemaakt. Het is echter hun taak om de

raad die ik daar geef ook in hun eigen sermoenen voor het volk te herhalen, gesteld dat zij écht zouden verlangen te zijn waarvoor ze willen doorgaan. Dat zullen zij echter niet met kwaadsprekerij bereiken, maar door een zuivere, heilige levenswandel, opdat zij *voor God overal een aangename geur zijn*.³¹⁸ Maar, zeggen zij dan, het is belangrijk dat de bevolking een positief idee heeft over onze orde. Belangrijker is echter dat mensen positief denken over de orde der priesters, want daar is Christus onbetwistbaar zelf de stichter van. Belangrijk is ook dat priesters die er maar op los leven of zaken verkondigen die niet stroken met de geloofsmoraal door vermaningen weer op het rechte pad worden gebracht, of dat hun namen worden bekendgemaakt. Zo voorkomt men dat nietsvermoedende gelovigen hun immorele opvattingen gaan delen. Het gebeurt echter niet zelden dat seculiere geestelijken het voorwerp zijn van ongenadige kritiek door de bedelorden. Zij ontzien daarbij abten noch bisschoppen, en zelfs de paus van Rome moet eraan geloven wanneer ze dat uitkomt. De goeden³¹⁹ voelen zich niet geïsoleerd wanneer over de slechten iets wordt gezegd. De slechten die nog voor genezing vatbaar zijn zullen zich terechtgevoelen, niet aangevallen voelen, want er worden geen namen genoemd. De verdorvenheid van de ongeneeslijken moet echter aan het licht worden gebracht, omdat zij anders door de schijn van heiligheid eenvoudige mensen in de war kunnen brengen. Waarom gebruiken zij zelf de kansel om tegen het hele mensdom uit te varen? Om hen op hun fouten en tekortkomingen te wijzen! zullen zij natuurlijk antwoorden. Is het dan zo dat zij niet willen dat de tekortkomingen van hun eigen mensen worden gecorrigeerd, aangezien ze niet willen dat die worden aangetoond? Monarchen hebben er geen moeite mee als zij in publicaties op de vingers worden getikt en zelfs openlijk worden teruggefloten, zolang die kritiek niet met anarchistische intenties gebeurt. Bij een franciscaan, die evangelische zachtmoedigheid pretendeert uit te dragen, geeft het minste woordje kritiek aanleiding tot de meest extreme reacties. De minste opmerking – als men een gefundeerde aanklacht nog zo kan noemen – wordt onmiddellijk beantwoord met een beschuldiging van ketterij. Wie afbreuk doet aan de majesteit van de kap maakt zichzelf tot een schietschijf voor de pijlen van hun tongen. Is het volk ermee gediend als het gelooft dat al wie zich in een franciscanerpij laat begraven immuun is voor veroordeling? Hén komt het goed uit, want zij leven, ja maken grote sier op kosten van het volk. Maar waar blijft dan intussen die apostolische liefde die zij verkondigen – die liefde die *niet haar eigen belang nastreeft, maar dat van Jezus Christus?*³²⁰ Als zij goed leven zullen zij kunnen rekenen op de gulheid van de bevolking. Ook als dat niet het geval zou zijn is er nog een oplossing: deze van Paulus. Hij liet het niet bij woorden, maar bracht haar ook in praktijk. De grote man was niet te beroerd om ook 's nachts tentzeilen te maken,³²¹ en van die vele duizenden die voor het merendeel in zalig nietsdoen leven is er niet één die het niet beneden zich acht om met het werk van zijn handen de kost te verdienen, mocht dat nodig blijken? Wie dwong hen echter om alles wat zij hadden weg te gooien en op andermans kosten te gaan leven? Of schatten zij regels die door mensen werden gemaakt soms hoger dan wat Paulus leert? Je moet maar eens nagaan hoe onbillijk ze zijn. Stel dat je één van hen een dienst bewijst, dan is er één je dankbaar. Stoot je daarentegen één van hen voor het hoofd, krijg je de hele orde op je dak. Al even onfair is dat een onschuldig grapje over hun pij beantwoord wordt met de vreselijkste beschuldigingen. Maar nogmaals vraag ik met aandrang dat men niet zou gaan denken dat die woorden beogen de beteren onder hen te smaden. Wij houden van vroomheid, welke ook de mantel, welke ook de naam is waaronder zij schuilt. Ook richt ik mij niet specifiek tot hen, maar tot

eender wie aan dergelijk medicijn behoefte heeft. Ten slotte richt ik mij ook tot mezelf, om mezelf aan te manen samen met jullie het muggenziften af te leren, mocht ik mij daar schuldig aan maken. En wie is nooit eens ergens schuldig? Ben ik dat niet, dan maan ik mezelf aan te zorgen dat ik mij nooit in die kuil laat vangen.

Dan is er nóg een geraffineerd soort kwaadsprekerij. Men kan zagezegd nog net op tijd zwijgen, ofwel houdt men het bij het halve woord, waaraan de goede verstaander al meer dan genoeg heeft. *Hij heeft mij ten onrechte beschuldigd. Wat ik over hém weet is echter wél waar. Maar ik zal het netjes houden.* Of: *Sommigen hebben een hoge dunk van hem. Als zij echter wisten wat ik weet ... maar nu zeg ik niets meer.* Of: *Wat hij zonder blikken of blozen dóet, durf ik niet eens te vertellen.* Mensen wier intellectueel gehalte voor de rest weinig voorstelt, tonen zich hier meesters in het hanteren van retorische figuren. Het grappige is dat zij, hoewel er geen plek is waar zij hun zielenetter niet uitkotsen, iedereen telkens weer plechtig verzekeren dat zij het nog aan niemand hebben verteld en dat ze dat ook niet van plan zijn. Telkens weer staan zij op strikte geheimhouding, terwijl zij zelf niet de minste scrupules hebben om zelfs het biechtgeheim, dat heilig is als het sacrament zelf, te schenden. Wat al een gerucht geworden is noemen zij het *zegel van geheimhouding*, maar het zegel van geheimhouding dient alleen maar om ze straffeloosheid te garanderen en hun roddels geloofwaardig te maken. In hoofdstuk tien zegt Prediker: *Als de slang in stilte bijt, heeft hij die in 't verborgene kwaadspreekt niet minder dan hij.*³²² Niet zelden spannen zij ook fatsoenlijke mensen voor de kar van hun vuige intenties, zeker wanneer die als nogal loslippig bekend staan. Dan schilderen zij onder vier ogen de levenswijze van die of die als hopeloos af, en lijken zij zich veeleer af te vragen hoe ze hem weer op het rechte pad kunnen brengen in plaats van hem te bekladden. De ander heeft de truuk niet door, vertelt het verhaal argeloos verder aan anderen, die het op hun beurt ook weer verspreiden. Zo zorgt de kunstgreep van een boosaardige tong dat het onschuldige slachtoffer van mond tot mond gaat, en sluipt als ‘neveneffect’ ook het virus van de laster in de oren van al wie het verhaal te horen krijgt. Als men zijn naaste al op niet goed te praten wijze schaadt door onnodig – zelfs gefundeerde – kritiek te spuien, dan is het nog veel erger feiten die helemaal niet vaststaan als bewezen voor te stellen. Maar nog erger wordt het als men zelf gemene aantijgingen verzint om zijn slachtoffer, als het met een zwaard niet kan, toch af te maken. De liefde duidt ook wat slecht is ten goede, een lasteraar haalt wat met de beste intenties wordt gezegd of gedaan naar beneden. Een lasteraar is nog verwerpelijker dan een criticaster. Wie openlijk wordt bekritiseerd kan die gelegenheid aangrijpen om aan zijn fout, indien hij er zich van bewust is, iets te doen. Hij wordt weliswaar door een vijand op vijandige toon gegispst, maar een dienst is, waar die ook vandaan komt, steeds welkom. Komt hij van een vijand, dan biedt hij ook nog het voordeel dat men zich niet eens dankbaar hoeft te tonen. Wie achter iemands rug om kwaadspreekt doet er alles aan opdat iedereen van iemands fout of gebrek op de hoogte zou zijn, behalve precies degene die het had moeten zijn. De minst verfoeilijke moordenaar is degene die zijn slachtoffer op klaarlichte dag met een wapen te lijf gaat, want dan loopt hij zelf ook gevaar. Zo is ook de openlijke criticaster minder verfoeilijk, want hij loopt het risico dat hij met gelijke munt wordt betaald. Als een roddel je na zowat honderd tussenpersonen zelf ook ter ore komt, en je wilt afrekenen met degene die er na wat zoekwerk de auteur van blijkt te zijn, dan heeft die het maar aan één persoon verteld, en dat pas na heel wat sst's en na de

ander op het hart te hebben gedrukt het niet verder te vertellen. Zo is niemand de schuldige. Soms kan men niet álles ontkennen, en dan beweert men dat men de dingen niet heeft gezegd zoals het jou ter ore kwam. Een andere versie is dan zó verzonnen. Dan beroept de leugen zich op de onbetrouwbaarheid van het menselijk geheugen, die iedereen kent. Waarom zou men zich trouwens schamen te loochenen wat men onder vier ogen, of tussen pot en pint, aan slechts enkelen heeft toevertrouwd, als men net zo goed zaken loochent die tijdens publieke voorlezingen of in sermoenen werden verkondigd? Qua straffeloosheid spannen zij evenwel de kroon wier kap hun tot schild is. Zij reizen onafgebroken de hele wereld rond. Overal waar ze komen zijn ze thuis. Er zijn niet alleen de confraters van de orde maar ook met zonden beladen vrouwtjes, die de orde genegen zijn en die zij speciaal met die bedoeling lokken en vangen. Wanneer zij dus het ogenblik gekomen achten om iemand vanop de kansel eens stevig aan te pakken, huren zij de een of andere brutale vlegel in, die tot alles bereid is. Het is immers niet een mens, maar de pij die mag spreken. Zover is het met het christelijk geloof gekomen. Zo iemand kletst dan maar wat uit zijn nek en voert een onwaardige vertoning op. Dat hij mag uitpraten dankt hij aan de plaats waar hij zich bevindt en aan het fatsoen van de toehoorders. Een plek biedt echter geen bescherming aan wie zijn misdaad ter plaatse voltrekt. Ook in een kerk is een moordenaar niet veilig als hij dáár de moord pleegde. Regel de zaak met je aanvaller! Maar die blijkt dan allang ergens anders heen, of dat is althans wat men je wijsmaakt. Praat dan met de prior! Maar die antwoordt: ‘Hij behoort niet tot deze gemeenschap, en ik kan mij niet voorstellen dat hij zoiets zou gezegd hebben.’ En stel dan nog dat je je criticaster uiteindelijk te pakken krijgt, waar klaag je hem dan aan? Die mannetjes vallen niet onder de gewone rechtspraak, en ook niet onder die van de bisschop. Daar zorgen allerhande dispensaties wel voor. Sommigen vallen niet eens onder de rechtsregels van hun eigen orde. Dus moet je de *provinciaal*, de *vicaris* of de *generaal* (zo heet dat) maar aanspreken. Dan word je van het kastje naar de muur gestuurd. Ieder van hen neemt het op voor zijn eigen *kap*, ook al weten zij tegen je aanklacht niets in te brengen.

Nogmaals, wat ik heb gezegd slaat niet op iedereen. Dat kan ik niet genoeg herhalen. Maar waarom sluiten de goeden onder hen dan de ogen voor de wandaden van de anderen? Waarom gooien zij hen niet eruit, of treden zij dan toch minstens betuogelend op? Maar de slechten zijn in de meerderheid, en onder hen zwaaien de allerslechtsten de scepter. De vraag dient dan ook gesteld of het wel goed is dat terwille van die enkele goeden – die evenwel niet aan bod komen – hele kolonnes slechten de mond wordt gevuld. Bovendien misbruiken zij de godsvrucht en de goede naam van de anderen voor hun eigen, onfrisse praktijken. Het is de wereld op zijn kop. Hun asgrijze pij staat voor evangelische eenvoud, maar hun tong is doortrapt als de duivel. De basilisk boezemt alle andere vergiften schrik in. Voor hún streken zijn zelfs hovelingen als de dood. Ook vorsten zijn beducht voor die hoogstonschuldige, ongewapende horden, want zij hebben een ... tong! Zij paraderen in witte gewaden, maar hun tongen zijn zwart van zwadder. Anderen dragen een grauwe pij, ten teken dat zij dood zijn voor de wereld. In werkelijkheid zijn zij dood voor liefdevolle broederlijkheid, en leven zij voor laster en achterklap. Zij verkopen hun vasten, maar onthouden zich niet van leugens en kwaadsprekerij. Hun buiken grommen van de honger, maar hun tongen zijn dronken. Zij onthouden zich van vlees, maar schromen niet om aan het vlees van hun naaste te

knagen. Zij weerhouden hun tanden om in het vlees van runderen te bijten, maar ze bijten hun naaste als adders. Runderen en schapen ontzien zij, maar niet de broeder voor wie Christus is gestorven. O farizeeën, o perversen! Op de sabbat een zieke verzorgen stelt ze voor een probleem, maar om een onschuldige met kwaadsprekerij te belagen is de sabbat maar een dag als de andere. Waarom je laten voorstaan op een maag die zich voedt met peulvruchten en vis als je tong carnivoor is? In een kip wil je niet bijten, maar wel in het vlees van je broeder? Schapen verwond je niet, wél je naaste? De ingewanden van een rund eet je niet, wél die van je broeder? Immers al wie zijn broeder belastert, bijt, verwondt, ja éét hem op. In Galaten, hoofdstuk vijf, schrijft Paulus: *Als u elkaar blijft bijten en verscheuren, vrees ik dat er op de duur niets van u overblijft.*³²³ Wat baat het jezelf vlees te ontzeggen als je zelf van kop tot teen vlees bent? *Aan hun vruchten zult u hen herkennen.*³²⁴ Onder de werken van het vlees staat laster helemaal aan de top. Niets staat immers de liefde van de geest zozeer in de weg als wanneer men zijn broeder benijdt, haat, belastert en onteert. Waartoe dient het Christus met de mond te belijden als men in zijn doen en laten de baarlijke duivel is? Bij het horen van het woord alleen al huiver je en bekruis je je voorhoofd, maar je bent zelf wat je zo verafschuwt. Hier is wellicht het woord van de joodse wijze op zijn plaats: *Als een goddeloze de duivel vervloekt, dan vervloekt hij zichzelf.*³²⁵ Een mens die jou voorschrijft het avondmaal over te slaan gehoorzaam je, maar God, die je zo dikwijls verbiedt je naaste te belasteren, gehoorzaam je niet? Telkens wanneer hij de naastenliefde predikt, houdt dat een verbod in om te lasteren. Wat baat het jezelf in een benepen cel op te sluiten als je door je giftige tong en door je lasterlijke pamfletten de hele wereld rondreist? Je laat je voorstaan op de vele hymnen en psalmen die je ter ere van God zingt, maar met diezelfde tong zing je, telkens wanneer je je naaste belastert, een lied dat de duivel welgevallig is. De tong die God zegent vervloekt Zijn ledematen. Je neemt het stilzwijgen in acht dat je door een mens werd opgelegd, maar die mens was het erom te doen je zo het kwaadspreken af te leren. Waarom legde hij jou dat vasten met woorden op? Niet opdat je je nog gretiger aan ijdel gezwets te buiten zoudt gaan, maar om je te leren ook over ernstige zaken gematigder en genuanceerder te praten. Je hebt misprijzen voor wie na het vasten eet en drinkt dat het een lieve lust is, maar het vasten van je tong is nét zo.

Nu hoor ik de vraag al: Hoezo? Verwerp jij dan de gebeden, de afzondering, het vasten en de gehoorzaamheid van monniken? Nee, die prijs ik. Maar dan wel als een leerproces waardoor men zich gradueel vervolmaakt. Wél veroordeel ik de kwezelarij of beter de hypocrisie van sommigen die, zo nauwgezet als ze zijn wat uiterlijke zaken betreft, toch alles met voeten treden waar het in het geloof echt op aankomt. Ik veroordeel dus al wie regels en bepalingen, die er gekomen zijn om wie nog onzeker is een houvast te bieden, gebruikt om zijn boze intenties te realiseren. De vrucht van het vasten is dat men zichzelf in de hand leert te houden, en speciaal zijn tong. De vrucht van gehoorzaamheid aan menselijke regels is dat men zo de wetten van God leert na te leven. Een zuiver kleed draagt men met vrucht als men die zuiverheid ook in zijn zeden betracht. De vrucht van gezangen is dat men erdoor leert zijn tong niet te gebruiken om kwaad te spreken over zijn naaste maar om in zijn naaste God te prijzen, en zijn naaste te zegenen om godswil. Het nut van afzondering in een cel is dat men er leert zijn gedachten af te wenden van het drukke gedoe in de wereld om ze te richten op de eenvoud van het essentiële. Door mensen opgelegd stilzwijgen bewaart men met vrucht als men erdoor leert zijn tong

slechts te gebruiken wanneer de omstandigheden ertoe nopen of wanneer men er zijn naaste een grote dienst mee kan bewijzen. Bevelen geven kan men pas nadat men eerst zelf heeft geleerd bevelen op te volgen. Net zo kan alleen hij gepast het woord voeren die tevoren leerde zwijgen. Het gezegde: ‘Door veel te spreken zullen wij goed leren spreken’ gaat wellicht op voor redenaars. Heeft men het over godsvrucht, dan komt het juiste spreken voort uit zwijgen. Zoals het hart is, is ook de tong. Wat wij zeggen komt immers voort uit ons hart. Als iemands hart dus is toegerust met ingetogenheid, zelfbeheersing en liefde voor God en zijn naaste, dan is hij als een flacon met reukwerk waaruit de aangename en heilzame geur van kuise, vriendelijke woorden te voorschijn komt. Wiens hart daarentegen vol haat, jaloezie, hoogmoed en kwaadwilligheid is, verspreidt, zodra hij zijn mond opent, een walm die de hele omgeving verpest. *Hun keel is een open graf, met hun tong plegen zij bedrog, addergif is onder hun lippen.*³²⁶ Wie door riten, cultische voorschriften en ceremoniele gebruiken in acht te nemen de indruk wil geven volmaakt vroom te zijn, maar een brutale tong heeft die laster verspreidt: wat is zo iemand anders dan een – weliswaar witgekalkt – graf dat openstaat? Naast een riool of een graf knijp jij je neus dicht, maar je sluit je oren niet voor de nog verpestender walm die een lasteraar verspreidt? Geen mens die graag naast een moeras of de plek waar een riool uitmondt woont, want hij is zich bewust van het gevaar voor zijn gezondheid. En dan heeft men geen bezwaar tegen de dagelijkse omgang met zo’n vuilspuiter? Tijdens het praten houdt men de nodige afstand wanneer iemand tengevolge van intestinale stoornissen een onwelriekende adem heeft. Artsen houden immers voor dat bedorven lucht degene ziek maakt die erin vertoeft. En dan denk jij dat je geen gevaar loopt als je je dagen bij zo’n kwatong slijt?

Een ander soort laster is wanneer wij onze eigen schuld afwentelen op anderen. Adam had het van de duivel geleerd: *De vrouw die u mij gaf, heeft mij verleid.* En de vrouw: *De slang heeft mij bedrogen.*³²⁷ Zo lasteren wij God. Wij stellen onze goede Schepper verantwoordelijk voor het onheil dat wij onszelf op de hals halen. Hij gaf jou een vrouw, maar dan was het wel de bedoeling dat jij haar tot leidsman zou zijn voor het goede, niet haar trawant in het kwade. Toen God de slang schiep was het niet de bedoeling dat jij die meer vertrouwde dan God zelf, wél dat je de wijsheid van de Schepper in al Zijn schepselen bewonderde. In het evangelie haalt de farizeeër tussen gebeden en dankzegging door uit naar de tollenaar en nog andere mensen, die hij ten overstaan van Gog belastert: *Ik ben niet zoals de andere mensen, hebzuchtig, onrechtvaardig en overspelig, of zoals die tollenaar daar!*³²⁸ Onze farizeeërs doen hetzelfde, maar zij zijn daarbij nog schurken ook. De farizeeër uit het evangelie zondigt immers alleen door zijn arrogantie, de onzen door hun doortraptheid à la Formio:³²⁹ *Laten wij voor al onze weldoeners bidden dat God hen voor zulke ketterij behoedt.* Er dient ook gebeden te worden dat God, zoals hij Paulus bekeerde, ook alle minnaars van de Griekse letteren tot betere gedachten brengt, want daaruit worden ketterijen geboren. Intussen vinden de kapdragende hansworsten zichzelf nog spiritueel ook. Zij schamen zich evenmin om met dergelijke feiten beladen veelvuldig aan de spijstafel van de Heer te verschijnen en met hun vuige tongen het allerheiligste lichaam van de Heer aan te raken. Maar de slachtoffers van hun kwaadsprekerij hebben het alleen maar aan zichzelf te danken. Daar zijn zij heilig van overtuigd. Wat hun die overtuiging bijbrengt is echter haat, en die is blind en niet in staat juist te oordelen. Een dergelijke logica volgen ook bandieten. *Die*

abt heeft meer dan genoeg, en wat hij heeft, besteedt hij toch maar aan luxe. Hij kan dus best maar eens onder handen worden genomen. Vaak hoor je monniken onderweg in voertuigen of van de kansel zeggen: *Wij zijn ook maar mensen. Ook bij ons wordt er af en toe geroddeld en gesneerd, maar het is allemaal niet zo erg als sommigen denken. Zo zijn mensen nu eenmaal.* Die voorstelling van zaken moet de mensen ervan overtuigen dat het bij hen om niet meer dan wat onschuldig geroddeld gaat. Was het maar waar! Waar halen zij, die andermans fouten tot enorme proporties opblazen, de schaamteloosheid vandaan om de hunne te bagatelliseren? Laten zij, als ze voor echte religieuzen willen doorgaan, hun rugzak ondersteboven keren. Laat christelijke liefde de fouten van hun naasten vergoelijken, en laten zij strenge rechters zijn voor zichzelf. Wat een opruiende taal wanneer zij afgeven op de priesters die in concubinaat leven! Dan zijn het plots volleerde retoren, meesters in de kunst om alles zo dik mogelijk in de verf te zetten. Zij aarzelen zelfs niet om te stellen dat een vrouw die met een priester slaapt zwaarder zondigt dan wanneer zij zich aan bestialiteit zou schuldig maken. Dit zijn geen verzinsels. Die uitspraak was te horen tijdens sermoenen voor het volk. Worden hun eigen wandaden ter sprake gebracht, die te evident zijn om ze nog te kunnen loochenen, dan wordt wat bij anderen goddeloosheid in de hoogste graad zou zijn geweest, een menselijke fout, een zwakheid van de menselijke natuur, een vergissing die men omwille van hun vele andere weldaden door de vingers moet zien en waarover men beter maar zwijgt, om het prestige van de orde niet te schaden. Wordt een schuldeiser opgelicht of een dagloner zonder betaling afgescheept, een deposito verdonkeremaand of een testament voor iemands neus weggekaapt, dan wordt het prerogatief van het geloof ingeroepen, en riposteert men dat God zijn deel niet mag mislopen. Werd er iemand vergiftigd of heeft een lastercampagne tot iemands terdoodveroordeling geleid, dan beroept men zich op de ijver voor het geloof en wordt al wie hun te weinig genegen is tot vijand verklaard van de kerk, die zij als zij wankelt met hun schouders ondersteunen. Zij hebben ook geheime dogma's, waarvan alleen degenen in kennis worden gesteld die in dezelfde mysteriën zijn ingewijd. Eén daarvan is, naar verluidt, het recht om wie dan ook door vergiftiging uit de weg te ruimen die als een bedreiging wordt gezien voor de kerk. Aan die kwalificatie beantwoordt meteen al wie een gevaar oplevert voor hun invloed en privileges. De afgoderij der heidenen en de vele abominaties die ermee samengingen, worden door Paulus vergoelikt en toegeschreven aan de onwetendheid die het evangelie voorafging, waardoor God het hun in zekere zin niet aanrekende. De Joden veroordeelden en kruisigden de Heer der heerlijkheid, maar Petrus ziet hun goddeloze daad door de vingers en wijt hun optreden aan onwetendheid. Als de Joden in hun boosheid volharden kan ook Paulus er niet meer naast kijken, maar hij noemt het een gedeeltelijke en tijdelijke verblindings, waardoor zij moeten ondersteund worden in afwachting dat zij tot inkeer komen. Maar voor de zijnen kent hij geen genade! Overal trekt hij van leer tegen de valse apostelen.³³⁰ Hij noemt ze *slaven van hun buik, vijanden van het kruis, honden, charlatans.*³³¹ Als de apostel Paulus terecht uitvaart tegen valse apostelen omdat het gevaar bestond dat het argeloze christenvolk door hun slinkse streken zou worden misleid, dan horen echte monniken tegen niemand harder op te treden dan tegen pseudo-monniken, en moet de rechtzinnigheid van iedereen belangrijker zijn dan zijn eigen volle buik.

Maar laten wij niet verder afdwalen van de gebreken van de tong: laster en kritiek. Wie door te stelen andermans bezit verkleint, krijgt de strop. Een roddelaar die doelbewust de

goede naam van zijn naaste met flagrante leugens te lijf gaat, en daarbij ook het publiceren van anonieme smaadschriften niet schuwt, waant zich zuiver om de spijstafel van de Heer te naderen, en zijn ijver voor God wordt zelfs geroemd. Maar iemands goede naam is een kostbaarder goed om te verliezen dan geld. Ooit moest een dief het vierdubbele terugbetalen, en was het niet eens zo'n slechte zaak tot op het hemd te worden uitgekleeft. Wat zal een lasterlijke kwatong terugbetalen? Waarmee zal hij de aangerichte schade weer goedmaken? Wie het gemoed van zijn broeder bedroeft door hem schade toe te brengen of hem af troeven handelt gemeen. Maar mensen met eergevoel worden dieper geraakt door laster dan door criminele feiten. Zij zullen zich sneller verzoenen met wie hun koffer plunderde of hun lichamelijk letsel toebrengt dan met wie hun naam bekladde. Men duldt niet dat zijn vrouw of dochter tot overspel wordt verleid, maar het is nog erger wanneer iemands goede naam wordt onteerd. De wet straft gifmengers, maar het venijn van een kwatong richt méér schade aan. Beiden hebben hetzelfde oogmerk: de ondergang van hun slachtoffer. Maar een lastertong is dodelijker dan vergif. In bepaalde gevallen wordt uit gif een tegengif bereid. En gesteld dat een vergif dodelijk is, dan doodt het alleen degene aan wie het wordt toegediend. Venijn van tongen bereikt velen en ontsnapt aan de controle van wie het verspreidt. Eens het zijn zwerftocht is begonnen kan hij het niet meer tegenhouden, net zo min als wie het water van een bron vergiftigde. Zij wier hele leven erop is gericht zoveel mogelijk verdienstelijke mensen de giftige walm uit hun mond toe te blazen, vinden, hoe funest ook de gevolgen, dat ze goed bezig zijn. Ontgaat het hun dan met welke verachting de grote mannen wier deugdzaamheid ons in de H. Schrift wordt beschreven zich over hun ziekelijke neiging hebben uitgelaten? *Neig mijn hart niet tot woorden van boosheid zodat ik voorwendsels aanvoer om mijn zonden goed te praten*, zegt David.³³² Als wij voor goede christenen willen doorgaan, laten wij dan luisteren naar Salomons heilzame raad: *Houd uw mond verre van alle bedrog; laat geen laster over uw lippen komen*.³³³ Laten wij ons toch niets verbeelden en denken dat God, die staat voor vrede en liefde, in ons leven behagen schept wanneer onze tong de vrede tussen broeders zoekt te verbreken en haat en kwaadwilligheid zaait. *Dit zijn zes dingen die de Heer verfoeit, zegt Salomon, zeven die voor Hem een gruwel zijn: hoogmoedige ogen, een leugenachtige tong en handen die onschuldig bloed vergieten; een hart dat misdadige plannen smeedt en voeten die haastig naar het kwade snellen; een valse getuige die leugens vertelt en wie twist stookt tussen broeders*.³³⁴ Je merkt dat hij de roddelaar in één adem met de moordenaars noemt en hem als de meest misdadige de laatste plaats heeft toegewezen.

Er zijn gebreken waardoor wij ons bij God gehaat maken, maar bij de mensen geliefd. Denk maar aan overdreven vrijgevigheid en schitterende feesten met veel glitter. Laster daarentegen vindt ook bij slechte mensen geen genade. Wat Thales voor de Grieken was, is de wijze Sirach voor de Joden. Hij zegt hierover: *Een oorblazer bevuilt zijn eigen ziel en wordt door ieder verafschuwd. Ook wie in zijn gezelschap vertoeft, wordt gehaat. Een zwijgzaam, verstandig mens daarentegen zal worden geëerd*.³³⁵ In de Griekse tekst luidt het: *Een oorblazer bevuilt zijn eigen ziel en hij wordt in zijn omgeving verfoeid*. Een oud spreekwoord zegt: *Een kwade buur is een bron van ellende*.³³⁶ Welnu, een oorblazer is de slechtste buur die men zich kan indenken. Immers, *een oorblazer en wie met een dubbele tong spreekt moet je vervloeken want velen die in vrede met elkaar leven worden door hen in het ongeluk gestort*.³³⁷ Agesilaus, de koning der Spartanen, placht te zeggen: *Als je*

mensen hoort prijzen of bekritisieren, dan moet je zowel de zeden nagaan van degene die prijst of kritiek uit, als van degene over wie hij het heeft. Wie immers schurken of schurkenstreken prijst, laat zich kennen als een idioot of een schurk. En ook andersom: kritiek op deugdzaamere mensen of hun daden zegt niet alleen veel over die mensen zelf, maar ook over degene die ze uit. Verstandige mensen hebben een hekel aan roddelaars. Zij weten immers dat zij zelf het volgende slachtoffer zullen zijn en denken: Als ik er nu niet was, dan zou jij over mij wel iets gelijkaardigs te vertellen hebben. Toen Antigonus eens gebruik had gemaakt van de diensten van een verrader, en zijn vrienden hem verbaasd vroegen waarom hij hem ondanks het welslagen van de operatie niet eens had bedankt, zei hij: *Verraders koester ik wanneer zij verraden; eens het verraad gepleegd, verfoei ik ze.* Iets gelijkaardigs gooide Octavius Caesar een zekere Rhumitalces uit Thracië in het gezicht: *Verraad was o.k., verraders allerminst.* Toen het meisje Tarpeia Tatus en de Sabijnen de Tarpeïsche burcht in handen speelde had zij bedongen dat ze alles zou krijgen wat de Sabijnen op hun linker arm droegen. Zij vond de dood onder een berg schilden en armbanden.³³⁸ Ook als wij aannemen dat een dergelijke manier om mensen te straffen niet meer van deze tijd is, blijft het nauwelijks denkbaar dat een goed en verstandig man een verrader een warm hart zou toedragen. Wie om therapeutische redenen behoefte heeft aan gal of dierlijk vergif ervaart er de heilzame werking van. Echter zodra hij weer zonder kan, vervult het medicijn hem alleen maar met afschuw. Zo gedooft men een verrader slechts zolang men van zijn diensten gebruik maakt. Daarna gevoelt men alleen nog afkeer en misprijzen zoals voor eender welke boef. Men vertrouwt hem niet want men heeft zijn trouweloosheid ervaren jegens mensen aan wie hij bij uitstek zijn trouw had moeten betonen. Zo staat, denk ik, ook ieder fatsoenlijk mens tegenover kwatongen en roddelaars, want men moet wel al een volslagen idioot of een schurk van formaat zijn om dergelijke sujetten een warm hart toe te dragen. Van Solons wetten oogst bij verstandige mensen vooral deze lof, die verbiedt kwaad te spreken over de doden. Hij oordeelde dat de eerbied voor wie dit leven hadden verlaten hun het recht gaf op een soort onschendbaarheid vanwege de levenden, en dat men als mens de plicht had elke vijandschap met de dood te laten eindigen. Daarom was het ook voor heidenen uit den boze doden te hekelen en de strijd met schimmen aan te gaan. Tegenwoordig blijft niets nog voor laster gespaard. Vrouw noch man, jong noch oud, verwant of niet, huisgenoot of niet, verdienstelijk of niet, hoogwaardigheidsbekleder of niet, alles en iedereen moet eraan geloven. Jonge snaken hebben het voorzien op mensen die veel ouder zijn. Respect komt er niet aan te pas. Wij ontzien meisjes noch gehuwde vrouwen. Wij blaffen onze broers en verwanten af. Wij smalen op verdienstelijke mensen en morren tegen onze oversten, vorsten en bisschoppen. Men zou nog kunnen begrijpen dat een heiden afgeeft op een christen. Maar Paulus heeft het er moeilijk mee dat de kwaal ook onder christenen woedt. Aan de gemeenschap te Korinthe schrijft hij: *Ik vrees dat ik u bij mijn komst misschien niet zo zal aantreffen als ik zou wensen, en dat u in mij een ander iemand aantreft dan u zoudt wensen. Ik vrees voor twist en jaloezie, voor uitbarstingen van woede en ruzie, voor laster en geroddel, voor hoogmoedig gedrag en wanordelijkheden. Ik vrees dat God mij opnieuw zal vernederen als ik bij u ben.*³³⁹ Je merkt in welk gezelschap laster vertoeft, en ook dat Paulus de hele zaak allerminst bagatelliseert. Overeenkomstig het voorschrift van de Heer wil de apostel niet dat christenen afgodenvereerders kwaad toewensen, maar dat zij veeleer hun verwensingen met heilwensen beantwoorden. In Romeinen, hoofdstuk twaalf, schrijft hij: *Zegen hen die*

*u vervolgen; u moet hen zegenen in plaats van hen te vervloeken.*³⁴⁰ Ach Paulus, wat zou je dan wel zeggen als je zag hoe nu christenen, huisgenoten, theologen, priesters en monniken elkaar in de haren vliegen, toeblijven, bijten en verscheuren? Zelfs gestorvenen zijn voor de levenden niet meer veilig. Als wij doof zijn geworden voor de geboden van Christus en lak hebben aan de vermaningen van de grote apostel, laten wij dan tenminste oren hebben voor de wetten van Solon. Zowel de overledenen als de afwezigen komen er aan hun trekken. Wie op een gewijde plek, in een rechtbank, of in de volksvergadering iemand beschimpte moest aan zijn verongelijkte medeburger drie drachmen betalen, en daarbovenop twee aan de schatkist. Is er tegenwoordig nog een plaats of tijdstip heilig genoeg om ons ervan te weerhouden onze naaste met scheldwoorden of verwensingen te overladen? Ooit bood een altaar asielrecht voor wie er een toevlucht zocht. Zelfs voor misdadigers. Nu zijn het bij uitstek de plaatsen geworden waar wij onze naaste met de tong bestoken. O deksels orgaan dat zowel bron van ellende of – mits men er op de juiste wijze mee omspringt – van heil en nut is. Onze wijze zegt in Ecclesiasticus: *Een slecht woord zal het hart veranderen. Daaruit ontstaan vier delen: goed en kwaad, leven en dood. De tong zal er steevast meester over zijn.*³⁴¹ Of je nu wilt bewaren of te gronde richten, de tong is over beide de baas. Met die gedachte treedt hij echter in het spoor van Salomon. Die schrijft in Spreuken: *Dood en leven zijn in de macht van de tong. Wie haar beminnen, eten haar vruchten.*³⁴² Een kwade tong is een wereld van ellende, maar omgekeerd: *De kostbaarste schat van een mens is een zuinige tong; vreugde is het grootst in matige proporties.*³⁴³ Zonder stuurman is de tong een ramp. Op de juiste wijze gebruikt is zij een hoorn des overvloeds. Zij is Eris, die overal twist zaait, maar zij is ook Weldaad, die mensen in liefde samenbrengt. Zij is Erinnyes, de brengster van alle onheil, maar zij brengt ook vrede en rust. Als haar bedoelingen slecht zijn is zij addervernijn; goede intenties maken haar tot een panacee. Zij is een bron van oproer en strijd, maar ook de moeder van eendracht en vrede. Steden en rijken richt zij ten gronde, maar net zo goed sticht en handhaaft zij. Kortom: zij is de bewerkster van de dood, maar schenkt ook zegenrijk leven. *De mond van een rechtvaardige is een bron van leven,* zegt Salomon.³⁴⁴ Niet zonder reden hield Paulus van het vers uit de komedie: *Slecht gezelschap bederft goede zeden,*³⁴⁵ maar ook het volgende zou hij niet hebben verworpen: *Woorden zijn de heelmeeester van een krank gemoed.*³⁴⁶ Woede is een acute aandoening van de geest, die echter door zachte woorden wordt getemperd. Door Nabals tong zou David zich aan een afschuwelijke misdaad schuldig hebben gemaakt, was er niet de tong van Abigaïl geweest om het reeds laaiende vuur weer te doven. David zelf had er geen moeite mee om toe te geven dat de woorden van de vrouw hem voor erger hadden behoed. *Dank aan de heer, de God van Israël, die u vandaag op mijn weg heeft gestuurd,* zei hij. *Ik dank God voor u en uw verstandig optreden. U hebt vandaag voorkomen dat ik het recht in eigen handen zou nemen en mij schuldig zou maken aan moord.*³⁴⁷ Is het nog nodig hier ook de Griekse spreuk te citeren: *Tong, wat ben je van plan? Een stad onderuit te halen en haar weer op te bouwen?* Wat is er verdienstelijker dan een stad te bouwen en mensen die als wilde dieren leefden ertoe te bewegen om wetten, wallen, geloof en fortuin samen te delen zodat zij die elkaars vijanden waren medeburgers worden? Niets is beter in staat zo iets te verwezenlijken dan een vreedzame tong, en dat is de reden waarom de ouden het stichten van steden aan Mercurius toeschrijven. Wanneer die tong zich echter op het kwade toelegt, is hij net zo goed bij machte om te vernielen wat hij eerst had opgebouwd. Laat ieder dan ook, telkens wanneer hij denkt iets te

moeten zeggen, of de drang zich laat gevoelen om te roddelen, te lasteren of te vuilbekken, zijn tong de vraag stellen: *Wat ben jij van plan, tong? Wil je mensen tot baat zijn of ze integendeel schaden?*

Maar waarom een beroep doen op heidense teksten, als de H. Jakobus ons de tweevoudige macht van de tong in hoofdstuk drie zo levendig en gedetailleerd beschrijft? Eerst leert hij ons dat beheersing van de tong niets dan voordelen biedt. *Wie nooit iets fouts zegt, is een volmaakt mens, iemand die zichzelf helemaal onder controle heeft. Als we paarden een bit in de mond doen, dan gehoorzamen ze ons helemaal en gaan ze waarheen wij willen. En schepen, al zijn ze groot en is de wind die ze voortdrijft hard, toch houdt een klein roer ze in de koers die de stuurman wil varen.*³⁴⁸ Neemt men een bekwaam stuurman weg van bij het roer, dan loopt al wie aan boord is gevaar. Ontneem aan een tong het verstand, en het hele huishouden of de hele samenleving verkeert in gevaar. Neem je het bit weg uit de mond van een paard, dan lopen én paard én ruiter gevaar. Laat men een tong zijn gang maar gaan, dan maakt hij gegarandeerd brokken. Hoe groot de schade is die een kwade tong kan aanrichten vernemen wij in: *Met de tong is het niet anders: het is maar een klein lichaamsdeel, maar hij kan zich beroemen op grote dingen. Een klein vlammetje kan een groot bos in brand zetten. De tong is ook zo'n vlam, een wereld van onrecht; het is het lichaamsdeel dat het hele lichaam besmet, hij zet het rad van ons bestaan in brand, zelf aangestoken door het vuur van de hel. Wilde beesten, vogels, reptielen en vissen, kortom elke diersoort wordt bedwongen of werd door de mens reeds tam gemaakt. Maar geen mens kan de tong in bedwang krijgen. Het is een rusteloos kwaad, vol dodelijk gif. De tong gebruiken wij om onze Heer en Vader te prijzen en om de mensen, die naar het beeld van God zijn geschapen, te vervloeken. Zegen en vervloeking komen uit één en dezelfde mond. En dat mag niet, mijn broeders en zusters! Komt uit één en dezelfde bron soms zoet en bitter water tegelijk? Een vijgenboom draagt toch geen olijven en een wijnstok geen vijgen, mijn broeders en zusters! Zo kan ook eenzelfde bron niet tegelijk zoet en zout water leveren.*³⁴⁹ En wij onszelf maar goede gelovigen vinden als we wat goedkope farizeeëntruken aanwenden. In werkelijkheid dragen we op onze tong het helle vuur rond. We spreken anders als we staan dan als we zitten, en laten onze tong nog meer verschillende gedaanten aannemen dan een poliep het zou kunnen! Waar komt die onbestendigheid vandaan? Ons hart is niet uit één stuk, en dan is het ook niet verwonderlijk dat wij twee tongen hebben. *Zij spreken dubbelhartig.*³⁵⁰ Van sommigen zou je denken dat zij niet twee, maar wel honderd tongen hebben. Dan moeten zij dus evenveel harten hebben. Welnu, zij hebben er helemaal géén. Al wie het doopsel ontving, belijdt ons geloof. Spits dus uw oren maar, christenen, en speciaal zij die er prat op gaan hun geloof intenser te belijden dan de gewone man: *Als iemand denkt dat hij godsdienstig is, maar zijn tong niet in bedwang heeft, misleidt hij zichzelf. Zijn godsdienstigheid stelt niets voor.*³⁵¹ Nadat hij bij Solon het avondmaal had genuttigd trof men Anacharsis slapend aan met zijn rechterhand voor zijn mond en zijn linkerhand over zijn schaamdelen. Zo gaf hij te kennen dat die lichaamsdelen de meest weerspannige zijn, maar dat de tong nog méér beteugeling behoeft dan de genitaliën. En dan heb ik het over een wijsgeer van bij de Scythen, een heiden, een barbaar. Wij vinden onszelf al hele filosofen, hoewel we eigenlijk alleen maar anders *gekleed* gaan dan charlatans, narren en sycofanten. Nu ben ik over boze tongen nog lang niet uitgepraat, maar misschien krijg ik dan wel hetzelfde te horen als Diogenes, toen hij op Plato's

kussen ging staan en zei: *Ik vertrappel Plato's hoogmoed. – Ja, maar dat is net jouw hoogmoed: te denken dat je niet hoogmoedig bent!*³⁵² Misschien zegt iemand mij dan: *Jij gaat wel tekeer tegen kwatongen, maar ook dát is een soort kwaadsprekerij.* Toegegeven, ook wie afgeeft op het kwade hoort maat te houden. Alleen kent dat soort kwaad zélf geen maat, en zeker de dag van vandaag niet.

Wij zullen het daarom nu hebben over het nut van een deugdzame tong en tegelijk laten zien wat men tegen een boze tong kan ondernemen. Eigenlijk heb ik dat laatste reeds voor een stuk ingelost, indien ik tenminste voldoende duidelijk heb gemaakt welke grote schade een boze tong vermag aan te richten. Eens u overtuigd bent hoe heilzaam het is als men zijn tong in bedwang weet te houden en hoe rampzalig het tegendeel, zult u, denk ik, geen aansporing meer behoeven om te willen weten met welke middelen u het ene kunt bereiken en het ander kunt vermijden. Alvorens de fysieke kracht van een patiënt weer op peil te brengen zullen artsen zichzelf eerst zekerheid willen verschaffen dat hij gezond is. Is dat niet het geval, dan moeten aan het organisme eerst de schadelijke vochten worden onttrokken. Pas dan kunnen medicijnen worden toegediend om de humorale balans te herstellen. Zo gaan ook wij te werk: eerst zullen wij trachten aan te tonen hoe men kan voorkomen dat men zelf door de kwaal besmet raakt. Daarna zal ik u de middelen aan de hand doen om, mocht u toch al besmet zijn, het euvel alsnog te verhelpen door het af te leren. Het gevaar is tweërlei: men kan zelf besmet raken, maar ook het slachtoffer zijn van agressie door anderen. Wie dagelijks omgang heeft met stotteraars begint op de duur ook zelf te stotteren. Als je hele omgeving aan oogontsteking lijdt krijg je het vroeg of laat ook zelf aan je ogen. En als wij het spreekwoord mogen geloven is zelfs kreupelheid aanstekelijk! In ieder geval begrijpt men dat wie dagelijks te midden van babbelkousen en roddelaars vertoeft er na verloop van tijd ook zelf een wordt. Niets gaat sneller van de ene mens op de andere over dan zoiets.

Ook de therapie zal dus tweevoudig zijn. Wij moeten niet alleen zelf zien te genezen van de kwaal die we opliepen, maar als het even kan ook die van de anderen genezen. Mocht dat laatste uitzichtloos blijken, dan kan men het best nog op de loop gaan. Vluchten is trouwens in álle situaties een efficiënt redmiddel.

Laten we met het laatste geval dan ook maar beginnen. Wanneer je merkt dat iemand zijn tong niet in bedwang heeft of een ziekelijke neiging vertoont om giftige laster te spuien, en er werkelijk geen kans bestaat om de man van zijn ingekankerde gewoonte af te helpen, mijd hem dan als de pest, en liefst zo snel mogelijk. Wie met dergelijke lui optrekt, krijgt al gauw ook zelf een naam. Mensen worden beoordeeld op hun verkeer. Het is ook niet zonder gevaar als je zaken te weten komt die niet voor jouw oren waren bestemd. Wie dagelijks met loslippigheid en praatjes allerhande wordt geconfronteerd raakt dikwijls zelf ook aangestoken door de kwaal. Eerst gevoelt men weerzin, maar die neemt door dagelijkse gewoonte geleidelijk af. Na verloop van tijd krijgt men er ook zelf de smaak van te pakken. Afgunst zit bij de mens ingebakken en zijn honger om andermans misère te vernemen is welhaast niet te stillen. Als wij wat dat betreft echte christenen willen zijn, laten wij dan luisteren naar de goede raad die de apostel Paulus ons via de Korinthiërs geeft: *Als iemand, ook al heet hij een broeder, hoereert of hebzuchtig is, een afgodendienaar, lasteraar, dronkaard of oplichter, dan moet u met zo*

*iemand zelfs niet samen eten.*³⁵³ Je kunt voor jezelf nagaan hoe verderfelijk kwaadsprekerij wel is, wanneer Paulus, de prediker bij uitstek van vrede en menslievendheid, om harentwil verbiedt dat christenen samen aan tafel gaan zitten. Diezelfde Paulus wil niet eens dat een christenvrouw zich laat scheiden van haar man, ook al is hij een afgodendienaar, of dat een christenslaaf bij zijn goddeloze meester wegloupt. Noteer ook het gezelschap waar de kwatong deel van uitmaakt: oplichters en afgodendienaars. Wellicht is de omgang met zo iemand zelfs minder gevaarlijk dan die met een lasteraar. Merk ook op dat lasteraars en dronkaards in één adem worden genoemd, wellicht omdat loslippigheid door drankgebruik in de hand wordt gewerkt, of omdat, omgekeerd, wie zijn tong niet in bedwang heeft met een dronkaard kan worden vergeleken. Paulus heeft er niets op tegen dat een vrouw die zich tot Christus heeft bekend de maaltijd deelt met haar heidense echtgenoot. Zij mag zelfs het bed met hem delen. Maar een christen mag niet met een christen-lasteraar samen aan tafel gaan. Men verklaart voor gek wie het vuur niet schuwt, maar dat zou ook moeten gelden voor wie op vertrouwelijke voet leeft met roddelaars. Als het brandt maken ook jichtlijders en kreupelen zich snel uit de voeten. Van Jakobus leerden wij dat een lastertong geen tong is maar vuur dat niet alleen huizen maar hele koninkrijken in lichterlaaie zet. En dát vuur koesteren wij aan onze borst zonder ook maar aan vluchten te denken? *Een dwaas graaft ongeluk; op zijn lippen is brandend vuur. Draaijerijen veroorzaken ruzie en laster scheidt zelfs vorsten*, zegt Salomon³⁵⁴, maar intussen wordt iemand vrijmoedig en geestig genoemd die in werkelijkheid een brandstichter is. Als men een slang hoort sissen, zet iedereen het op een lopen, maar naar het gesis van een giftige tong wordt doodgemoedereerd geluisterd. In oude epigrammen wordt verteld over iemand die door jicht reeds jaren aan zijn bed gekluisterd lag. Toen een adder zich rond zijn onderbeen kronkelde, leek hij zijn jarenlange ziekte plots vergeten en sprong hij recht. Sindsdien had hij er geen last meer van. De man had de schrik van zijn leven beleefd. En wij maken ons geen zorgen als wij onder één dak leven met iemand die een brutale, giftige tong heeft? De Psalmist leert nochtans dat zulk venijn dodelijk is als geen ander: *Addergif is onder hun lippen.*³⁵⁵ De bewoordingen in het Lied van Mozes, Deuteronomium, hoofdstuk tweeëndertig, zijn niet milder: *Hun druiven zijn bitter als gal. Drakengal is hun wijn, dodelijk als adderengif.*³⁵⁶ Stel dat iemand je een beker aanreikte waarin drakengal of addergif was gemengd, zou je dan niet huiveren? Nochtans reikt wie lastert of schimpt, een sycofant of een vleier, je nog dodelijker vergif aan. Maar dat drinken wij gretig met onze oren. Er bestaan grotten die dodelijke walmen verspreiden. Die ontvluchten wij met dichtgeknepen neus. Van een oorblazer dulden wij echter niet alleen de nabijheid maar we drinken ook nog gretig zijn vergif in. Er zijn moerassen die dodelijke dampen uitwasemen, zodat zelfs toevallig overvliegende vogels levenloos neerstorten. De mond van een lasteraar is een spelonk die een nóg dodelijker miasme verspreidt. Jullie hoorden het al: *Hun keel is een open graf.*³⁵⁷ Daar is ook Salomon het mee eens in Spreuken, hoofdstuk tweeëntwintig: *De mond van een vreemde vrouw is een diepe kuil; daar komt terecht op wie de Heer vertoornd is.*³⁵⁸ De gedachte keert in het volgende hoofdstuk nog eens terug: *Een hoer is een diepe kuil, een vrouw die de jouwe niet is een smalle put.*³⁵⁹ Een deerne is een kuil, die nooit zegt ‘Dat volstaat’, en je mag gerust stellen dat zij voor mannen een groot gevaar betekent. Zij heeft lange vingers en een buik die landerijen verslindt. Maar geen van haar leden schaadt méér dan haar tong. Daarmee windt zij mannen om haar vinger, en brengt zij haar minnaars het hoofd op hol.

Zij stookt er ruzie mee en lokt doodslag uit. Tussen man en vrouw, zonen en ouders zaait zij vijandschap. O verderfelijke kuil! Daarin komt terecht op wie de Heer vertoornd is. Maar op wie is de Heer vertoornd? Op hen die liever luisteren naar het gefleem van een gemene slet dan naar de geboden van God. Naar hen die liever gehoorzamen aan de lokroep van wie ze in het verderf stort dan naar de vermaningen van goedmenende ouders. Wanneer je te maken krijgt met iemand die zijn tong niet in bedwang heeft, dan is dat voor jou een hoer. Het is de kuil waar je te allen prijze moet van zien weg te raken. Anders zou jij wel eens degene kunnen zijn waar de Schrift het elders nog over heeft: hij wiens liefde voor het gevaar hem het leven kost. De scorpioen die over ons kruipt gooien wij van ons af alvorens hij de kans krijgt zich vast te grijpen en zijn angel in ons te boren! En jij die – om het met de woorden van Ezechiël te zeggen – *onder scorpioenen woont*,³⁶⁰ gaat ze uit eigen beweging omarmen? Op het eiland Malta schudde Paulus een slang die te voorschijn was gekropen en zich in zijn hand had vastgebeten, meteen van zich af in het vuur.³⁶¹ Het voorval bleef zonder erg. Maar de mens die jou druppelsgewijs met ketterij vergiftigt blijf jij koesteren tot je van het vergif helemaal doordrongen en ongeneeslijk ziek bent geworden. Toen Cato's leger in de woestijn van Lybië op de vlucht was kreeg het met inheems ongedierte af te rekenen, maar men ontdekte hoe de beten en steken doeltreffend konden worden verzorgd. Hoe kunnen wij dan rustig slapen als we van alle kanten worden belaagd? Het ongedierte van het Afrikaanse continent tref je, waarheen je ook vlucht, overal in de menselijke samenleving in nog schadelijker vormen aan. Tot we sterven is ons leven één lange tocht doorheen door een woestijn vol gevaren: slangen verschroeien ons met hun hete adem, scorpioenen en andere reptielen staan ons voortdurend naar het leven en – wat het nog erger maakt – er is nergens water. Tegen al die gevaren kan men zich alleen beschermen wanneer men God tot leidman heeft, die uit een harde rots zegenrijk water te voorschijn sloeg. Men leze er Deuteronomium, hoofdstuk acht op na. Als wij echte Israëlieten zijn, anders gezegd als wij Gods geboden onderhouden en ons helemaal op Hem verlaten, kan geen vergif ons deren. Hij belooft het ons in Psalm negentig: *Op slang en basilisk zult gij uw voet zetten; leeuw en draak zult gij vertrappen. Omdat hij zijn hoop in mij heeft gesteld, zal ik hem bevrijden. Ik zal hem beschermen, want hij kent mijn naam.*³⁶² Wat de Psalm belooft wordt ons door Christus bevestigd, wanneer Hij zelf in een soort Psalm zegt: *Deze tekenen zullen de gelovigen vergezellen: in mijn naam zullen zij demonen uitdrijven, nieuwe talen spreken, slangen van de grond nemen; Zelfs als zij dodelijk vergif drinken, zullen zij er geen hinder van ondervinden.*³⁶³ Wie zich aan Gods geboden houdt is immuun voor het venijn van tongen. Ons vlees is een hoer die ons onophoudelijk aanzet tot verderfelijke genietingen. Zij fleemt, dreigt, intimideert, kortom zij laat geen kans onbenut om haar doel te bereiken. Wanneer wij ons voor alle boze tongen hebben veilig gesteld, zal zij als laatste overblijven. Vlees en geest hebben beide hun eigen tong. Het vlees spreekt nog met de oude tong, maar de taal van de geest is anders en nieuw. Wie luistert naar de tong van de geest is beschermd tegen de tong van het vlees. Het protest van het verlangen haalt dan niets meer uit. Wil je weten wat dient te worden nagestreefd en wat gevluht? Luister dan naar de woorden van de wijze in Spreuken, hoofdstuk vijf: *Mijn zoon, sla acht op mijn wijsheid, en neig je oor naar mijn inzicht. Zo houd je je gedachten in bedwang en zullen je lippen de kennis die je opdeed bewaren. Luister niet naar de listige woorden van een vrouw. De lippen van een hoer zijn als een raat die druipt van zeemhoning. Haar keel is zachter dan olijfolie. Haar nasmaak is*

*echter bitter als alsem, haar tong scherper dan een tweesnijdend zwaard. Haar voeten dalen af in de dood, haar schreden dringen door tot in de hel. Zij volgen niet de weg die ten leven leidt. Haar schreden dwalen en zijn onnaspeurlijk. Luister dan naar mij, mijn zoon, en wijk niet af van de woorden van mijn mond. Ga haar in een wijde boog voorbij en kom niet te dicht bij de deur van haar huis.*³⁶⁴

Waarom niet ook eens uit de antieke verhalenschat geput? Zeker als het een verhaal is dat helemaal in de lijn ligt van de H. Schrift. De ouden geloofden dat bossen en wouden bevolkt waren met saters, half mens half bok, en overigens vrij praatgrage wezens. Eén van hen, zo wordt verteld, had wegens de barre winterkou een onderkomen gezocht in de hut van een landman. Hij mocht er bij de haard zitten. Saters zijn opmerkelijke wezens, en het viel hem op dat zijn gastheer zich af en toe in de handen blies. *Dat doe ik om mijn handen te warmen*, zei de boer. Aan tafel merkte hij dat zijn gastheer ook over de gortepap blies. Weer wilde de sater weten waarom hij dat deed. *De brij is te heet*, zei de boer, *en ik blaas om hem af te koelen*. – *Hoe kan dat nu*, zei de sater, *uit dezelfde mond blaas jij warm én koud? Wat een rare kwast ben jij! Ik wil niets meer met je te maken hebben*. Hij stond recht en zocht de eenzaamheid van het bos weer op. Hij leed er liever kou dan zich bij zulk een gastheer te koesteren.³⁶⁵

De verbazing van de sater is eigenlijk niet zo verwonderlijk. Ook wijsgeren hebben zich suf gepiekerd over het verschijnsel. Hoe kan het dat dezelfde luchtstroom met de mond wijddopen verwarmt, en met getuite lippen afkoelt? Wij kunnen er alvast uit leren dat wij ons beter aan de omgang met gespleten tongen onttrekken, want zij *noemen het kwade goed, en het goede kwaad; van het duister maken zij licht, en van het licht duisternis, van bitter zoet en van zoet bitter*.³⁶⁶ In de komedie wordt er vaak om Janussen gelachen. Die hebben een gezicht vooraan, en een heel ander gezicht achteraan. Maar de woorden die men spreekt zijn het gezicht van het gemoed. Dan kan men zich niet genoeg verbazen dat dát gezicht zo dikwijls verandert. In Spreuken, hoofdstuk acht, verfoeit de goddelijke wijsheid bij monde van Salomon de mond met twee tongen.³⁶⁷ Ook Jezus Sirach verfoeit gespleten tongen, en hij vindt het een ergere misdaad dan diefstal: *Een dief valt schaamte en berouw ten deel; wie een gespleten tong heeft schande en smaad*.³⁶⁸ Ook Paulus duldt niet dat het hoofd van een gemeente zich laat bijstaan door mannen met twee tongen.³⁶⁹ Aangezien het echter haast niet te vermijden is dat wie onder de mensen leeft geregeld met roddelaars te maken krijgt, trekken de meest lovenswaardige mannen uit de steden weg om in de woestijn te gaan leven. Zij gaan er immers van uit dat hun onschuld minder gevaar loopt tussen wilde dieren dan onder de mensen.

Als men er niet onderuit kan verkeer te hebben met veel mensen – inclusief de onvermijdelijke zwetsers –, dan moet men op twee fronten actief zijn. Waar mogelijk kan men pogen de zwetser van zijn ziekte te genezen; in het andere geval moet men vermijden zelf geschaad te worden. Niet zonder reden stellen wijze mannen dat de enige die je kan schaden jezelf is. De eerste taak bestaat er dus in om in diverse bijeenkomsten, waar ook de nodige kwatongen niet zullen ontbreken, meteen te zorgen dat de conversatie het banale overstijgt. Onverbeterlijke kwatongen krijgen het dan moeilijker om aan bod te komen. Om dwaze, onstichtelijke gespreksthemata's uit te sluiten kan men een lezing uit de Schrift of een literair probleem als uitgangspunt nemen, zonder evenwel in grimmige

discussies te vervallen. Pakt zo'n roddelaar dan toch nog met zijn verhalen uit, dan is een terechtwijzing op zijn plaats, of men kan het iets luchtiger aanpakken, zoals M. Tullius, toen Cato de Jongere over de tong werd gehaald omdat hij zagezegd hele nachten dronk: *En dan vergeet je nog te vermelden dat hij de dagen zoekbrengt met gokken!*³⁷⁰ Cato had inderdaad de gewoonte om na een drukke dag tot diep in de nacht met vrienden te tafelen – wat hem overdag onmogelijk was. Een roddelaar heeft echter alleen aandacht voor het minst positieve. De rest interesseert hem niet. Soms vraagt hij ook naar zaken die hij al weet. Toen een Spartaan met zo iemand te maken kreeg, gaf hij opzettelijk een antwoord dat niet met de waarheid strookte. *Je liegt!* zei degene die hem de vraag had gesteld. – Wat ben jij dan voor een idioot, als je mij zaken vraagt die je al wist! Tijdens een banket, aangeboden door de koning van Engeland, roddelde een van de hoge gasten er maar op los over een schatrijke abt die zich aan tafel de ene gang na de andere, met de meest verscheiden gerechten, liet voorzetten. De koning leek nauwelijks te kunnen geloven dat een abt zo vraatzuchtig kan zijn. Om zijn verhaal helemaal tot een succes te maken deed de kletsmaajor er nog een flinke schep bovenop, zodat het op de duur vrij ongeloofwaardig klonk. Toen vond de koning dat het welletjes was geweest, en hij vroeg de man of die abt dan misschien een reus was of een cycloop. – *Nee, hij heeft een normale lichaamsbouw. – Dan moet hij wel een buik als een ton hebben. – Ook in dat opzicht is hij min of meer normaal te noemen. – Waar stopt hij al dat voedsel dan? Je verhaal lijkt me niet zo heel waarschijnlijk.* De klessebes zat klem. *Maar koning toch, dat eet hij niet allemaal zelf op. Hij heeft ook nog veel gasten en zijn hele familie!* – *Pfff,* zei de koning, *natuurlijk komen er massa's voedsel op tafel, als hij al die monden te vullen heeft. Dan zou je over mij precies hetzelfde kunnen vertellen.* Zo snoerde de koning zijn dwaze disgenoot de mond. Soms laat de geschikte gelegenheid voor zoiets op zich wachten, of is het duidelijk dat men op die manier niets zal bereiken. Men moet er ook rekening mee houden dat de wijze waarop men reageert zulke mensen de illusie kan geven dat ze gerust op hun élan kunnen doorgaan. Dan is er vaak helemaal geen houden meer aan, of je nu ja knikt of neen. Anderen dan weer zeggen wel niets, maar moedigen door hun instemmend knikken de wauwelaar aan. Hij zal sneller ophouden als hij de afkeuring van je gezicht kan aflezen of wanneer je doet alsof je niet luistert en je bij de eerste adempauze het gesprek op een ander onderwerp brengt om zo het vorige af te ketsen. Het getuigt van onwellevendheid iemand die zinnige zaken vertelt in de rede te vallen, maar van fatsoen als men korte metten maakt met praatjes die het gemoed van de toehoorders vergiftigen. Ik ken iemand die het heel slim aan boord legde om aan compromitterend geklets een einde te stellen. Terwijl de ander zijn verhaal bracht deed hij alsof hij verdiept was in een boek, dat hij speciaal voor dergelijke gelegenheden steeds bij zich had. Toen zo iemand hem eens vroeg wat hij dacht over hetgeen hij verteld had; leek hij nog helemaal verstrooid en zei: *Neem me niet kwalijk, maar ik heb geen letter gehoord van alles wat je zei. Al die tijd zat ik met mijn gedachten in Brugge.* Daar moest hij inderdaad zijn vorst gaan vertegenwoordigen. Wanneer het ene verhaal op het andere volgt is het alsof bronzen bekkens elkaar aan het resoneren brengen. Het geklets gaat in een cirkel rond en er komt geen einde aan. Het gehalte is dan ook navenant. Als je instemmende geluiden laat horen in de trant van: *Zeker! Absoluut! Mooi zo! Wat een giller! Nee maar! Wel heb je ooit!*, gaat de zwetser gewoon door met zijn verhaal. Vertel jij er ook eentje, dan krijg je er twee voor in de plaats. Vecht je aan wat hij zegt, dan wordt het een strijd op leven en dood. Het komt er dus op aan ijdele praatjes onmogelijk

te maken door er stichtelijke conversatie of lezingen voor in de plaats te stellen, de roddelaar op de ongepastheid ervan te wijzen, hem door je afkeurende houding tot andere gedachten te brengen, hem in de rede te vallen en een ander onderwerp aan te snijden, of als het echt niet anders kan er het zwijgen toe te doen en je aandacht op iets anders te richten, zodat hij uit pure schaamte ophoudt. Is het zelfs niet mogelijk te zwijgen en ben je verplicht om toch iets te zeggen, dan kun je het best iets antwoorden dat nergens op slaat om zo duidelijk te maken dat je geen notitie hebt genomen van wat er gezegd is of dat je het niet begrepen hebt. Niemand doet graag een lang verhaal aan een dove. Soms helpt het als men doet of men slaapt, maar dat is dan wel extreem. Een roddelaar in volle discours uitnodigen om te drinken haalt niets uit. Dan kun je net zo goed olie op het vuur gooien. Dat moest in Lucianus' Zwelgpartij Aristaenetus ondervinden. Hij liet er de cynicus Alcidamas meteen een magnum voorzetten in de hoop dat hij daar een tijdje zoet mee zou zijn en de andere gasten niet langer zou lastigvallen. De wijn zorgde inderdaad voor een kortstondige rustpauze, maar daarna brak de hel pas goed los. Je kunt net zo goed pogen vuur te doven door er hout op te gooien. Even lijkt het alsof de vlammen verdwenen zijn, maar binnen de kortste keren herpakken ze zich en volgt een nog heviger brand die alles in lichterlaaie zet.

Bij mensen over wie men gezag heeft, zoals kinderen, leerlingen, vrouwen en dienstpersoneel, dienen aberraties in de manier waarop zij met hun tong omgaan, zorgvuldig gecorrigeerd door middel van standjes, vermaningen, onderwijs. Kinderen krijgen zweepslagen als ze een inmaakpot hebben opengemaakt, maar zij kunnen ongestraft alles zeggen wat ze maar voor de mond komt. Als ze stelen, krijgen ze straf, maar niet als ze liegen. Daarom moet men ze reeds op zo jong mogelijke leeftijd bijbrengen hoe lelijk en verderfelijk het is als men zijn tong niet in bedwang heeft. Sommigen straffen hun kinderen als ze liegen, maar ze lachen om hun getater. Wat nu nog tateren is wordt later lichtzinnigheid; lichtzinnigheid wordt meened; van meened komt godslaster. Onze kinderen en ons dienstpersoneel zijn zoals wij ze opgevoed of gevormd hebben. Cato de Censor kocht massaal krijgsgevangenen op, en liefst zo jong mogelijk, want dan kon hij ze nog naar zijn hand zetten. Zij mochten bijvoorbeeld alleen het huis betreden wanneer hijzelf of zijn vrouw daar toestemming voor hadden gegeven. Vroeg men ze hoe hij het stelde, dan moesten zij antwoorden dat ze het niet wisten. Te loslippige vrienden wijst men liefst op discrete wijze terecht. Als men vermoedt dat zij die wenken als te confronterend zullen ervaren, kan het helpen als men in hun tegenwoordigheid zijn zoon of een knecht de levieten leest of zelfs een pak slaag geeft wanneer die zijn mond heeft voorbijgepraat. Zo gaat men ook te werk bij kinderen die zijn voorbestemd voor het koningschap. Omdat het geen pas geeft zo iemand een uitbrander te geven of hem lijfelijk te straffen, krijgen anderen straf of slaag om het prinsje duidelijk te maken wat hij zelf verdient als hij doet wat die anderen hebben gedaan. Vrienden kan men ook gezichtsverlies besparen door ze bijvoorbeeld een boek aan te bevelen waarin loslippigheid zwaar wordt gehemeld. Bovenal moet men echter zorgen dat zijn leerlingen, kinderen, vrouw of dienstpersoneel datgene waarvoor zij gestraft worden niet van onszelf hebben geleerd. Men ontnemt zichzelf alle gezag wanneer men zelf de belichaming is van wat men in anderen afkeurt. In de komedie van Terentius krijgt Chremes te horen: *Vanwaar die verontwaardiging omdat een jonge kerel als jouw zoon een liefde heeft, terwijl jij er zelf twee vrouwen op nahoudt? Ben je niet*

*beschaamd? Waar haal jij de lef vandaan om hém de les te spellen?*³⁷¹ In de Zelfkweller legt Clitipho de zedenles van zijn vader naast zich neer nadat hij hem tussen pot en pint hoorde opscheppen over precies dezelfde feiten als die waarvoor hij zijn zoon in nuchtere toestand waarschuwt: *Je moest eens horen wat hij mij over zijn eigen jeugd jaren vertelt als hij een glas teveel op heeft! En dan zegt hij: 'Kijk naar wat anderen overkomt, en trek er de nodige lessen uit voor jezelf'!*³⁷² In Plautus' *Asinaria* ligt de oude Demaenetus naast het liefje van zijn zoon, maar ook hij kan het heel mooi zeggen: *Respect voor ouderen siert een jongeman, Argyrippus.*³⁷³ Voorwaar een ernstige, strenge vermaning. Alleen kwam die uit de mond van een grijsaard die zich ten aanschouwe van zijn zoon allesbehalve waardig gedroeg. Nu moet ik hier wel aan toevoegen dat het door mij gekozen Plautiaanse voorbeeld ook voor een komedie te ver gaat. Wat wij echter in een komedie niet kunnen dulden, maken wij mee in het leven van christenen. Denk maar aan de lichtzinnige praat en de obsceniteiten die sommige schoolmeesters en ouders in het bijzijn van hun leerlingen of kinderen er uitflappen. Terecht waarschuwt de satiricus: *Kinderen is men het grootste respect verschuldigd. Ben je iets gemeens van plan, houd dan alsjeblieft rekening met de leeftijd van je kind.*³⁷⁴ Ik zou het nog scherper stellen: Als je dan toch zonodig frivole praat wilt uitslaan, houd dan niet alleen rekening met de leeftijd van je kinderen, maar houd ze, hoe klein ze ook nog zijn, ver uit de buurt. Uiteraard loop je helemaal géén gevaar als je je altijd gedraagt zoals je wilt dat de jouwen over je denken. Wie in het bijzijn van zijn dochters schunnige verhalen vertelt bewijst hun als opvoeder een slechte dienst. Het was niet de minste verdienste van de oude Cato dat hij zijn kinderen zelf heeft opgevoed en onderricht. In professionele opvoeders had hij geen vertrouwen. In hun tegenwoordigheid waakte hij over zijn taal alsof het een gesprek met Vestalinnen gold. Diezelfde Cato liet als censor T. Manlius van de senatorenlijst schrappen omdat hij tijdens een gastmaal zijn vrouw, die angstig was geworden doordat er een hevig onweer losbrak, in het bijzijn van zijn dochter had omarmd. De wijze Sirach wil dat een vader in tegenwoordigheid van zijn dochters steeds een strenge uitdrukking op het gelaat heeft. Maagdelijkheid is immers bijzonder kwetsbaar en fragiel. *Heb je dochters? Waak over hen, en kijk hen niet al te vriendelijk aan.*³⁷⁵ Destijds gingen bij de Romeinen schoonouders nooit samen met hun schoonzoon of –dochter naar de thermen. Tegenwoordig nemen wij onze vrouwen en zusters met ons mee, zodat het wel lijkt of we ze willen prostitueren. Wat zeggen en doen wij al niet met onze vrouwen – als het al geen lichtekooien zijn – en dat in het bijzijn van onze kinderen. Sommigen nemen hun kroost zelfs mee in bed, waar zij de getuigen zijn van het echtelijk gestoei! En dan is men verwonderd als zijn kinderen het na zo'n leerschool zelf ook niet zo nauw nemen met de zedelijkheid.

Huisknechten en vrouwen zijn van nature een babbelziek volkje. Hoe kun je van hen echter verlangen dat zij hun tong in bedwang houden als zij merken dat je daar zelf niet toe in staat bent? We zijn ook verwonderd als huisknechten onze terechte instructies maar node opvolgen, maar we hebben er niets op tegen om hen tot getuigen en zelfs medeplichtigen van onze harlekinades te maken. Men moet ze daarom niet alleen straffen als ze indiscreet zijn, liegen, roddelen of vuilbekken, maar ook als ze onzin uitkramen, ongevraagd antwoorden, wanneer de jongste antwoordt in plaats van de oudste of wanneer iemand antwoordt zonder de vrager te laten uitspreken, zodat hij het gevraagde maar half begrepen heeft en met een schepje komt aandraven terwijl je een hak had

gevraagd. Plutarchus vertelt in dit verband een leuke anekdote over Piso. Omdat hij allergisch was voor drukte in huis mochten zijn slaven alleen praten wanneer hun iets gevraagd werd, en dan nog enkel over hetgeen ze werd gevraagd. Op een keer had hij Clodius als eregast uitgenodigd voor een feestmaal. Clodius was een man van aanzien, en alles was tot in de puntjes geregeld. Toen het tijd was om aan tafel te gaan waren alle gasten present. Alleen Clodius liet op zich wachten. De hofmeester was al enkele keren gaan kijken of hij eraan kwam, maar toen het donker begon te worden wist men dat Clodius niet meer zou opdagen. Piso vroeg de hofmeester of hij de uitnodiging wel had verstuurd. *Jazeker*, zei hij. *Waarom is hij dan niet gekomen? – Hij heeft zich laten verontschuldigen. – Waarom heb je dat niet eerder gezegd? – Omdat u er niet naar informeerde!* Een grappig voorval, dat wel, maar de zelfbeheersing van de hofmeester is exemplarisch te noemen. Ik vermoed echter dat degenen die in die zin overdrijven de uitzonderingen op de regel zijn. Het zal de omgang met onze vrienden, vrouw, kinderen, personeel en leerlingen dan ook ten goede komen als we hun in dat opzicht de nodige soberheid kunnen bijbrengen. Om anderen te genezen moeten we echter eerst zelf gezond zijn. Anders lukt het niet. Het is nu hoog tijd geworden om het ook daar eens over te hebben.

Praatzucht is bij de mens een kwestie van natuurlijke aanleg, van gewoontevorming, of van beide samen. Een van nature aanwezige predispositie wordt dan door het milieu waarin men verkeert én door aanwensel nog extra versterkt. Artsen zien het als een belangrijke stap naar genezing als men de oorzaak van een ziekte kan achterhalen. Komt een verkoudheid voort uit een teveel aan warm of koud lichaamsvocht? Is een koortsaanval te wijten aan overmatig drinken of aan bloedbederf? Het maakt een wereld van verschil! Sommige aandoeningen lijken veeleer erfelijk: verlamming, epilepsie, tandpijn. Ook de volksaard kan bepalend zijn. Grieken zijn spraakzamer dan Romeinen. In de huidige tijd zijn Fransen dat meer dan Duitsers. Een Griek uit Attika praat vlotter dan iemand uit Sparta, maar beiden worden zij overtroffen door de Grieken uit Klein-Azië. Sekse en leeftijd hebben hun eigen specifieke pathologie. Bij vrouwen is de neiging tot praatzucht groter dan bij mannen, de uitzonderingen niet te na gesproken. Jongeren en bejaarden praten doorgaans meer dan mannen in de kracht van hun leven. Dit kan te maken hebben met het verstand dat zich nog ontwikkelt of reeds afneemt, maar het kan ook dat de natuur het verlies aan lichaamskracht compenseert door een toename van de verbale vaardigheid. *Spaar je krachten zodat je tegen haar kunt opboksen*, krijgt Nausistrata in de komedie van Terentius te horen.³⁷⁶ Homerus maakt zijn Nestor tot een personage dat steeds voor een babbel te vinden is, en dat geldt, zo lezen wij, ook voor Cato op oudere leeftijd. Tot zover wat de natuurlijke aanleg betreft.

Gaat men de oorzaken na die losstaan van de natuur, dan komt men doorgaans uit bij factoren als ledigheid, het samenleven met praatzieke mensen, nieuwsgierigheid, losbolligheid, domheid, een ongebreidelde levenswijze. De kwalijke reputatie die kappers op dat gebied hebben dateert – we zeiden het al – niet van gisteren. Kapperszaken zijn immers het trefpunt waar allen die thuis niets om handen hebben samenkomen. Zij horen er sterke verhalen van zeelui over de vele schipbreuken die ze hebben overleefd, van soldaten over de verpletterende nederlagen die zij de vijand toebrachten – iedereen heeft wel wat te vertellen. Op de duur worden die kappers dan net zulke kletswijven, ook al

zijn zij voortdurend aan het werk. Hetzelfde geldt voor badmeesters, koetsiers, schippers en herbergiers. Reizen is vaak eentonig en passagiers doden de tijd dan maar door verhalen te vertellen. Zo is meteen ook de factor aanstekelijkheid behandeld. Dat nieuwgierigheid de voedster is van praatzucht hebben wij tevoren reeds aangetoond. Eigenlijk is het zo dat ze elkaar beide voeden. Mocht de invloed van zwelgerij en dronkenschap zo al niet evident zijn, dan hoeft men maar te kijken hoe het er tijdens volksfeesten aan toegaat: het begint allemaal rustig en stil, maar al gauw doet het feestgedruis denken aan het gebulder van de zee. Het zijn vrouwen die in een komedie van Plautus zeggen: *Als wij ons goed hebben volgeladen, worden we welbespraakt*,³⁷⁷ maar dat geldt net zo goed voor mannen, als wij ze al niet overtreffen. Voor onszelf zijn wij immers kritiekloos als Suffenus,³⁷⁸ en als Cato zo streng als het vrouwen geldt.

Voor die kwaal zijn ook enkele meer specifieke oorzaken aan te wijzen. Sommigen hebben een uitgesproken voorliefde voor bepaalde onderwerpen. Het spreekwoord zegt: Het is goed terug te kijken op doorstane ellende. Mits het aan onze reputatie geen afbreuk doet natuurlijk. Oorlogsveteranen doen niets liever dan de vele veldslagen die ze meemaakten in geuren en kleuren te beschrijven. Zeelui praten graag over de gevaren die zij op zee hebben doorstaan. Wie veel reisde en verre streken bezocht vertelt graag over wat hij daar heeft gezien en beleefd. We halen ook graag de herinnering op aan prettige gebeurtenissen uit ons leven, voor zover die ons imago niet schenden. Zo vertellen vrouwen graag over de eerste ontmoeting met hun man, de geschenkjes en hoe hij haar het hof maakte. Kortom, alles wat ons na aan het hart ligt of waar we het moeilijk mee hebben komt in aanmerking. Het spreekwoord zegt: Men houdt zijn hand waar het pijn doet. Maar evenzeer geldt dat men zijn tong heeft waar het pijn doet – of deugd doet. Wie veel van iemand houdt zal graag over die persoon vertellen. Maar ook wie boos of verbitterd is, zal over zijn zielenpijn moeilijk kunnen zwijgen. Wie zich intens toelegt op een kunst of vaardigheid en daarin boven anderen uitmunt zal daar ook met anderen graag over praten, want dan weet hij bijna zeker dat men naar hem opkijkt. Tot die categorie kunnen bijvoorbeeld artsen, astrologen, alchemisten en historici worden gerekend. Nu hoor ik de vraag al: waarom kom jij op al die zaken nog eens terug? Omdat de kans dat wij de controle over onze tong verliezen kleiner wordt naarmate we beter de verschillende omstandigheden kennen die daartoe kunnen leiden. Lichtzinnige praat kunnen wij om te beginnen makkelijk vermijden door steeds een ernstige, eerbare bezigheid te hebben, en dat vooral wanneer wij door omstandigheden te maken krijgen met middens waar geroddeld wordt. In een koets en aan boord van een schip kan men een hoofdstuk uit de betere literatuur lezen, en dat geldt eigenlijk evenzeer wanneer men bij de kapper zijn beurt afwacht, of in het badhuis. Zelfs in het senaatsgebouw bleef Cato lezen tot de vergadering begon. Plinius liet zich in de thermen en tijdens gastmalen iets voorlezen. Socrates ergerde zich wanneer de muziek van een tafelgesprek onderbroken werd door zangers. Hij hoorde liever praten over rechtvaardigheid en zelfbeheersing dan zingen in de Frygische of Lydische toonaard. Toch denk ik dat muzikale intermezzi destijds vooral werden aangewend om het gezwets aan tafel tot zwijgen te brengen, en ik stel vast dat hansworsten tegenwoordig met dezelfde bedoeling door sommigen worden ingezet. Caius Caesar dicteerde al rijdend soms twee en zelfs drie brieven tegelijk aan verschillende secretarissen. Toen Epaminondas, de leider van de Thebanen, vernam dat een van zijn aanvoerders in een legerkamp door ziekte was gestorven, vond hij het

merkwaardig dat de man tijdens een militaire opdracht toch nog de tijd had gevonden om ziek te zijn. Nog verwonderlijker is echter dat mensen die het druk hebben met allerhande belangrijke zaken toch nog de tijd vinden om naar idiote verhalen te luisteren. Er is een wereld van verschil tussen het leven van een hoveling en dat van een monnik, maar beiden hebben zij gemeen dat ze hun tong niet in bedwang kunnen houden. De reden is ongetwijfeld dat ze allebei de hele dag door niets om handen hebben. Hetzelfde doet zich voor in landen waar bemiddelde mensen er als statussymbool een heel leger huispersoneel op nahouden dat de hele dag alleen maar duimendraait. Ik heb het over Engeland, maar dat zijn lang niet de enigen. Keizer Heliogabalus daarentegen had de gewoonte om zijn dienstpersoneel allerhande taken op te leggen die op het eerste zicht volkomen absurd waren. Zo moesten zij op een keer alle mannen met een uitgezakt scrotum samenbrengen voor een gemeenschappelijk bad.³⁷⁹ Een andere keer waren het acht kaalkoppen, acht eenogigen, acht jichtlijders, acht doven, acht pikzwarte negers, acht reuzen, acht zwaarlijvigen, acht mensen met een grote neus, voor een gemeenschappelijke maaltijd.³⁸⁰ Misschien wou hij zo de Griekse spreuk ‘Alles in achtvoud’ aanschouwelijk voorstellen.³⁸¹ Hij loofde ook een premie uit voor wie hem duizend pond spinnenweb kon leveren. Naar het schijnt werd er tienduizend pond verzameld. Als hem naar het waarom van die opdracht werd gevraagd luidde het antwoord dat dergelijke prestaties Rome’s grootheid illustreerden.³⁸² De werkelijkheid was dat hij vond dat men de slaven en vrijgelatenen aan het hof maar beter continu aan het werk zette, ook al waren hun taken absurd. Zo werd vermeden dat zij – zoals bij andere keizers – hun dagen vulden met geroddel, achterklap en het verkopen van gebakken lucht. Diezelfde Heliogabalus vestigde op het Quirinaal een senaat van vrouwen, die hij de Kleine senaat noemde. Daar werd onder het voorzitterschap van zijn moeder Simiamira een reeks lachwekkende maatregelen uitgevaardigd die betrekking hadden op de gehuwde vrouw: welke kledij zij in het openbaar kon dragen, wie aan wie voorrang moest geven, wie het initiatief mocht nemen om te kussen, wie in een koets, te paard, op een lastdier of een ezel mocht rijden, wie in een koets getrokken door muilieren of ossen mocht rijden, wie zich in een draagstoel kon verplaatsen, of die draagstoel dan met been, ivoor of zilver bekleed mocht zijn, en wie goud of zilver op haar schoeisel mocht hebben.³⁸³ De keizer vond het beter dat zijn moeder en andere vrouwen zich dagelijks met dat soort allotria bezig hielden dan dat zij zich mengden in openbare of keizerlijke zaken, zoals dikwijls het geval is wanneer zij niets om handen hebben. Alcibiades had er iets gelijkaardigs op gevonden om niet steeds weer het mikpunt te zijn van buitensporige kritiek door het volk. Voor zeventig mina’s kocht hij een reus van een hond. Hij liet de staart van het dier amputeren en stuurde het de straat op. Op de duur wist iedereen dat het Alcibiades’ hond was die in de stad rondzwierf, en werd er duchtig commentaar geleverd op de onheuse behandeling van het dier. Toen zijn vrienden hem attent maakten op de afkeurende kritiek die allerwegen te horen was, zei hij lachend: *Het heeft dus gewerkt! Dat was juist mijn bedoeling: de aandacht van de Atheners afleiden zodat ze niet nog veel erger zaken over mij zouden vertellen.*

Toegegeven, het is al een stap in de goede richting als men het ergere kwaad voor het mindere ruilt. Toch reikt mijn aspiratie hoger. Ik heb mij tot taak gesteld mensen af te brengen van wat moreel verwerpelijk is en ze te richten op eerbare activiteiten, of dan toch minstens op bezigheden die op zich niets oneerbaars hebben. Zo geef ik mijn

bedienden altijd wat kopieer- of zoekwerk, ook als dat minder dringend is, gewoon omdat nietsdoen lui maakt. Willem, de aartsbisschop van Canterbury, is niet alleen mecenas.³⁸⁴ Dat is maar één van zijn vele verdiensten. Een andere is dat hij zichzelf nooit toestaat niets om handen te hebben, en dat geldt evenzeer voor al zijn medewerkers. Hij is onbetwistbaar een voorbeeld ter navolging voor alle monniken, of toch minstens voor zijn collega's-bisschoppen en voor alle huisvaders en moeders. Hoeft het ons te verbazen dat wij heden ten dage zoveel priesters de hele dag zien rondlummelen en horen zwetsen? Het is al een succes te noemen als zij dagelijks de voorgeschreven gebeden afraffelen. Manuele arbeid verrichten zij niet en bijbelstudie ligt ze al evenmin. Dus gaat het richting marktplein, waar zij in de kroegen gezellig meedrinken, en vandaar weer naar de koorbank, waar zij niet alleen kletsen maar ook hun ogen de kost geven om nog meer te kunnen kletsen. Zeg nu zelf: wat kun je van mensen die gewoon zijn zó te leven nog meer verwachten dan wat oeverloos gelul? We zijn dan wel héél ver van het priesterbeeld dat door Maleachi in hoofdstuk twee wordt geschetst: *De ware leer ligt hem in de mond en over zijn lippen komt geen ongerechtigheid. In vrede en in gerechtigheid wandelt hij met mij; velen weerhoudt hij van het kwade. Want de lippen van de priester bewaren kennis en uit zijn mond verwacht men de leer, omdat hij een bode is van de Heer der heerscharen.*³⁸⁵ Waar is het zout der aarde, dat de mensen van hun dwaasheid moet genezen? In plaats van zout dragen wij venijn op onze tong. Ze zijn dus legio, degenen over wie diezelfde profeet het vervolgens ook nog heeft: *U echter bent van de weg afgeweken en u hebt door uw lering velen laten struikelen. U hebt het verbond met Levi tenietgedaan – zegt de heer der heerscharen. Daarom zal ik zorgen dat u bij het hele volk verguisd en versmaad wordt, omdat u mijn wegen niet hebt bewandeld en in uw lering de mensen naar de ogen hebt gezien.*³⁸⁶ Dit zeg ik niet om degenen nog meer op te juttten die nu reeds alle priesters –goede zowel als slechte – verguizen en aanvallen. Het is veeleer een oproep om te gaan leven zoals het priesters past. Als dát verandert, zal de volksgunst wel volgen. Zoiets kreeg, naar men vertelt, ook de H. Bernardus van paus Eugenius te horen toen hij zijn afschuw uitsprak over de simoniepraktijken die in de curie gangbaar waren: *Als jij de achterklap in de kloosters kunt doen ophouden, zal ook ik zorgen dat er in heel de curie van simonie niets meer te merken is.* Om in de kloosters een einde te stellen aan de kanker van de kwaadsprekerij zal het niet eens zo moeilijk zijn, als men er de stilte koestert, overdaad en drankmisbruik weert, bezielde is met liefde voor de H. Schrift, ledigheid vlucht, en door een afwisseling van gebed, lectuur, literaire activiteit en zelfs manuele arbeid de verveling van het nietsdoen wegneemt. Niets is immers zieliger dan monniken die zich te pletter vervelen als ze de tijd niet kunnen zoekmaken met drinkpartijen, jacht, kaart- en dobbelspel en banale conversatie. En dat terwijl voor een echte monnik de dag steeds te kort is! Wie zich dus bewust is van zijn natuurlijk onvermogen om zijn tong in bedwang te houden of door andere factoren met de kwaal is aangestoken heeft geen andere keus dan zich met hart en ziel over te geven aan eerbare bezigheden. Ook hier baart oefening kunst. De tweede stap zal zijn dat zij solitair gaan leven of in gemeenschap met anderen die hen van hun verkeerde aanleg of ingekankerde gewoonte kunnen afhelpen, en dat ze de omgang met praatgrage personen zoveel mogelijk vermijden. *Wie, zegt Ecclesiasticus, heeft er medelijden met een bezweerder die door een slang gebeten wordt en met al degenen die te dicht bij wilde dieren komen? Datzelfde geldt ook voor iemand die met een zondaar omgaat en een smet van zijn zonden meekrijgt.*³⁸⁷ Om het je wat makkelijker te maken heeft de natuur gezorgd voor

enkele herkenningstekens die wijzen op ziekelijke praat-zucht: de tong blijft slepen, hij stottert en herhaalt dezelfde lettergreep of hetzelfde woord een aantal keren, hij articuleert slecht, of lispelt. Ook een extreem smalle mond wijst in die richting. Het zijn stuk voor stuk tekens die – hoewel niet met absolute zekerheid – vaak wijzen op een mankement van de natuur, op losbolligheid, praat-zucht en onbetrouwbaarheid. Anderzijds blijft de ziekte ook niet beperkt tot wie die verdachte kenmerken vertoont. Was het maar anders! Wél blijft dat, hoe de kwaal zich ook verraadt, de omgang met dergelijke personen dient te worden geschuwd. Wie met zijn gezondheid begaan is krijgt van medici de raad te gaan leven in de nabijheid van jonge, gezonde, energieke en opgewekte mensen, en anderen te schuwen wier constitutie naar het ziekelijke neigt: zulke mensen herkent men aan hun vale gelaatskleur; ze zijn mager, prikkelbaar en onderhevig aan depressies, koorts en diverse vormen van epilepsie. Reden te meer om te zorgen dat wij door de omgang met goeden zelf beter worden en erover te waken dat we door met slechten te verkeren niet zelf ook besmet raken. Geestelijke mankementen zijn aanstekelijker dan lichamelijke. Wie aan epilepsie lijdt kan door bepaalde medicijnen de kans op acute crises en duizeligheid, die er de voorbode van is, verkleinen. Zo zal men ook minder vatbaar zijn voor controleverlies over de tong wanneer men zich hoedt voor ongezonde nieuwsgierigheid, die ermee verwant en er zowat de tegenhanger van is. Zij ontstaat meestal ook zelf uit ledigheid en verveling, zodat praat-zucht en ongezonde nieuwsgierigheid gerust elkaars zuster kunnen worden genoemd. Beide hebben zij het nietsdoen tot vader, en dwaasheid tot moeder en voedster. Als toppunt van dwaasheid gold inderdaad Morychus,³⁸⁸ die door de ouden wordt voorgesteld als iemand die zijn eigen zaken verwaarloosde om te gaan neuzen in die van anderen, en Martialis heeft zijn Ollus en zijn Afer om zich vrolijk over te maken.³⁸⁹ Niets is immers dwazer dan over andermans zaken te kwebbelen. Het levert je niet alleen niets op, maar je brengt er ook nog het bezit, de goede naam of zelfs het leven van anderen door in gevaar. Men luistert beleefd maar verveeld naar je, en wat hebben die mensen eraan? Maar wij houden het kort, want over die kwestie heeft Plutarchus destijds al een alleraardigst boekje gepubliceerd.³⁹⁰

Iets wat zeer goed op dwaasheid lijkt is onnadenkendheid. De dwaas vergist zich in zijn beoordeling, de losbol gaat in de fout doordat hij niet alert is wanneer de omstandigheden erom vragen. Bij het spreken gebeurt vaak hetzelfde als bij zang of dans: wie het minst toon- of maatvast is neemt er het voortouw. Dat is een uiting van dwaasheid. Voor dat euvel kunnen wij ons behoeden als we onze geest, die de bron is van de spraak, met de nodige kennis en juiste ideeën toerusten alvorens tot spreken over te gaan. Een tweede vereiste is dat wij ons de discipline opleggen om, vóór we het woord nemen, telkens even te wachten. Dat levert ons twee voordelen op. Het voorkomt dat we antwoorden op iets wat we niet begrepen hebben, en dat we door overhaast te antwoorden dingen zeggen waarover wij ons een ogenblik later al schamen. Die bewuste aarzeling brengt op iedere leeftijd baat, maar vooral aan de jeugd. De stelregel van Seneca dat *wachten alleen maar baat als men boos is*,³⁹¹ reikt verder dan dat. Wachten bracht Fabius³⁹² ook voordeel in de stijl. En als men het mij vraagt, dan geldt de regel ‘*men doet voldoende snel wat men goed doet*’ best universeel.³⁹³ Het overleggen op zich is al een soort aarzeling. De bedoeling ervan is niet dat we snel het nodige doen, maar dat we het niet overhaast doen. Zo niet, wordt de uitspraak van Plato bewaarheid dat *wie aan het*

begin sneller was dan nodig, te laat de meet bereikt. Die voorzorg lijkt nog meer aangewezen als men spreekt dan wanneer men handelt. Tijdens het spreken is een vergissing zó gebeurd, maar de eraan verbonden gevaren zijn er niet minder om. Wanneer iemand een riskante onderneming plant, zeggen wij: *Je weet toch wat je doet?* Waarom zeggen wij dan niet, telkens als wij onze tong voelen jeuken, tegen onszelf: *Je beseft toch de draagwijdte van hetgeen je nu gaat zeggen?* Als een woord zich dus over onze tong naar voren haast, laten we dan, alvorens de *wal van onze tanden*³⁹⁴ ervoor te ontsluiten, bij onszelf de bedenking maken: *Wat is het voor een boodschap die mijn tong zo prangt en met alle geweld naar buiten wil? Waar wil mijn tong nu heen? Wat levert het mij op als ik dit nu zeg? Wat verlies ik erbij als ik het niet zeg?* Een boodschap levert men niet af zoals men een last van zich afgooit. Wie een pak naast zich neerzet is ervan verlost. Wie een boodschap uitspreekt, laadt een last op zich. Uitspraken mag men dus enkel doen wanneer ze voor onszelf nodig zijn, of wanneer de inhoud voor de bestemming nuttig of op een eerbare manier aangenaam is. In het menselijk verkeer moeten zij hetzelfde bewerkstelligen als wat zout in spijsen doet. Men moet er dus spaarzaam mee omspringen, en het alleen toevoegen waar het nodig is. Anders wordt voedsel er niet beter van, maar gewoon oneetbaar. Als hetgeen op je tong ligt jezelf geen baat brengt en voor wie het te horen krijgt nuttig noch aangenaam of plezierig is, waarom het dan uitspreken? Alvorens je een reis aanvat denk je: *Wat levert het mij op als ik daarheen ga?* Als blijkt dat het je geen enkel voordeel – maar misschien ook geen nadeel – zal opleveren, zeg je bij jezelf: *Waarom begin ik aan iets wat volstrekt nutteloos is?* Welnu, die woorden ‘*volstrekt nutteloos*’ zijn niet alleen relevant als het om handelingen en daden, maar evenzeer als het om het uitspreken van woorden gaat.

Aangezien kleine oorzaken dus, zoals we reeds zeiden, grote gevolgen kunnen hebben, dient men des te zorgvuldiger af te wegen wat nu het beste is: spreken of zwijgen? Ik ken mensen die uit louter gewoonte hoesten, boeren of hikken. Naar het woord der wijzen is de mens op alle terreinen tot veel – om niet te zeggen: alles – in staat. Een aanhoudende hoest of hik kan hij – weliswaar niet zonder moeite, maar toch – overwinnen en verdrijven. Waarom zou men dan de impulsiviteit van zijn tong niet kunnen afleren? Wat in het begin onmogelijk lijkt is na een maand oefenen een fluitje van een cent geworden, en weldra zelfs een tweede natuur. Iemand vóór zijn bij het groeten getuigt misschien van beleefdheid, maar wie op een grote bijeenkomst als eerste het woord neemt zonder dat zijn functie of gezag hem daartoe verplicht, geeft alleen maar blijk van een gebrek aan zelfbeheersing. Niet zonder reden wordt deze zesvoeter van Sofocles graag geciteerd door mannen die zelf ook niet de eersten de besten zijn: *Wie overleg pleegt beoogt iets anders dan wie een wedstrijd loopt.*³⁹⁵ In een loopwedstrijd krijgt wie de snelste was alle lof en eer; de verliezer staat voor schut. Met beraadslagingen is het net andersom. Als iemand als eerste met een valabele oplossing voor de dag komt, hoeft degene die na hem aan het woord komt zich niet verplicht te voelen er een andere mening op na te houden of overbodige zaken toe te voegen, omdat hij anders voor schut zou staan. Neem nu de drie raadgevers bij Terentius: één is van oordeel dat de zaak kan worden ongedaan gemaakt; de tweede denkt van niet, en de derde acht méér overleg noodzakelijk.³⁹⁶ Men zou kunnen wensen dat individuele geldingsdrang ons alleen in het theater aan het lachen maakt. Men komt het helaas net zo goed tegen tijdens bijeenkomsten van grote leiders, en ook onder medici is het dagelijkse kost. Je zal er niet gauw een vinden die bij een door

zijn collega voorgeschreven therapie geen bedenkingen heeft. In het beste geval zal hij, om ook zichzelf als medicus te laten gelden, toch nog iets willen toevoegen aan wat zo al een overkill aan geneesmiddelen lijkt. Het zal hem integendeel tot eer strekken als hij de juistheid van de door zijn collega voorgestelde therapie onomwonden toegeeft. Zo laat hij zich kennen als een oprecht man zonder franjes. Sommigen zijn echter zo eerzuchtig en jaloers dat zij het niet kunnen opbrengen te beamen wat een ander heeft voorgesteld. Zij blijven liever de hele dag ruziën dan een mening te onderschrijven die zij zelf niet als eerste hebben geopperd. Wanneer men echter vindt dat er aan het voorstel van zijn voorganger iets ontbreekt kan men hem dat – met de nodige tact – altijd nog duidelijk maken. Zo komt het dat de laatste spreker vaak de meeste lof oogst.

In blijspelen, maar nog meer in het dagelijks leven, maken sommigen zich belachelijk door al te antwoorden nog voor degene die aan het woord was de kans krijgt om uit te spreken. Het is dan ook verstandig om een vraagsteller, ook nadat hij is uitgesproken, alsnog de kans te geven om eventueel iets toe te voegen of te corrigeren. Zo gunt men zichzelf ook de tijd om zijn antwoord voor te bereiden. Mensen maken zich soms belachelijk doordat ze te vlug willen antwoorden. Ze hebben dan vaak niet begrepen waar het in werkelijkheid over gaat, en antwoorden helemaal naast de kwestie. Wanneer het om hardhorigen gaat of om mensen die de taal niet goed beheersen kan zoiets nog grappig zijn, maar in andere gevallen is het dikwijls niet zonder gevaar. In het Evangelie gebeurt het enkele keren dat onze Heer op de onuitgesproken gedachten der farizeeën reageert, nog vóór zij hun bedoeling onder woorden hebben gebracht. Dergelijke flitsende responsies zijn echter het voorrecht van wie door de geest van God wordt gedreven. Wij moeten ons eerst terdege vergewissen van hetgeen de ander precies bedoelt. Pas dan zal onze reactie ad rem zijn.

Dan zijn er degenen die zelf antwoorden in de plaats van degene aan wie een vraag wordt gesteld. Wie zoiets doet gedraagt zich niet alleen onbeleefd, maar geeft ook blijk van flink wat pretentie. Hij laat zich niet alleen kennen als een bijzonder zelfingenomen iemand, maar beledigt ook nog de ander omdat zijn optreden lijkt te impliceren dat die niet eens in aanmerking komt om de gestelde vraag te beantwoorden. Hij zou net zo goed kunnen zeggen: *Waarom richt je je tot een nitwit als hij? Waarom iemand anders aanspreken als ik er ben?* Is het antwoord van de ondervraagde niet bevredigend, dan mag men hem dat niet eens euvel duiden, want na zelf te zijn aangezocht heeft hij naar beste vermogen geantwoord. Maar wat een afgang als de wijsneus, die de ander opzij heeft geduwd, het zelf ook niet zo best blijkt te weten! Zelfs wanneer zijn antwoord bevredigt, zal hij toch doorgaan voor een dwaze lomperd. Toen de nog jonge Themistocles eens ongevraagd het woord nam, kreeg hij, ook al sloeg hij de spijker op de kop, van Eurybiades te horen: *O Themistocles, wie in een wedstrijd te vroeg uit de startblokken schiet krijgt normaal gezien een pak slaag!*

Ook aan tafel is het onbetamelijk om tijdens de conversatie zijn beurt niet af te wachten. Zo stond ik ooit eens versteld van het aplomb van een franciscaan, die behalve Scotus nooit iets anders had gelezen. Ten huize van de aartsbisschop van Canterbury was tijdens het tafelen een discussie ontstaan over een of andere geleerde kwestie. Hoewel hij veel te ver zat om te kunnen horen waar het precies over ging, veerde hij recht en riep: *Waar*

hebben jullie het over? – en dat met een air alsof hij bedoelde: *Je komt er nooit uit! Dit is geen zaak voor dilettanten* (het gezelschap telde onder meer een aantal geleerde bisschoppen). *Laat mij dat probleem toch oplossen!*

Niet minder arrogant zijn zij die voor een auditorium beweren dat ze op eender welke vraag die hun wordt gesteld onmiddellijk het antwoord zullen geven. Dat zij afgaan als een gieter is nog het minste erge. Ik heb iemand gekend die er als mandataris van een belangrijk vorst werd van verdacht een complot op het getouw te zetten. De man werd gearresteerd en bij valavond opgesloten. Toen de koning 's anderendaags van het gebeurde op de hoogte werd gesteld, stuurde hij twee hooggeplaatsten met de boodschap dat zijn arrestatie op een vergissing berustte. Zodra hij begreep dat zij daar in opdracht van de koning waren, zette hij het op een jammeren en smeken dat de koning zich genadig zou betonen. De bedoeling was natuurlijk geweest de gezant met excuses van de koning weer op vrije voeten te stellen, maar toen zij hem zo deerniswekkend tekeer zagen gaan, rees bij hen het vermoeden dat zijn geweten misschien toch niet zo zuiver was. Ze bedachten zich en keerden terug om bij de koning verslag uit te brengen. Het resultaat was dat de ongelukkige werd terechtgesteld. Was hij het woord van de apostel Jakobus maar indachtig geweest: *Men mag nooit aarzelen om te luisteren, wél om te spreken!*³⁹⁷ Had hij ze laten uitspreken en rustig geantwoord: *Van mijn eigen onschuld en van de rechtvaardigheid van de koning ben ik te zeer overtuigd dat ik ook maar een ogenblik zou kunnen geloven dat mijn arrestatie op last van de koning is gebeurd. Ik was gewoon het slachtoffer van een persoonsverwisseling*, dan zou hij nu nog leven, en zou de gunst die hij tevoren bij de koning genoot nog zijn toegenomen. Misschien wist de koning inderdaad nergens van, maar misschien had ook hij vermoedens, en was die ene nacht opsluiting als een lesje bedoeld om de mandataris van zijn nachtelijke ontmoetingen met de vijand te doen afzien.

De procedure die tegenwoordig voor disputaties aan de Sorbonne wordt gevolgd lijkt dan ook door verstandige mensen ingegeven ofwel door noodzaak opgedrongen. Wie een these poneert of repliceert mag door niemand onderbroken worden, tenzij door wie speciaal daartoe bevoegd is. Als de volgende proponent aan de beurt komt, vraagt hij het publiek eerst permissie om zijn betoog aan te vangen. Degene die is aangeduid voor de repliek begint ermee de propositie enkele keren te herhalen zodat de proponent alsnog de gelegenheid krijgt om, als hij dat wenselijk acht, bepaalde elementen te wijzigen, te corrigeren of toe te voegen. Het gebeurt wel eens dat het auditorium zich ergert aan de vertraging die door dat herhalen en wijzigen wordt veroorzaakt, maar het is een noodzakelijk en doeltreffend procedureonderdeel om het chaotisch dooreenpraten tegen te gaan. Raakt de discussie al te verhit, dan leggen de bijzitters de disputanten het zwijgen op zodat ook anderen aan bod kunnen komen. Toegegeven, soms wordt iemand zo het zwijgen opgelegd die het beluisteren meer dan waard was, maar het is nog altijd beter dat men sommige zaken niet te horen krijgt dan dat men helemaal niets kan horen. De maatregel lijkt gesneden op de maat van het Franse volk, dat uitermate beschaafd en van nature welbespraakt is, maar zich door zijn fanatisme vaak laat verleiden tot verhitte discussies waar alle sereniteit compleet zoek is.

Praten heeft hoe dan ook alleen maar zin als het publiek de spreker krediet geeft en bereid is om naar hem te luisteren. Hij kan zich van beide verzekeren door een korte stilte in acht te nemen alvorens hij begint te spreken. Zo houdt hij het publiek even in spanning. Het is een procédé dat in de betere handboeken over retorica wordt aanbevolen. Wie zo begint wekt vertrouwen, omdat de indruk wordt gewekt dat men even moet nadenken om op de gegeven situatie in te pikken, en niet een ingestudeerd nummertje zal opvoeren. Dat is ook in vergaderingen zo: wie nadent alvorens het woord te nemen wekt de verwachting dat hij met een weloverwogen standpunt voor de dag zal komen. Bij het publiek, dat niet doorheeft dat ook die aarzeling deel uitmaakt van het scenario, zal de luisterbereidheid en het vertrouwen worden aangescherpt. Bij Homerus is Ulysses zo iemand. Niet alleen wát men te vertellen heeft is dus van belang, maar ook hoe men het aan de man brengt. De reden waarom wij vragen stellen is niet altijd dat wij daar zonodig een antwoord op willen. Vaak dienen zulke vragen om ietwat schuchtere mensen op een tactvolle manier in de conversatie te betrekken. Wie dan in de plaats van zo iemand antwoordt, en zo de aandacht die voor een ander was bedoeld naar zich toe trekt, doet precies hetzelfde als wanneer hij iemand zou kussen terwijl het de bedoeling was dat niet hij maar iemand anders dat zou doen. Of wanneer hij het gezicht van iemand die zijn blik op een ander laat rusten met geweld naar zichzelf zou toewenden. Beleefd kun je zoiets niet echt noemen. Toen Octavius de jongeman die, naar men zei, uit zijn gezicht gesneden leek, de vraag stelde of zijn moeder al eens in het keizerlijk paleis was geweest, had hij gewoon ontkennend kunnen antwoorden. Maar dan zou hij het grapje meteen ook de nek hebben omgedraaid, want dat was niet de bedoeling van de vraag. Uit de mimiek van de vraagsteller kon de jongeman afleiden dat hij hem wou plagen, en dus antwoordde hij dat niet zijn moeder maar wel zijn vader daar geregeld over de vloer kwam. Zo viel de verdenking niet op zijn moeder maar op de vrouwelijke verwanten van de keizer, en gaf de jongeman blijk van gevatheid.

Ook vandaag gebeurt het vaak dat men praatgrage mensen uit hun tent lokt door ze verzonnen probleempjes voor te leggen. Dolle pret is dan verzekerd. Een feestmaal voor zakenlui werd voorgezeten door een dominicaan die blijkbaar op alle vragen het antwoord wist. Men besloot hem dus maar eens te testen. De man kreeg een spervuur van vragen te verwerken die hij alle bloedserius beantwoordde. Toen het zakenleven als topic aan de beurt was legde iemand hem deze vraag voor: *Als men heeft toegezegd twee vaten schapenmelk te leveren, is hennenmelk dan even goed? Zonder aarzelen kwam de nuancering: Indien hennenmelk voor de klant nuttiger is dan schapenmelk, dan valt de leverancier niets te verwijten.* Waarop het hele gezelschap het uitproestte van het lachen. Het getuigt van bescheidenheid als men zich voor zijn onkunde ter zake excuseert en de vraag door een meer onderlegd iemand laat beantwoorden. Men doet dan hetzelfde als wie uit respect de hem aangereikte beker aan iemand anders doorgeeft. Men hoeft zich ook niet te schamen om eerlijk toe te geven dat men hic et nunc op een bepaalde vraag niet meteen het antwoord weet, maar dat men de zaak verder zal nazoeken en het resultaat eventueel later zal meedelen. Het is een vorm van bescheidenheid die vaak nog meer wordt geapprecieerd dan wanneer men meteen het juiste antwoord zou geven. Verstandige mensen hebben dan ook maar weinig waardering voor wie improvisatie belangrijker vindt dan een weloverwogen discours. De begaafdste redenaars waren ook degenen die improvisatie het meest verafschuwden. Demosthenes hield zich, naar men

zegt, het liefst aan zijn schriftelijke voorbereiding, en zelfs de smeekbeden van het volk konden hem er niet toe bewegen onvoorbereid het woord te nemen. M. Tullius heeft zich, voor zover ik weet, slechts één keer aan een extemporale rede gewaagd. Toen hij op een bepaalde dag voor het college der honderdmannen een zaak moest bepleiten, schonk hij zijn slaaf Eros de vrijheid – gewoon omdat hij hem had gemeld dat de zitting één dag was uitgesteld. Cicero was een bewonderenswaardig redenaar die het vak door en door kende en zelfs zonder voorbereiding alle anderen zou hebben overklast, maar hij wilde nu eenmaal niets aan het toeval overlaten. Klasbakken van dergelijk formaat waren terughoudend en voorzichtig. Onze onwetendheid heeft het omgekeerde effect: wij blaken van zelfvertrouwen. Vandaar de ernstige vermaning bij Sirach, waarvan wij het begin reeds citeerden: *Luister en zwijg. Men zal je discretie appreciëren. Gaat het over je eigen zaak, zeg dan alleen het strikt nodige. Laat je antwoord pas beginnen nadat je tweemaal bent gevraagd. Gedraag je in de regel als iemand die nergens van afweet; luister, zwijg en vraag. In aanwezigheid van notabelen mag je je niet verstouten te spreken, en ook waar grijsaards zijn mag jij niet honderduit praten.*³⁹⁸ De wijze man houdt niet van een antwoord *zonder begin*. Maar nog dwazer is een verhaal zonder begin noch einde. Dat is het geval wanneer men idiote antwoorden geeft, en toch niet kan ophouden met praten. Men moet alleen de gestelde vragen beantwoorden. Dat kreeg bij Plato ook Socrates van Euthydemus te horen. Als men bijvoorbeeld vraagt: *Is je vader thuis?*, dan volstaat een *Nee* als antwoord. Wil de vraagsteller méér weten, dan zal hij ook nog wel vragen: *Waar kan ik hem dan vinden?* Is de vrager iemand die je kent, en aan wie je graag iets méér kwijt wilt, dan moet ook dit nog kunnen: *Hij is nog niet terug van de senaat*. Het is echter totaal overbodig – en het getuigt van idiote babbelsucht – om in zo'n geval bijvoorbeeld te reveleren dat je vader eergisteren op vraag van de senaat in het geheim naar Caesar vertrokken is, en al de details van de missie uit de doeken te doen. Het is moeilijk uit te maken wat nu het idiootste is: als men zijn buurman die een schaalteje te leen vroeg, een vijzel in handen stopt, of wanneer men hem, als hij om een trechter vraagt, zijn hele huisraad opdringt.

Eenzelfde soort fout maken zij die een eenvoudige vraag aangrijpen om een boom op te zetten over de voorgeschiedenis, de evolutie en noem maar op van het onderwerp in kwestie. Zo hekelt Horatius de dichter die zijn epos over de Trojaanse oorlog laat beginnen bij de twee eieren die Leda baarde.³⁹⁹ Erger is het wanneer men vanuit een soort *horror silentii* dingen zegt die kant noch wal raken, en men de een *een bok* laat *melken* terwijl de ander *een zeef eronder houdt*, om het met Demonax te zeggen.⁴⁰⁰ Niet zelden deed de babbelsucht van een getuige de beklagde de das om. Men zegt gewoon te veel, zodat het getuigenis veeleer bezwarend wordt dan gunstig, en bovendien is het dan lastig om consequent te blijven met jezelf. Je moet immers te veel onthouden, en precies op tegenspraak wordt een getuige afgerekend. Over de invloed van overmatig eten en drinken werd al meer dan eens gesproken.

Laat ons het nu dus hebben over de meer specifieke oorzaken. Algemeen moet men hier stellen dat men zijn tong niet kan beheersen, als men niet eerst zijn gemoed leerde gehoorzamen aan de rede. We stellen immers vast dat zij die een teveel aan gal hebben zich vaak stellig voornemen niets te zullen zeggen of uiterst gematigd te repliceren, maar als de woede opsteekt is het alsof een windhoos het roer aan diggelen slaat en de tong

stuurloos meegesleurd wordt in een pandemonium van scheldwoorden en verwijten. Mateloze vreugde, smart, vrees en hoop hebben dezelfde uitwerking. Wie echter door zorgvuldige training heeft geleerd in alle omstandigheden koelbloedig te blijven en geen wrok, buitensporige vrees of hoop te koesteren, zal niet alleen zijn emoties maar ook zijn tong meester blijven. Het heeft geen zin om tegen een krankzinnige te zeggen: *Zo moet je stappen, zo je kleren schikken, zo moet je kijken*, als daar niet een therapie aan voorafging om hem van zijn gal te zuiveren en de balans in zijn organisme te herstellen. Net zo vruchteloos is het om, als iemands gemoed ten prooi is aan eerzucht, woede, hoogmoed, hebzucht, wellust, jaloezie, liefde of haat, of als hij gekweld wordt door vrees of gespannen verwachting – om maar de ergste tirannen van het menselijk leven te noemen – te zeggen: *Zó moet je spreken, zó je tong matigen*, als je hem niet eerst zover hebt kunnen brengen dat hij de rebellerende onstuimigheid van zijn gemoed met de teugels van de rede bedwingt. De meeste aandacht moet daarbij natuurlijk naar onze zwakste punten gaan. Daarom is het van belang dat ieder voor zich de maxime van het orakel te Delfi in werkelijkheid tracht om te zetten: *Ken uzelf!* Niet zonder reden wordt Socrates door velen geroemd om zijn uithoudingsvermogen. Nadat hij door intense training al zijn verlangens systematisch had bedwongen, was hij in de ware zin des woords *a-pathisch* geworden. Na zijn geest ongevoelig te hebben gemaakt wist hij ook zijn lichaam tegen extreme beproevingen te harden. Wijsgeren zijn het erover eens dat dorst moeilijker te verdragen is dan honger, hoewel ook dat al een hele opgave is. Om zijn dorst te verdringen had Socrates er het volgende op gevonden. Na de dagelijkse training en lichaamsverzorging (zoals dat bij de ouden gebruikelijk was) had iedereen grote dorst gekregen. Socrates echter liet eerst de anderen de eerste kruik leegdrinken alvorens hij zichzelf een slok gunde. De reden was niet dat hij enig gevaar vreesde als hij samen met de anderen dronk, maar hij wilde zijn redeloze verlangen leren wachten op het bevel van zijn verstand. Op dezelfde wijze had hij zijn lichaam gehard om gebrek aan slaap, langdurig rechtopstaan, hitte, koude en zware inspanningen te trotseren. Wie in staat is om zijn onweerstaanbare natuurlijke verlangens zo doeltreffend in bedwang te houden zal ook geen moeite hebben om het kriebelen van zijn tong te bedwingen. Wie ondanks zijn hevige dorst zichzelf kan opleggen niet te drinken, zal zich uiteraard ook nooit aan overdaad bezondigen. Hetzelfde geldt voor wie zichzelf het zwijgen kan opleggen ook al wordt hem de kans geboden te spreken over een geliefkoosd onderwerp. Hij ervaart dan wel de neiging om zijn tong de vrije loop te laten, maar wacht tot het nodig of nuttig is om iets te zeggen. Als hij dan toch aan het woord komt zal zo iemand zich niet verliezen in oeverloos gezwets. Wat dat betreft moet men de norm niet bij zichzelf gaan zoeken, maar bij zijn publiek. Niet datgene waarover je zelf graag praat mag daarbij de doorslag geven, maar wat voor de toehoorders aangenaam en vooral nuttig is. Als een zeeman of een soldaat pas zou ophouden te vertellen over zijn avonturen en overwinningen wanneer hij er zelf genoeg van krijgt, dan zal ieder verhaal het formaat van welke Ilias dan ook overtreffen. Als hij echter rekening wil houden met wat zijn publiek kan hebben, zal hij ophouden wanneer het nog aan zijn lippen hangt en het niet zover laten komen dat iedereen van pure oververzadiging gaat walgen en kokhalzen. Oude blijspelen eindigden steevast met een *‘Applaudisseren nu maar en tot een volgende keer!’* Het publiek had nog wel wat meer willen zien, maar het stuk was gedaan. Waar zagemannen het woord voeren wordt niet geapplaudiseerd maar gedommeld, en weerklinkt op het einde geen gejuich maar boegeroep. Al wie het dus kan opbrengen om zich, ook wanneer een onderwerp

hem bijzonder ligt, toch te bedwingen, zal daar ook op andere domeinen toe in staat zijn. Toen de wijsgeer Athenodorus wegens zijn hoge leeftijd afscheid nam van Augustus gaf hij hem nog mee nooit iets in staat van woede te zeggen of te doen, maar liever eerst het hele Griekse alfabet op te zeggen. Dat alfabet heeft uit zichzelf natuurlijk geen magische kracht, maar de filosoof wilde zo duidelijk maken dat hij een soort bedenktijd moest inlassen. De keizer was bijzonder ingenomen met die uitspraak, omhelsde de man en zei: *Jou heb ik nog nodig*, waarna hij hem nog een jaar in dienst hield om van hem te leren zwijgen. Zouden wij, wanneer onze tong op het punt staat een zwetstirade af te steken, hem ook niet even de tijd gunnen die nodig is om het alfabet op te zeggen? In de Hecyra maakt Laches alvorens hij zijn gesprek met de courtesane Bacchis aanvat volgende bedenking: *Ik mag mij niet door mijn boosheid laten meeslepen, want dan krijg ik niets gedaan. Ik mag ook niets doen waar ik nadien spijt van krijg.*⁴⁰¹ De grijsaard was ervan overtuigd dat Bacchis er de oorzaak van was dat Pamphilus niet wilde dat zijn vrouw naar huis terugkeerde. In dat geval zou hij inderdaad reden hebben gehad boos te zijn. Als hij aan de gemoedstoestand waarin hij toen verkeerde zou hebben toegegeven, zou het stuk geen happy end hebben gekend. Hij gaf echter op een beschaafde manier uiting aan zijn ongenoegen, en daar werd door haar even beschaafd op gereageerd. Zo werd het hem duidelijk dat hij de hele situatie verkeerd had ingeschat. Hij kreeg zijn zin en alles keerde zich uiteindelijk ten goede. Als gewone mensen in blijspelen al zo handelen, dan kan men toch nog iets méér verwachten van priesters en monniken – christenen dus – wanneer zij preken houden en vooral boeken publiceren! Wat Pallas bij Homerus met Achilles doet, moet bij ons de rede kunnen bereiken. Maar Pallas weerhoudt hem enkel van de strijd. Wat haar betreft mag hij gerust verbaal te keer gaan, als het daar maar bij blijft. Onze Pallas echter staat zelfs dát niet toe. Zij wil niet dat wij iemand de huid volschelden, ook al komt het daarbij niet tot een handgemeen. Sterker: indien wij naar de geest van Christus zouden willen luisteren telkens wanneer hij ons bij de oren trekt, dan moeten wij een verwensing met een zegening beantwoorden.

Woede is een moeilijk te controleren emotie, maar ook verliefdheid kan mensen aardig van de wijs brengen. Als een minnaar de kwaliteiten van zijn geliefde roemt komt er geen einde aan, maar of zoiets ook buitenstaanders boeit is een andere kwestie. Wie verliefd is is van dat allesoverheersend gevoel zozeer vervuld dat hij verwacht dat iedereen zich inleeft in wat hem op dat ogenblik overkomt. Hij praat zelfs tegen levenloze dingen alsof zij hem begrijpen: bij Plautus krijgt een jongeman het aan de stok met grendels en een deur en converseert hij uitvoerig met het bed en het lampje die de getuigen waren van zijn nachtelijk gestoei, en met viooltjes, beha's en ringen die zijn liefde hem zond of die voor zijn liefde bestemd waren.⁴⁰² Ook in bucolische literatuur verbeelden de herders zich dat hun amoureuze wederwaardigheden het vee, de bergen, de bossen en de rivieren ter harte gaan. Het doet misschien goed om duchtig tegen een vijand van leer te trekken, maar wie pro noch contra is of de persoon in kwestie niet eens kent laat zoiets volledig koud. Iemand die ik ken was vol enthousiasme Grieks beginnen leren. Hij ging er zozeer in op dat hij al wie hij tegenkwam in het Grieks begroette en hem ook allerhande zaken in het Grieks vertelde. Of de ander ook Griekse kende had niet het minste belang. Zo groot was bij hem de drang om zijn pas verworven kennis ten toon te spreiden. Zijn optreden was niet alleen belachelijk maar ook behoorlijk vervelend voor degenen die wél Grieks kenden, want zij drukten zich veel gemakkelijker uit in het Latijn. Plutarchus vertelt over

iemand die nadat hij toevallig enkele boeken van Eforus had gelezen iedereen daarmee om de oren sloeg en de gastmalen waar hij aanwezig was grondig verpestte door het steeds maar te hebben over de slag bij Leuctra. Hij kreeg dan ook al vlug de bijnaam *Epaminondas*, omdat zijn dweperij met diens wapenfeiten de veldheer zelf waarschijnlijk aan het blozen zou hebben gebracht. In hetzelfde euvel vervallen dikwijls ook zij die aan de universiteit een graad hebben behaald en weer thuis zijn. Weliswaar vermindert of verdwijnt die neiging om met zijn diploma te lopen pronken met de jaren, maar eigenlijk zou de rede moeten zorgen dat het nooit gebeurt. Waar men overstromingen vreest versterkt men de oevers speciaal op die plaatsen waar de stroming in een rivier het sterkst is. Zo moet ook de matigende rede speciaal beducht zijn voor geliefkoosde materies die iemand méér dan andere in de verleiding brengen om erover te praten. Socrates hield niet van spijs of drank die mensen in de verleiding brengen om, ook al hebben ze geen honger of dorst, tóch te eten of te drinken. Hij bedoelde onder meer gezoete of gekruide wijnen, gebak en Attische zoetigheden. De kans is dan immers bijzonder groot dat men er niet kan afblijven.

We moeten dus vooral beducht zijn voor onderwerpen die ons bijzonder liggen en die ons verder meeslepen dan goed is. Alvorens men zijn tong de kooi uit laat, dienen eerst alle omstandigheden zorgvuldig te worden afgewogen: *ik sta nu op het punt iets te zeggen, maar wie ben ik? waarover zal ik spreken? wat voor mensen zijn het tot wie ik het woord zal richten? is dit wel de geschikte plaats, het geschikte ogenblik? welk voor- of nadeel kan hier voor mezelf of voor de anderen uit voortvloeien?* Ongetwijfeld zullen sommige van die overwegingen de drang om te spreken enigszins temperen of misschien wel helemaal wegnemen. Ook de retorca mag niet buiten beschouwing blijven. In het overredende genre worden argumenten bijeengesprokkeld door vragen te stellen als: *is het correct, eerbaar, fatsoenlijk? is het nuttig, veilig, aangenaam, gemakkelijk, noodzakelijk?* Wie daar allemaal rekening mee houdt wordt vanzelf voorzichtig in het spreken. Het verklaart ook waarom men de grootste moeite had om grote redenaars, zoals we reeds zeiden, tijdens vergaderingen aan de praat te krijgen, en waarom zij last hadden van plankenkoorts. Ook hier maakt kundigheid onzeker, en onkunde zelfzeker. Pericles werd alom bewonderd om zijn welbespraaktheid (hij *donderde* en *bliksemde*, zei men), maar wanneer hij het spreekgestoelte beklom bad hij tot de goden dat hem niet onbedacht een woord zou ontvallen dat de kern van de zaak niet raakte. Bij de Romeinen was het gebruikelijk dat wie een vergadering toesprak vooraf een kort gebed tot de goden richtte waarin hij vroeg dat alles wat hij zei de gemeenschap ten goede zou komen. Wat past of niet kan variëren naargelang de plaats, de tijd, de mensen, maar beuzelpraat, vitterij, kwaadsprekerij en vuilbekkerij misstaan altijd en overal. Wel is het zo dat bepaalde fouten en tekortkomingen bij sommigen vergeeflijker zijn dan bij anderen. Schunnige taal staat natuurlijk nooit fraai, maar voor een grijsaard of priester nog minder dan voor een jongeman of een soldaat. Het is ook storender bij pubers dan bij volwassen mannen, en bij zijn eigen kinderen dan bij andermans kinderen. Hier moet ieder voor zichzelf uitmaken wat kan en wat niet kan, mits hij de negatieve factoren maximaal laat doorwegen. Niets is zieliger dan oude, afgeleefde mannetjes met witte haren vieze praat te horen verkondigen over dingen waar ze fysiek al lang niet meer toe in staat zijn. Hun vingers zijn lam, hun voeten staan krom van de jicht, ze zijn kortademig, hun beverige, wiebelende hoofden herbergen een tanend verstand: alleen hun tong is nog monter

genoeg om gore taal uit te slaan. Je had de gezichten van de aanwezigen moeten zien – wat ze dachten wist je zó al – toen zo'n afgeleefd ventje zijn nummer opvoerde. En het bleef niet bij die ene keer. Het commentaar na zijn vertrek laat zich raden.

Wat nu volgt maakte ik in Italië mee. Namen zal ik niet noemen en ik wil ook op niemand enige verdenking laden. Ik was in het gezelschap van drie Grieken. Eén was een monnik, de ander een – middelmatig – geleerde, de derde een jongen van ongeveer dertien jaar. Doordat de monnik geen acht sloeg op de tijd was het uur voor het middagmaal al voorbij. Er werd alsnog voor iets te eten gezorgd. De monnik stelde zich tevreden met twee eieren en wilde niet dat hem nog iets anders werd voorgezet. Drinken deed hij nauwelijks. Hij leek mij de hele tijd een goed en bescheiden man, met een ruime belangstelling voor religieuze literatuur, hoewel hij alleen de Griekse volkstaal machtig was. De man was zo sjofel en vies gekleed dat Hilarion⁴⁰³ er waarschijnlijk netter moet hebben bijgelopen. Tot zover was hij dus eigenlijk een voorbeeldig monnik. Het dessert bij de maaltijd was echter van een andere orde. Toen de tafel was afgeruimd werd er opnieuw gepraat. De geleerde haalde een in het Grieks geschreven boekje boven, waarin een reeks wonderen stond beschreven. Naar men zegt is het in Griekenland de gewoonte dat de priester bepaalde vaste formules voorleest wanneer zich ergens een wonder heeft voorgedaan. Nu had een of andere volgeling van Satan blijkbaar precies hetzelfde gedaan. De prefatie (om de aandacht van de gelovigen te vragen) en de slotformule (waarin na het relaas over het mirakel dank wordt gezegd en God wordt geloofd) waren helemaal volgens het liturgisch model. Het middenstuk stond echter vol obsceniteiten, die zelfs een hoer in een openbaar badhuis niet luidop zou durven uitspreken. Terwijl hij die voorlas fleurde mijn monnik, alsof het iets bijzonder leuks gold, helemaal op. Om de haverklap proestte hij het uit, en iedere obsceniteit besloot hij met de geijkte slotformule. Dat die monnik aan dat soort zaken vreugde beleefde laat ik voor zijn rekening, maar hij kon tenminste toch rekening houden met de aanwezigheid van een jeugdige knaap, voor wiens oren dergelijke verhalen allerminst bestemd waren. Dat is het resultaat wanneer mensen nooit iets anders dan uiterlijkheden als rituelen en ceremonieel hebben geleerd. Er was hem ook vlees aangeboden, en hoewel het geen onthoudings- of vastendag was, weigerde hij vol afschuw. Hij zou ook geen andere pij hebben gewild. Maar in een aangelegenheid waar het écht op vroomheid aankwam legde hij een totaal gebrek aan eerbied aan de dag. Alleen al uit consideratie voor de jeugdige leeftijd van zijn gezelschap had hij zijn gore grappen achterwege kunnen laten. Paulus schreef nergens geitenharen of haveloze kledij voor, wél – en dat op meer dan één plaats – zedig taalgebruik, bijvoorbeeld in Efeziërs, hoofdstuk vier: *Laat geen vuile taal over uw lippen komen, maar alleen stichtende woorden, die een zegen zijn voor wie ze hoort*,⁴⁰⁴ en in het volgende hoofdstuk: *Laat hoererij, onreinheid of hebzucht onder u zelfs niet genoemd worden, zoals het mensen past die God zijn toegewijd. Evenmin past u schandelijke, domme of dubbelzinnige taal. Breng liever dank aan God!*⁴⁰⁵ In dezelfde brief drukt hij ook zijn afschuw uit voor leugen en bedrog: *Ontdoe u daarom van de leugen en spreek de waarheid tegen elkaar, want wij zijn allemaal leden van één lichaam*.⁴⁰⁶ In 2 Timotheüs, hoofdstuk twee drukt hij Timotheüs op het hart zich te onthouden van *holle woorden* (Gr. κενοφωνία),⁴⁰⁷ en in Titus, hoofdstuk één, trekt hij van leer tegen *zwetters en bedriegers* (Gr. ματαιολόγοι).⁴⁰⁸ In de eerste brief aan Timotheüs, hoofdstuk vijf, duldt hij geen *weduwen die hun tijd verdoen, zich met andermans huishouden gaan bemoeien, en praten*

*over zaken die geen pas geven.*⁴⁰⁹ In diezelfde brief spreekt hij met afschuw over de *nutteloze twistgesprekken die maar weinig met eruditie te maken hebben, en alleen ruzie en onenigheid in de hand werken.*⁴¹⁰ Zijn woordkeuze liegt er niet om: Gr. λογομαχία, *verbale schermutselingen.*

Zwetsen, kwaadspreken en kritiek spuien levert, afgezien van het feit dat het een christen niet past, zelden iets op en is bovendien gevaarlijk. Op het ogenblik zelf beleeft men er misschien een zeker genoegen aan – ook al geeft het geen pas – maar de afbetaling duurt vaak lang en gebeurt in spijt of smart. Je hebt iets eruitgeflapt wat je beter had gezwegen. De spijt laat niet op zich wachten en evenmin de voortdurende vrees dat hetgeen je, meegesleept door mateloze praatzucht, aan andermans oren toevertrouwde, een eigen leven gaat leiden. Je kunt het niet weer terugroepen, en de anderen kunnen net zo loslippig zijn, zodat het uiteindelijk bij diegenen terechtkomt wie je beter maar niet op de tenen had getrapt. Het plezier van één moment krijgt een lange nasleep van verdriet en ellende. Het spreekwoord zegt immers: *Als je zegt wat je wilt, krijg je zaken te horen die je niet wilt*, of zoals Hesiodus het formuleert: *Als je kwaad hebt gesproken, zet je dan alvast maar schrap!*⁴¹¹ Wie dus van plan is anderen een veeg uit de pan te geven, kijkt beter vooraf of hij zelf wel zuiver op de graat is. Geen groter afgang dan wanneer je zelf lijdt aan het euvel dat je bij een ander brandmerkte. Dan verwijt de pot de ketel dat hij zwart is. Nog erger wordt het als men iemand een ordinaire diefstal verwijt, nadat men zichzelf schuldig maakte aan kerkroof, of wanneer men een ander van hoererij beticht, terwijl men zelf incest niet schuwt. Dan ben je namelijk degene die de splinter in het oog van zijn broer ziet, maar niet de balk in eigen oog.⁴¹² Wie de tassen op rug en borst⁴¹³ van plaats verwisselt kan de neiging alleen maar voelen afnemen om nog kwaad te spreken over anderen. Wanneer dus het moreel besef ontbreekt om ons daarvan te weerhouden, zal het de vrees voor vergelding zijn die de praatlust van onze tong zal verdrijven zoals men de ene spijker met de andere uitslaat.⁴¹⁴

Het helpt ook als men zich voorbeelden voor de geest haalt van mensen wie hun loslippigheid zuur is opgebroken – zeker wanneer men zelf al een dergelijke ervaring achter de rug heeft. Laat men dus vooraf de deze bedenking maken: *Eén enkele verspreking heeft mij zoveel narigheid berokkend. Voortaan zorg ik er wel voor mij niet nog een tweede keer aan dezelfde steen te stoten!* Het is ook nuttig om wanneer men 's avonds de gebeurtenissen van de voorbije dag overloopt evenzeer aandacht te hebben voor de fouten die men beging door te spreken als voor wat men gedaan heeft. Stuit men dan op iets wat men gezegd, maar beter gezwegen had, dan kastijde men zich met de zweep die Homerus ons aanreikt: *Welk onvertogen woord glipte door de wal uwer tanden?*⁴¹⁵ Het is een oefening die ons soberder en omzichtiger maakt om te spreken. Nog een andere remedie, die erin bestaat dat wij ons niet te gauw opwinden over wat anderen over ons vertellen, doet Prediker aan de hand. In zo'n geval moeten wij bedenken dat wij ons daaraan zelf ettelijke keren schuldig hebben gemaakt. Wij zullen dan gematigder op beledigingen reageren, en als wij zelf op vergeving willen rekenen, is het maar normaal dat wij op onze beurt ook die anderen vergeven. Predikers woorden luiden in hoofdstuk zeven als volgt: *Schenk geen aandacht aan het gepraat van goddelozen. Anders hoor je nog hoe je eigen slaaf je verwenst. En trouwens: hoe vaak heb je zelf de anderen niet verwenst?*⁴¹⁶ Soms kan men beter doen alsof men de kritiek op

zijn persoon niet heeft gehoord. Als wij echt álles willen horen wat over ons wordt gezegd, dan staat ons nog veel ergernis te wachten – vooral als we gesprekken opvangen van ons huispersoneel!

Wij hebben nu aangetoond hoe men anderen van hun vrijpostigheid kan genezen, hoe we onszelf ervoor kunnen behoeden en wat we nog kunnen doen wanneer we zelf zijn aangetast. Het is dan ook logisch dat nu iets volgt over de manier om zo min mogelijk schade te lijden door de loslippigheid of kwaadsprekerij van anderen. Wat dat betreft is de meest doeltreffende remedie ongetwijfeld dat men zijn hele leven zodanig leidt dat er voor boze tongen werkelijk niets te vinden is wat ze terecht zouden kunnen aangrijpen. Laster is wel leugenachtig en zal niet aarzelen om ook onschuldigen te treffen, maar een drama kun je alleen maken met wat er al is. Lasteraars zullen veeleer kleine, onbeduidende dingen uitvergroten of zaken waar op zich niets mis mee is, maar die soms anders lijken dan ze zijn, ook anders uitleggen. Alles wat een spin opzuigt maakt hij tot venijn, maar hij kruipt niet op eender welk kruid. Alsem raakt hij niet aan, en er zijn houtsoorten die hij schuwt als de pest. Nooit was Aristides⁴¹⁷ het voorwerp van laster. Daarvoor was hij moreel te hoogstaand. Als er kwade geruchten ontstaan over een volmaakt onschuldig iemand, dan zullen die, omdat er geen wortel is om ze te voeden, vanzelf weer verdwijnen. Wat uit niets is geboren, vergaat weer tot niets. Soms wordt het een titel van glorie voor iemand die zonder reden is beklad. De apostel Paulus was zich terdege bewust van de boosaardigheid die lasteraars kenmerkt, en hij drukt ons dan ook op het hart ons niet alleen van alle kwaad te onthouden, maar ook de *schijn* ervan uit de weg te gaan.⁴¹⁸ Hij geeft toe dat afgoden en offervlees niets te betekenen hebben,⁴¹⁹ maar raadt toch aan geen offervlees te eten als iemand aan tafel daar de aandacht op vestigt.⁴²⁰ Zo wordt vermeden dat mensen onnodig verkeerde gedachten krijgen. Hij stelt dat wie het altaar bedient zijn deel moet krijgen van het offer,⁴²¹ maar in Korinthe maakte hij geen gebruik van dat recht, omdat het nadelig zou geweest zijn voor de verkondiging van het evangelie.⁴²² Julius Caesar verstootte zijn vrouw Pompeja omdat er geruchten de ronde deden dat zij hem met Clodius ontrouw was geweest. Toen Clodius voor dat feit werd vervolgd, werd ook Caesar als getuige gedagvaard. Hij zei dat hij zijn vrouw nooit ergens van verdacht had. Toen de aanklager hem daarop vroeg: *Waarom hebt u haar dan vertoten?* luidde zijn antwoord: *Omdat op de vrouw van Caesar zelfs geen vermoeden mag rusten!*⁴²³ Een uitspraak die kan tellen, maar het zou wel overtuigender zijn geweest indien Caesar die norm ook voor zichzelf had gesteld. Wat hij echter verzuimde te doen moeten wij naar beste vermogen zien waar te maken. Met Paulus moeten wij bereid zijn alles te verdragen om de verkondiging van het evangelie, de verkondiging van het geloof dus, niets in de weg te leggen.⁴²⁴ Volgens Paulus moet een opziener onberispelijk zijn,⁴²⁵ en wel in die mate dat hij hem die functie alleen waardig acht als hij ook buiten de gemeente een goede reputatie geniet.⁴²⁶ ‘Buiten de gemeente’ staat dan voor al wie zich nog niet tot het evangelie hebben bekeerd. Kritiek hoeven wij niet te vrezen als wij Christus een zuiver geweten kunnen aanbieden. Dat zegt in mooie bewoordingen ook de apostel Petrus in zijn eerste brief, hoofdstuk drie: *Overigens, wie zou u kwaad doen als u zich volledig inzet voor het goede? Maar zelfs als u zou lijden omwille van de gerechtigheid, dan bent u toch gelukkig te prijzen. Wees daarom niet bang voor de mensen en laat u door niets in verwarring brengen. Erken Christus als de Heer en eer hem met heel uw hart. Vraagt iemand u waarop de hoop die in u leeft gebaseerd is, wees*

*dan steeds bereid om u te verantwoorden. Doe dat dan vooral zachtmoedig, met respect en vanuit een zuiver geweten. Dan zullen zij die zich honend over uw goede, christelijke levenswandel uitlaten, zich schamen over hun laster. Het is beter te lijden – als God dat wil – omdat men goed doet dan omdat men kwaad doet.*⁴²⁷

Nu is het vrijwel onmogelijk een leven te leiden dat in alle opzichten volmaakt onberispelijk is, zodat er voor criticasters volstrekt niets te vinden zou zijn wat ze kunnen aangrijpen om te op te hakken of in een negatief daglicht te stellen. We moeten daarom zoeken naar een middel om de schade die zij ons berokkenen zoveel mogelijk te beperken. Een eerste stap daartoe wordt gezet als wij recht in onze schoenen staan en ons door hun kritiek niet van de wijs laten brengen, want hun verwijten mogen wij niet met andere verwijten beantwoorden. We doen er beter het zwijgen toe of trachten onze critici op een zachtmoedige manier tegemoet te komen. Als wij niet meteen van ons afbijten en de zaken niet op de spits drijven, zullen de gemoederen sneller bedaren. Zo niet, dan escaleert het gekissebis binnen de kortste keren tot razernij. Een bescheiden doorsnee christen die niet vrij is van fouten mag het niet beneden zich achten te doen wat de Heer van allen zich ten behoeve van ons liet welgevallen. Hoewel hij gesmaad werd, schold hij niet terug. Toen hij onschuldig mishandeld werd, dreigde hij niet, maar liet hij de vergelding helemaal over aan het rechtvaardige oordeel van de Vader.⁴²⁸ Als blijk van opperste liefde bad Hij voor wie hem kruisigden, smaadden en vernederden. Stefanus was de eerste om zijn voorbeeld na te volgen, en de grote Paulus na hem: *Worden we bespot, dan zegenen we; worden we vervolgd, dan verdragen we het; worden we beledigd, dan bidden we.*⁴²⁹ Wat hij ons voorhield vervulde hij ook zelf. *Smeek Gods zegen af over wie u vervolgen; zegen hen, vervloek hen niet,* luidt het in Romeinen.⁴³⁰ *Stel alles in het werk om met iedereen in vrede te leven. Neem geen wraak, vrienden, maar laat God rechter zijn.*⁴³¹ Wij moeten ons niet al te zeer bekommeren om wat Naso schrijft: *Een onverdiende straf doet pijn.*⁴³² Integendeel: *Een straf die men verdient, dát doet pas pijn!*⁴³³ Toen Focion, een staatsman die Athene grote diensten had bewezen, op het punt stond de gifbeker te drinken en zijn vrouw huilend vroeg: *Ga jij nu echt onschuldig sterven, mijn man?* Zei hij: *Wat is er, vrouw, had je dan liever gewild dat ik schuldig stierf?* Toen hem gevraagd werd of hij nog een laatste boodschap voor zijn zonen had, zei hij: *Wat er nu gebeurt mag voor hen geen reden zijn om minder gunstig over Athene te oordelen.* Toen Aristides na een stemming door het volk in ballingschap vertrok vroegen zijn vrienden hem wat hij de ondankbare Atheners, die een onkreukbaar en verdienstelijk man eruit gooiden, toewenste, zei hij: *Zoveel welvaart en geluk dat ze zich Aristides nooit meer hoeven te herinneren.* Hoewel hij valselijk door hen was aangeklaagd, heeft Socrates, naar men zegt, nooit een onvertogen woord tegen Anytus en Melitus gesproken. Het enige wat hij zich – als naar gewoonte – permitteerde, was een grapje: toen hij het in de gifbeker overgebleven restje uitgoot op de grond, bracht hij op beide heren een toast uit. Toen hij eens van iemand een klap kreeg, reageerde hij niet. Verwonderd vroeg men waarom hij zoiets liet gebeuren. *Wat moet ik dan wel doen?* zei Socrates. Waarop de ander: *Sleep hem voor de rechtbank!* Toen zei Socrates lachend: *Kom nou. Als een ezel mij een trap had gegeven, zou ik die dan ook voor het gerecht hebben moeten dagen?* Sommigen maken de kritiek die men tegen hen uit nog erger door alles systematisch in de minst gunstige zin te interpreteren. Het is verstandiger als men andersom te werk gaat: *Dat heeft hij in een opwelling gezegd. Dat komt niet uit zijn hart, maar door de wijn.*

*Anderen hebben hem dat ingefluisterd. Hij kent de ware toedracht niet: wat hij tegen mij heeft gezegd, was in feite gericht tegen degene voor wie hij mij aanziet. Ze zijn legio, de voorbeelden van heidenen die zich uitermate tolerant opstelden wanneer over hen werd geroddeld, en wij, die ons christenen noemen – hoe gaan wij bij het minste vleugje kritiek, het minste woordje dat we niet respectueus genoeg vonden te keer? We krenken en verwensen er maar op los! Toen een roddelaar Cleomenes, de koning van Sparta, voortdurend bij iedereen zwart maakte, bleef zijn reactie beperkt tot een geestige opmerking: *Waarom spreek jij voortdurend over iedereen kwaad? Is het misschien om ons de kans niet te laten het over jouw gemeenschap te hebben?* Orontes had zich nogal scherp en vrijpostig uitgelaten tegenover koning Demaratus; Toen hij vertrokken was zei een vriend: *Nu is Orontes toch wel een stap te ver gegaan!* Waarop Demaratus: *Welnee toch, de man heeft mij niets misdaan!* Het zijn inderdaad degenen die ons, om in het gevlug te komen, naar de mond praten die het gevaarlijkst zijn, niet wie bittere, scherpe verwijten uit. Ook Leotychidas, de zoon van Ariston, gaf blijk van veel tolerantie. Toen iemand hem meldde dat Demaratus' zoons roddels over hem verspreidden, reageerde hij smalend: *Bij de goden! Dat verwondert me geenszins. Is één van hen wel in staat om eens iets goeds over iemand anders te zeggen?* Leotychidas was een verstandig man: hij wist dat de beledigingen aan zijn adres voortkwamen uit een zieke geest. Niemand neemt het een varken kwalijk dat hij knort, of een hond dat hij blaft, of een ganzerik dat hij gakt, of een kameel dat hij brult. Ook Lysander liet zich, toen men hem uitschold, niet van de wijs brengen: *Toe maar, beste vriend, zei hij, gooi alles maar eruit en vergeet vooral niets, als dat jouw manier is om je geestelijk te ontlasten.**

Men kan niet alleen gematigd reageren op kritiek, maar ook op lofprijzing. Toen Plistarchus, de zoon van Leonidas tot zijn verbazing vernam dat een notoir criticaster hem prees, zei hij: *Iemand moet hem hebben wijsgemaakt dat ik dood ben, want die man is gewoon niet in staat om over wie dan ook die nog in leven is een goed woord te zeggen.* Volgens sommigen kon Pericles vrij agressief uit de hoek komen. Toch gaf hij tegen zijn natuur in soms ook blijk van gematigdheid en zelfbeheersing, zoals blijkt uit volgend voorval. Een praatjesmaker had hem de huid volgescholden maar Pericles gaf geen kik. Hij trok naar de zuilengalerij en wachtte tot de avond viel om terug naar huis te keren. De schelder volgde hem en hij werd almaar bozer omdat Pericles zich niets van hem aantrok. Bij de voordeur gekomen – het was al nacht – vroeg hij een van zijn slaven de man met een fakkel naar zijn huis te begeleiden. Als men inderdaad een belediging mag wreken, dan was dit wel een subliem soort wraak. De manier waarop Pericles reageerde was zeker beschaafd te noemen, maar dat was evenzeer voor Plato het geval. Dionysius, die Plato niet steeds even heus had behandeld, zou bij diens vertrek hebben gezegd: *Plato, wanneer je bij je vrienden en studiegenoten zal zijn teruggekeerd, zal jij ongetwijfeld niet veel goeds over mij kunnen vertellen!* Waarop Plato glimlachend: *U hebt het helemaal mis, koning. Ik denk niet dat er na de studie voor mijn gezellen veel tijd zal overblijven om het ook nog over u te hebben.* Net zo aristocratisch en verheven is de vaak geciteerde uitspraak van de Poolse koning Albert, inmiddels opgevolgd door zijn broer, die niet alleen grote successen boekte in de strijd tegen de Turken maar ook de grondslag legde voor duurzame welvaart in het land. Kortom, een veelbelovend vorst! Het was Albert ter ore gekomen dat iemand her en der roddels over hem verspreidde. Dat ontlokte hem alleen het lakonieke commentaar: *Het is beter dat één persoon bij iedereen kwaad*

spreekt over mij, dan iedereen bij één persoon. Van hetzelfde gehalte is de reactie van de cynische wijsgeer Antisthenes, toen hem gemeld werd dat Plato kritiek op hem had: *Het is een voorrecht om goed te doen en toch een slechte pers te krijgen.* Door Plutarchus worden die woorden echter in de mond gelegd van Alexander de Grote, en inderdaad: niemand geleet zozeer op de grote vorst als de genoemde cynicus. Volumnius was een mimespeler en Sacculio een toneelacteur. Beiden waren krijgsgevangen gemaakt en hielden ook in het legerkamp niet op Brutus te beschimpen. Hoewel men hem herhaaldelijk had aangeraden beide mannen het zwijgen op te leggen, liet Brutus ze begaan. Toen aan het schelden maar geen einde aan kwam en Casca hevig aandrang dat hun het zwijgen zou worden opgelegd, liet Brutus zijn mannen de vrije hand. Dit ene feit leert ons twee lessen. Wie zijn tong niet in bedwang heeft krijgt vroeg of laat de rekening gepresenteerd, en verheven geesten hoeven zich van lasterpraat maar weinig aan te trekken, zeker wanneer hetgeen gezegd wordt niet op een oordeel berust maar de uiting is van een zieke geest. Zij verdienen niet méér aandacht en ergernis dan ijlende koortslidder en krankzinnigen. Misschien zou ik het offer van Lindius beter onvermeld laten. Het is niet meer dan een vertelling, en mocht het al gebeurd zijn, dan heeft het meer met barbaarse, soldateske brutaliteit te maken dan met verhevenheid van de geest. Hercules, die honger had, bemerkte een zekere Lindius die met zijn twee ossen aan het ploegen was. Hij vroeg de man één van de ossen om er zijn honger mee te stillen. Daar is bij krachtpatsers als Hercules wel méér voor nodig dan wat uien, peulvruchten of eieren. Zulke mannen kunnen een os in zijn geheel best de baas. De landman jammerde dat hij zonder de ossen zijn gezin niet in leven kon houden. Begrijpelijkerwijs geïrriteerd maakte Hercules zich meester van beide runderen, slachtte ze en at ze op. Al die tijd deed de oude boer het enige wat de force majeure hem nog overliet: hij maakte Hercules uit voor alles wat mooi en lelijk was. Het maakte echter weinig indruk. Hercules genoot volop van de maaltijd en vond het optreden van de boer als nar zelfs bijzonder vermakelijk. In vergelijking met de voorgaande is dit verhaal ronduit barbaars en soldatesk te noemen, maar als men in aanmerking neemt wat onze eigen soldaten dagelijks aanrichten op het platteland, zou men dit nog gerust als een staaltje van fijngevoeligheid kunnen bestempelen. Voor hen volstaat het niet dat zij hun knorrende magen tot zwijgen hebben gebracht. Ze maken zich ook meester van huisraad en sieraden, en wat ze niet kunnen roven en meenemen, vernielen of verbranden ze zodat niemand er nog iets aan heeft. De arme boeren zien hun vrouwen en dochters onder hun ogen verkracht worden, en kunnen alleen maar smeken en hun belagers zelfs bedanken omdat ze hun het leven hebben gelaten, laat staan dat ze met scheldwoorden uiting zouden geven aan hun verdriet en wanhoop. Laat het nog wreed en barbaars zijn wat Hercules (die, naar men zegt, niet zonder verdienste was voor de mensheid) gedreven door honger heeft gedaan, maar dan moet men mij toch eens uitleggen hoe men de handelwijze kan goedpraten van christelijke soldaten die, wanneer zij zich – ingehuurd of zelfs nog niet – naar het front begeven of ervan terugkeren, niet uit honger maar uit louter baldadigheid te keer gaan – niet tegen de vijand maar tegen het eigen volk. Terug thuis wordt het falderappes met groot vertoon gehuldigd, en de chaos die ze achter zich lieten geklasseerd als oorlogsschade. En zeggen dat het gewone recht voor rovers, dieven, brandstichters en verkrachters geen genade kent!

Maar laten we de draad weer opnemen. Hoe kunnen wij zorgen dat we zo min mogelijk schade ondervinden van de roddels die over ons de ronde doen? De ideale oplossing is natuurlijk dat we de fouten van anderen aanwenden tot nut van onszelf. Zij wijzen ons immers op te corrigeren gebreken en zwakheden bij onszelf, zodat we niet verzinken in kritiekloze zelfgenoegzaamheid. Filippus, de koning van Macedonië, kreeg van de Atheense leiders een lawine van verwijten te incasseren. Toch was hij hun naar eigen zeggen dankbaar omdat zij hem in de gelegenheid stelden door zijn daden en uitspraken niet alleen te bewijzen dat ze de plank missloegen maar er zelf ook nog beter door te worden. Toen zijn vrienden hem een andere keer de raad gaven een criticaster de laan uit te sturen, weigerde hij. Toen ze hem verwonderd naar de reden vroegen zei hij: *Dan zou hij de kans krijgen me bij nog veel méér mensen te bekladden.* Toen Smicythus hem vertelde dat Nicanor niet ophield hem te bekritisieren raadden zijn vrienden hem aan de man te ontbieden en hem te straffen. *Ach,* zei Filippus, *Nicanor is lang niet de slechtste van de Macedoniërs. Misschien voelt hij zich door iets gekrenkt. De vraag is alleen waardoor.* Toen hij merkte dat Nicanor het allesbehalve breed had, vond hij dat hij door een verdienstelijk militair zo te verwaarlozen zelf in gebreke was gebleven, en hij liet de man zonder dralen een forse som geld bezorgen. Wat later hoorde hij van Smicythus dat Nicanor een ander mens was geworden en nu alleen nog in de meest lovende termen over Filippus sprak. *Zo zie je maar dat het helemaal aan onszelf te wijten is of mensen in gunstige of ongunstige zin over ons praten.* Toen iemand Telecrus, de leider van de Spartanen, kwam vertellen dat zijn vader kritiek op hem uitte, zei hij: *Dat zou hij nooit doen als hij daar niet een gegronde reden toe had.* Toen zijn broer zich erover beklaagde dat hij, hoewel hij een zoon was van dezelfde ouders, toch lang niet zo populair was als zijn broer, wist hij meteen waarom: *Geen wonder,* zei hij, *met zulke lange tenen!* Van eenzelfde gematigdheid gaf onder andere ook keizer Tiberius blijk. Toen hem het niet zo vleeiende commentaar van de bevolking op zijn persoon ter ore kwam, vond hij repressie geen optie: *In een vrije samenleving moeten ook de geesten en de tongen van de mensen vrij zijn.* Toen de senaat echter oordeelde dat men daarover best een onderzoek opende om het gebrek aan respect bij sommigen te bestraffen reageerde hij als volgt: *Ik heb het veel te druk om mij met dergelijke zaken bezig te houden. Als we eenmaal met een dergelijke rechtszaak zouden beginnen, hebben wij voor niets anders ooit nog tijd.*⁴³⁴ Toen een Griek in de hitte van een gesprek tegen keizer Claudius zei: *Hoe ouder hoe gekker!* deed hij alsof hij het niet had gehoord.⁴³⁵ Ook Vespasianus kon tegen een stootje, zoals blijkt uit volgende anekdotes. Een cynisch wijsgeer was nogal vrijpostig tegen hem uitgevaren. Toen hij de man later toevallig op zijn weg tegenkwam weigerde die recht te staan en hem als keizer te begroeten. Ook het bijtend commentaar ontbrak weer niet. Vespasianus zei alleen: *Hond!* Salvius, die als advocaat een schatrijk iemand voor de rechtbank verdedigde, had het aangedurfd te zeggen: *Wat maakt het voor Caesar uit als Hipparchus – zo heette de man – honderd miljoen sestertiën bezit?* Nu was dit niet zomaar een vraag. De implicatie was dat Hipparchus het slachtoffer was geworden van een valse aanklacht. Als hij veroordeeld werd zou dat betekenen dat heel zijn vermogen verbeurd werd verklaard en dus in de schatkist van de keizer zou terechtkomen. Hoewel hij zeer goed wist met welke bedoeling Salvius die vraag had gesteld, prees hij de man.⁴³⁶ Zo wist hij wat als een schimpscheut was bedoeld om te vormen tot een bewijs van zijn integriteit.

Bedenk dat dit de reactie was van een heiden, die Christus niet kende, nooit de evangeliën had gelezen, en dat het hem vrijstond zich te wreken als hij dat wilde. Wij die ons tot de leer van Christus hebben bekend, kunnen zelfs niet tegen een vriendelijke vermaning, en van woorden die zonder bijbedoelingen en met de beste intenties worden uitgesproken maken wij regelrechte affronten. Tijdens een rechtszaak wegens smaad tussen een senator en een ridder, deed Caesar deze uitspraak: *Een senator mag men niet smaden, maar er is niets op tegen dat smaad met smaad vergolden wordt.* Door die uitspraak stak hij de sociaal mindere een hart onder de riem en maakte hij de senatoren duidelijk dat ze hun prestige en macht niet mochten misbruiken om iemand die maatschappelijk lager stond te provoceren, tenzij men bereid was met gelijke munt betaald te worden. Onze keizer, Jezus Christus, laat ons echter niet toe dat wij smaad met smaad vergelden. Toen iemand Archelaüs op een ongewild stortbad had getrakteerd en zijn vrienden er bij hem op aandrongen het daar niet bij te laten, zei hij: *Die kerel heeft niet mij bespat, maar degene voor wie hij me aanzag.* Wij zullen echter in de meest algemene wenk meteen een persoonlijke belediging zien. Wat menselijk inzicht bij wijsgeren en menselijk verstand bij vorsten vermocht te bereiken, kunnen bij ons niet eens de hemelse wijsheid of de vele voorbeelden van onze Leider voor elkaar krijgen. Als wij onverdiend het slachtoffer worden van een tong die zijn boosaardigheid op ons uitwerkt, kan het ook helpen volgende bedenking te maken: *Misschien heeft God mij via die persoon willen straffen voor de onbeschaamdheid waarmee ik mij de complimenten van vleiers liet welgevallen en genoot van de roem die ik had moeten verachten?* Laten wij daarom samen met David zeggen: *Laat hem maar vloeken. Misschien toont de Heer zich genadig en erbarmt Hij zich over mij.*⁴³⁷

Het zou ons te ver leiden hier de vraag te behandelen wanneer en in hoever men op kwaadsprekerij moet reageren. Enerzijds lezen wij: *Wie zijn goede naam verwaarloost, is wreed,* maar ook: *Antwoord een dwaas zoals zijn domheid verdient.*⁴³⁸ Soms deed de Heer er het zwijgen toe wanneer Hij beschimpt werd, en soms nam hij de moeite secuur te antwoorden. Toen Hij te horen kreeg: *Jij bent een Samaritaan,* negeerde Hij die woorden, maar toen men hem zei: *Je bent bezeten,* repliceerde Hij uitvoerig.⁴³⁹ Men kan ons dingen aanwrijven die wij niet kunnen verhelpen, bijvoorbeeld wanneer iemand bij de Scythen of uit een schandelijke familie geboren is, of als hij arm is. Dan blijft men het best zonder reactie. Toch is het mogelijk met de boosaardigheid van de ander zijn voordeel te doen: zijn verwijt kan voor ons een prikkel zijn om door deugdzaamheid en verdienste goed te maken wat de fortuin ons misgunde. Behelst het verwijt een tekortkoming waar wij zelf schuld aan hebben, dan kunnen wij de boosaardige intentie van een vijand voor ons laten werken als was het de welwillende tip van een vriend. Het verwijt van een vijand is een krachtiger spoorslag om aan onszelf te werken dan de zachte wenk van een vriend. Is hetgeen ons wordt verweten onterecht, dan moeten wij nagaan of wij daar in het verleden misschien onbewust aanleiding toe gaven. Dat kunnen wij dan verhelpen en voortaan wat attenter zijn. De meest efficiënte repliek bestaat erin dat men door zijn woorden en daden duidelijk maakt dat het verwijt ongegrond is. Onze vermeende oneer keert dan als een boemerang terug naar wie ons belasterde. Men kan niet beweren dat iemand *zijn goede naam verwaarloost,* als hij er alles aan doet dat hem redelijkerwijs niets verweten kan worden. Toch kunnen er zich omstandigheden voordoen die een reactie van onzentwege nodig maken. Dat is het geval wanneer de

aantasting van onze eer voor veel mensen gevaar met zich brengt. Indien Christus niet had gereageerd toen men zei dat hij *alleen dankzij Beëlzebub demonen kon uitdrijven*,⁴⁴⁰ dan zou ons aller redding op de helling zijn komen te staan. Ook de apostel Paulus komt tegen de valse apostelen op voor zijn gezag, want dat was in het belang van allen. Een bisschop wie valselijk abominabele feiten worden aangewreven kan het zich niet veroorloven zulke beschuldigingen te negeren. Het gevaar bestaat immers dat de gelovigen zich eraan spiegelen of dat hij zijn gezag verliest. Er is echter een verschil tussen het weerleggen van een aantijging en het beantwoorden ervan met een nieuwe. Soms moet men *een dwaas antwoorden zoals zijn domheid verdient, omdat hij anders nog gaat denken dat hij wijs is*.⁴⁴¹ In andere gevallen is het beter *een dwaas niet met dwaasheid te antwoorden, want dan wordt men als hij*.⁴⁴² Op de strikvraag van de farizeeën antwoordde de Heer met een nieuwe vraag:⁴⁴³ *De doop van Johannes, was dat een zaak van God of van mensen? Zo kregen zij meteen lik op stuk. Dat deed Hij ook met de vraag of men aan de keizer belasting moet betalen*⁴⁴⁴ en of men iemand op de sabbat mag genezen.⁴⁴⁵ De dwazen werd *niet* naar hun dwaasheid geantwoord toen men Hem *de zoon van de timmerman* noemde,⁴⁴⁶ en een *drinkebroer*.⁴⁴⁷ Paulus antwoordde de dwaze tovenaars Elymas zoals zijn domheid verdiende: *Jij die vol list en vol leugen bent, vijand van alle gerechtigheid, houd je nooit op de rechte wegen van de Heer krom te maken? En nu: de hand van Heer treft je, op dit moment: je zult blind zijn, een tijdlang het zonlicht niet zien!*⁴⁴⁸ Ook Petrus antwoordde Ananias in Handelingen 5 *naar zijn dwaasheid*. Het gebeurde nog zelden ten tijde van de apostelen, die nog konden zeggen: *Wilt u het bewijs dat Christus in mij woont?*⁴⁴⁹ Ons, kleine mensjes, past veeleer stilzwijgen of een kort, gematigd antwoord, tenzij de omstandigheden een andere aanpak vereisen.

We hebben laten zien hoe men andermans zieke tong kan genezen. We hebben aangetoond hoe we de ziekte bij onszelf kunnen voorkomen of wegnemen. We hebben een antidotum aan de hand gedaan tegen het venijn van boze tongen. Wat rest ons dan nog anders dan alle christenen op te roepen hun tong te gebruiken zoals het een christen past? Als een van de tekenen waaraan men kon zien dat iemand in Christus geloofde wordt – zoals reeds gezegd – expliciet genoemd: *Zij zullen onbekende talen spreken*,⁴⁵⁰ en ook: *Met hun handen zullen zij slangen oppakken*.⁴⁵¹ Tot nu toe was hetgeen ik zei voor iedereen bedoeld, maar nu richt ik mij als christen tot de christenen onder u. Laten de anderen zich dus terugtrekken. Als wij zijn wat we heten te zijn, dan erkennen wij de beloftes van onze Leider. Voor hij ten hemel voer sterkte hij de Zijnen nog met deze laatste woorden: *Wie gelooft en zich laat dopen, zal gered worden. Degenen die tot geloof zijn gekomen zullen herkenbaar zijn aan de volgende tekenen: in mijn naam zullen ze demonen uitdrijven, ze zullen spreken in onbekende talen; slangen zullen ze oppakken, en zelfs als ze een dodelijk gif drinken zal hun dat niet deren; ze zullen zieken weer gezond maken door hun de handen op te leggen*.⁴⁵² Die macht werd inderdaad op de eerste verkondigers van het evangelie overgedragen, maar het was daarbij wel de bedoeling dat het zichtbare van die tekens in de tijd zou beperkt zijn, terwijl de spirituele component bij allen eeuwig zou zijn. Ook de heidenen kenden hun onderdompelingen waardoor ze zich gezuiverd waanden. Ook zij hadden hun belijdenissen. Voor hun heiligdommen en voor *outer en heerd* waren zij bereid te sterven – of te doden. Zij hadden specifieke initiatieriten en onderhielden nauwgezet de rituelen van hun eigen religies. De Bacchuscultus had zijn eigen mysteriën, net zoals die van Cybele of Ceres. Ook zij

kenden naast ingevingen en uitdrijvingen onbekende talen. Bezetenen waren er het levend bewijs van, ook al is de geneeskunde van oordeel dat die zaken meer met pathologie dan met thaumaturgie te maken hebben. Tegen slangen hadden zij hun Marsische bezweerders en hun Psylli, die zonder er zelf nadeel van te ondervinden met gif in contact konden komen en het zelfs uitzogen bij wie gebeten was. Het was een bijzondere gave die zij hadden als volk. Zij kenden bezwerende woorden en formules, heiligdommen gewijd aan Apollo en Esculapius, genezende ringen. Dat alles kan bij ons alleen maar *volmaakt* zijn. Anders heeft de Heer ons bedrogen of beroemen wij ons ten onrechte op Hem. Als ik eender wie van jullie zou vragen of hij gelooft in wat het Evangelie leert, zal hij zonder de minste aarzeling antwoorden: *Zeker!* en ook op de vraag of hij gedoopt is zal het antwoord positief zijn. Een rechtlijnige belijdenis dus. Tevens merk ik dat afgezien van de belijdenis die u allen gemeen hebt sommigen zich ook nog hebben laten inwijden tot leden van bijzondere broederschappen – niet ter ere van Bacchus, Ceres, Isis of Osiris – maar van erkende heiligen als daar zijn de HH. Dominicus,⁴⁵³ Franciscus,⁴⁵⁴ Benedictus,⁴⁵⁵ Bernardus,⁴⁵⁶ Augustinus,⁴⁵⁷ Bruno,⁴⁵⁸ Brigida.⁴⁵⁹ Toch is het belijden van Christus u allen gemeen en ook als daar niets meer bij kwam, zou dat op zich reeds volstaan om van u de tekenen te eisen. Laten wij ze elkaar dus vragen: waar zijn de tekenen van ons geloof? Al wie zich met waar geloof laat dopen wordt als kind van de hemel herboren. Hij is geen Marsiër of Psylliër geworden, maar een man van de hemel. Maar waar is de kracht om vergif onschadelijk te maken? De leerlingen bevrijdden heidenen ervan, wij brouwen het voor heidenen én christenen. Wij beoorlogen elkaar, doden elkaar. Met messen én vergif. Wat is dit anders dan slangen op iemand afsturen? Alles is vol venijn en ongedierte. Maar waar blijven de evangelische *Psylliërs* om door de deskundige bezwering van hun tong de slangen te verdrijven en door broederlijke troost en vermaning het gif uit de ingewanden van de mensen weg te zuigen? Bezetenen kom je overal tegen. Of zijn ze soms niet door Satan bezeten, zij die gedreven door afgunst, haat, woede, eer- en hebzucht als waanzinnigen te keer gaan in deze wereld en er één heksenketel vol roof, brand en moord van maken? Waar blijven de evangelische *duivelbanners*? Ik zie er wel die de plaats van de apostelen komen innemen, maar waar blijven degenen die in Jezus' naam demonen verjagen? Heeft de goddelijke geest dan aan vitaliteit ingeboet? Is de verpletterende kracht van die almachtige naam verdwenen? Is de bezieling van het geloof verslapt? Hoe komt het dan dat boze geesten alom ongestraft heersen? Wat is het christenvolk ziek! Het is op sterven na dood! Maar waar blijven de *helende handen* die door hun heilige aanraking de ziekten verdrijven? Waar is de *nieuwe taal* die alles wat we hebben opgenoemd in haar eentje vermag te bewerkstelligen? Zij verdrijft demonen, pakt slangen op, geneest wie ze aanraakt. De Romeinen waren vergiftigd nadat zij zich door valse apostelen hadden laten judaïseren. Laat Paulus ook maar één soort bezwering onbenut? De Galaten waren ziek, doordat dwaalleraren de heilzame leer van Paulus hadden vervalst. Laat die wonderbaarlijke Psylliër ook maar één mogelijkheid onbenut om het letale gif uit hun zielen te zuigen? Hij aait en fulmineert, doceert en weerlegt. *Het liefst zou ik nu bij u zijn. Dan kon ik een andere toon tegen u aanslaan. Ik weet eigenlijk niet goed wat ik met u aanmoet.*⁴⁶⁰ Magiërs willen doorgaans de zere plek kunnen voelen. Als kundig bezweerder wil ook Paulus ter plaatse zijn om voeling te nemen en omdat hij de juiste toon wil treffen in een verscheidenheid aan personen en kwalen. In een brief kon dat niet. En dan de zweren bij

de Korinthiërs! Hoe toegewijd verzorgt hij ze om ze te genezen, hoezeer bukt hij zich, tot zuigens toe. Niets is hem te na. Als hij het gif er maar uit krijgt.

Nu heb ik het over één bezweerder, één Marsiër, één Psylliër gehad. Er bestaan nog mensen, vooral in Italië, die zich de nazaten van Paulus noemen. Door gebeden en magie brengen zij soelaas voor wie door dieren of door pijlen is verwond. Waar zijn echter Paulus' ware nazaten om door de bezwingingen van het geloof de zielen van de mensen te genezen? Bij allen zien wij dat zij gedoopt zijn, en we horen ze hun geloof belijden. Alleen valt de *werking* van het doopsel nergens te bespeuren, zoals ook het geloof *zelf* nergens te horen is, maar alleen uit tekens valt op te maken. Waar het aanwezig is blijft geloof niet werkeloos. Ook al is het onzichtbaar, het laat zijn werking gevoelen. De meest apparente tekenen manifesteren zich echter op de tong. Als wij ons dus werkelijk *met Christus hebben bekleed*,⁴⁶¹ en als wij door het doopsel *de oude mens en zijn leefwijze hebben afgelegd en de nieuwe hebben aangetrokken*,⁴⁶² die naar Gods gelijkenis werd geschapen, hoe kunnen wij dan nog onze *oude tong* hebben bewaard? Die lichtzinnige, praatzieke, overhaaste, leugenachtige, bittere, ruziënde, scheldende, verklikkende, lasterende, zedeloze, meinedige, malafide, goddeloze, blasfemische tong? Als wij werkelijk de geest van Christus in ons hebben laten neerdalen en als wij in de echte zin van het woord *leden van Christus zijn*,⁴⁶³ dan moet die geest de *kennis van het woord* bezitten en moet in ons de sobere, zuinige, bescheiden, zedige, omzichtige, waarheidlievende, zachtmoedige, vreedzame, zegenrijke, eenvoudige, smekende, troostende, opwekkende, belijdende, dankzeggende tong te horen zijn. In de Schrift komen velerhande tongen aan bod: de tong van de slang en van de duivel, de tong van honden, de tong van mensen en van engelen, de aardse en de hemelse tong, de tong van kleine kinderen, de tong van God ... Wie liegt, valse eden zweert, bedriegt, een goddeloze leer verkondigt en mensen onrechtvaardigheid aanpraat, zaait tweedracht tussen broeders. Wie twist, scheldt en lastert, spreekt met de tong van de duivel. Als wij de duivel echt hebben verzaakt en ons tot Christus hebben bekeerd, waarom is in ons dan nog de tong van de slang te horen? Als wij werkelijk kinderen van God zijn, waarom spreken wij dan nog met de tong van mensen? Wie uit de aarde voortkomt is aards en spreekt aards.⁴⁶⁴ Dat waren de apostelen nog toen ze vroegen: *Heer, wanneer komt het rijk van Israël?*⁴⁶⁵ Toen zij hemels waren geworden, waren het de hemelen die de heerlijkheid van God verkondigden. De tong van de hond komt bij de Psalmist ter sprake:⁴⁶⁶ het waren honden die schreeuwden: *Weg met hem, aan het kruis met hem!*⁴⁶⁷ Het waren honden die de Heer toen Hij aan het kruis was genageld toeblafte: *Moet je hem zien! Hij zou toch de tempel afbreken?*⁴⁶⁸ Honden waren het die schreeuwden: *Als u zich niet laat besnijden, zoals sinds Mozes het gebruik is, is er geen hoop op redding.*⁴⁶⁹ Zulke honden moeten wij mijden, zegt Paulus. Er zijn echter ook goede honden, die op wacht liggen voor het huis van God. Hun tongen werken helend. Zij likken de zweren van de arme Lazarus.⁴⁷⁰ Er zijn er ook die de kudde bewaken. Tegen wolven blijven zij stom, maar tegen de schapen blaffen zij en laten ze hun tanden zien. De boosaardigste honden zijn zij die niet dulden dat de stem van het evangelie wordt gehoord.

Joden worden gelaakt wanneer hun hart onbesneden is. Was de christenheid maar zonder mensen wier tong nog onbesneden is! Wie het steeds maar heeft over het bouwen van huizen, over de wisselvalligheden van het boerenbestaan, over het uitbesteden van zijn

kinderen, spreekt met de tong van de mens en maakt duidelijk dat hij door en door mens is. Wie *onder volmaakten*⁴⁷¹ spreekt over *Gods verborgen en geheime wijsheid*,⁴⁷² spreekt misschien *met de tong der engelen*, zoals Paulus in de brief aan de Corinthiërs: *Al sprak ik de talen van alle mensen en die van de engelen ...*⁴⁷³ Diezelfde Paulus sprak, toen hij nog dwaalde in het jodendom en niet beter wist, toen hij nog streed voor de voorvaderlijke Wet, en in Christus niet de voleinding van de Wet zag, met de tong van een kind: *Toen ik nog een kind was sprak ik als een kind, redeneerde ik als een kind.*⁴⁷⁴ Er zijn echter ook *kinderen in het kwaad, volwassen in het denken*,⁴⁷⁵ bij monde van wie God zijn lof volkomen maakte. Er is echter ook een tong van God. Bij de profeten lees je: *De mond van de Heer heeft gesproken.*⁴⁷⁶ In het boek Job: *O, wilde God zelf toch eens spreken en zich richten tot u, om de geheimen van Zijn wijsheid te onthullen.*⁴⁷⁷ Bij het horen van die tong verstommen alle tongen van mensen en engelen. Ook Gods dwaasheid is immers nog wijzer dan mensen. Die tong was het, denk ik, die Paulus hoorde toen hij werd weggerukt naar de derde hemel,⁴⁷⁸ maar het mysterie daarvan kon een mensentong niet verwoorden. God matigde echter de verhevenheid van de hemelse taal en sprak bij monde van Zijn zoon Jezus tot ons, in woorden die wij konden begrijpen. Zo werd het voor ons mogelijk om, als wij naar Hem luisterden en Hem navolgden, voor eeuwig gered te worden. Nu moet jij, christen, eens goed nagaan wat voor tong het was waarmee jouw leider, Christus, heeft gesproken. Gaf Hij er oudewijvenpraat mee ten beste? Deed Hij aan zelfverheerlijking? Verklikte hij mensen? Doodde Hij er? Bedroog Hij ze? De leerlingen hoorden Zijn stem en zeiden: *Heer, naar wie zullen wij toe gaan? U hebt woorden van eeuwig leven.*⁴⁷⁹ Hij verkondigde Gods heerlijkheid, onderrichtte wie dwaalden, gispte wie misdeden, stimuleerde de moedelozen, troostte de terneergeworpenen, zegende kinderen, genas zieken, verdreef boze demonen, zuiverde melaatsen, stilde stormen, wekte doden ten leven, vergaf zonden, bad voor de goddelozen dat zij tot inkeer zouden komen, zegde dank aan de Vader. Om op verwijten te antwoorden had Hij geen tong, wél om voor degenen die op zijn dood aanstuurden bij de Vader tussen te komen. Waarom trachten wij dát gebruik van de tong niet na te volgen zo goed we kunnen? Van een tong die bescheiden is, helend, zachtmoedig, en alles in de hemel en op aarde verzoent en samenbrengt? Echter, de taal van Christus kan alleen hij spreken wie de geest van Christus in zich liet komen. Ook de apostelen begonnen pas in talen te spreken nadat de geest over hen was gekomen. Als ze zeiden: *Heer, wilt u dat wij vuur van de hemel afroepen om die stad te vernietigen?*⁴⁸⁰, spraken zij met hun mensentong. Ook toen zij het oneens waren over de vraag *wie de grootste is in het koninkrijk der hemelen*⁴⁸¹ was het hun mensentong die sprak. Toen zij Hem bij zijn hemelvaart vroegen: *Heer, gaat u nu het koningschap voor Israël herstellen?*⁴⁸² was het nog steeds de mensentong die sprak. Maar waarover gingen hun gesprekken nadat de *vurige tongen*⁴⁸³ over hen waren neergedaald? Niet over leiderschap, niet over landbouwbedrijven, vrouwen of gebouwen. Waarover dan wel? Zij hadden het over de *grote daden van God*,⁴⁸⁴ en dat in velerhande talen, maar allen zeiden zij hetzelfde. Hun harten en zielen waren immers één, omdat zij vervuld waren van één en dezelfde geest. Maar wat zien wij vandaag? De artesfaculteiten zijn een strijdtoneel geworden waar filosofen van diverse strekkingen elkaar het licht in de ogen niet gunnen. Onder christenen wordt een verbeterde strijd over dogma's uitgevochten. Het lijkt wel of wij opnieuw de toren van Babel⁴⁸⁵ aan het bouwen zijn. Hoe kan er van eendracht ooit sprake zijn tussen mensen vol eigenwaan die elkaar geen duimbreed willen toegeven? Het

verschijnsel was ook Paulus bekend. Aan de Filippenzen schrijft hij: *Als er dus troost is in Christus en soelaas in de liefde; als er gemeenschap is van de geest en diepgeworteld medeleven, maak dan mijn vreugde compleet door eensgezind te zijn, door één te zijn in liefde, door solidariteit; door af te zien van geldingsdrang en eigenwaan.*⁴⁸⁶ Inderdaad, eigenwaan is het die verhindert dat wij elkaars taal begrijpen, en die de geesten in verwarring brengt. Als wij ranken zijn van dezelfde wijnstok,⁴⁸⁷ waarom vormen wij dan niet één familie waarin ieder met elkaar verbonden is zoals wij allen met Christus? Waarom luisteren wij niet naar Christus, als Hij ons bij monde van Paulus zegt: *God, door wie u geroepen bent om één te zijn met zijn zoon Jezus Christus, onze Heer, is trouw. Broeders en zusters, in de naam van onze Heer Jezus Christus roep ik u op om allen eensgezind te zijn, om scheuringen te vermijden, om gaaf en zuiver te zijn, één in denken en gevoelen.*⁴⁸⁸ Als het ene lid losgerukt is van het andere, waar is dan het lichaam? Als hoofd en romp gescheiden zijn, waar is dan het leven in het lichaam? Dat is natuurlijk wat Paulus bedoelt als hij ons geroepen noemt om één te zijn met de Zoon van God, op wiens lichaam – de kerk – wij door het geloof zijn geënt.⁴⁸⁹ Kerk (Lat. *ecclesia*) betekent *vereniging*, niet *scheiding*. Nu kunnen wij slechts een eenheid vormen met het hoofd als wij het ook onderling eens zijn en door wederzijdse liefde met elkaar verbonden zijn. Daarom zegt hij: *Wees gaaf,*⁴⁹⁰ niet verminkt, niet losgerukt, maar hecht en verbonden in Christus, door de band van Zijn geest. Paulus heeft het er moeilijk mee dat er in Korinthe dissidente kreten te horen zijn als *'Ik ben van Paulus, ik van Apollos, ik van Kefas, ik van Christus'*.⁴⁹¹ Wat zou hij wel denken als hij nu het gekrakeel hoorde: *Ik ben een Duits theoloog, ik een Italiaan! Ik ben scotist,*⁴⁹² *ik een thomist,*⁴⁹³ *ik een occamista,*⁴⁹⁴ *ik een realist, ik een universalist,*⁴⁹⁵ *ik ben een Parijzenaar, ik een Keulenaar, ik een lutheraan, ik hoor bij Karlstadt,*⁴⁹⁶ *ik ben een evangelisch christen, ik een papist!* De rest is te beschamend om op te noemen. O verdeeld huis, o verscheurde samenleving! Waar is de zegenrijke eenheid gebleven van allen die in Christus zijn? Laten we toch ophouden de Babelse toren, die er een is van hoogmoed en verdeeldheid, te bouwen, en laten we Jeruzalem heropbouwen, waar de tempel van de Heer in verval staat. Kwam hier maar een tweede Ezra om de spraakverwarring op te heffen en het Judees, de taal van de evangelische waarheid, te herstellen. Ezra zag immers dat Judeeërs huwelijken sloten met vrouwen uit Asdod, Ammon en Moab. De kinderen daaruit waren van gemengde origine en spraken een mengelmoes van Judees en de taal van Asdod.⁴⁹⁷ Als het christenvolk één is, waarom kent het dan zijn eigen taal niet en spreekt het een mengelmoes van evangelisch en een vreemde taal? Dat komt door zijn *vrouwen*. Zij komen van elders en de kerk kent ze niet. Iedere nieuwe sekte is een nieuwe vreemde vrouw. Dergelijke vrouwen brachten ook Salomon ten val. Wie omgang heeft met vreemden moet de gevolgen onder ogen durven zien.

Wat moeten wij dan doen om een andere taal te spreken? Laten we terugkeren tot de aanhef van het evangelie: *Bekeer u, want het koninkrijk der hemelen is nabij.*⁴⁹⁸ Laat ieder van ons de eigen fouten toegeven en zijn leven ten goede keren. De heer zal ons vergeven en Zijn gerechtvaardigde toorn zal ons niet langer treffen. *We zijn ziek van kop tot teen.*⁴⁹⁹ Zoals het volk is, zo is de priester; zoals de vorsten, zo de magistraten en oversten. Iedereen jaagt zijn eigen belangen na in plaats van die van Jezus Christus.⁵⁰⁰ Zoals de leraar is, zo zijn de leerlingen; zoals de vader is, zo zijn de kinderen; zoals de patriarch, zo de hele gemeenschap. We zijn er als de kippen bij om af te geven op de

levenswandel en het gedachtegoed van anderen, maar niemand denkt erover om aan zelfkritiek te doen. Bij anderen vitten we zelfs op alles wat goed is, maar ieder woord van kritiek op onszelf is er één te veel. Laat daarom de taal die voor de eigen fouten uitkomt het startschot zijn om de samenhang te herstellen. Laten we ons niet langer gedragen als kinderen van de oude Adam en Eva, van wie de een zijn vrouw en de andere de slang de schuld gaf. Laten we niet langer het nageslacht zijn van Kaïn, die de moord op zijn broer verhulde.⁵⁰¹ Laten wij ons niet spiegelen aan Ananias en Saffira,⁵⁰² en de Heilige Geest bedriegen zoals zij, maar laten we aan God datgene bekennen wat Hij, ook al doen we het niet, tóch al weet. Laat dat voor allen het eerste woord zijn. Laten we spreken zoals David. Hij wist Gods toorn te bedaren en dwong Hem als het ware om op Zijn beslissing terug te komen. Laten wij met Jesaja de Heer om barmhartigheid smeken: *Allen zullen wij grommen als beren, en peinzend klagen als duiven. Wij wachtten op recht, maar het was er niet, op redding, maar die is verder dan ooit. Onze misdaden hebben zich voor Uw ogen opgestapeld, onze zonden hebben voor ons geantwoord. Onze schuld dragen wij met ons mee, van onze ongerechtigheid zijn we ons bewust. Zondigen en liegen tegen de Heer ... Wij hebben ons afgekeerd om Hem niet te hoeven volgen en om lastertaal te spreken. Wij beraamden afvalligheid en ons hart sprak leugentaal, enz.*⁵⁰³ Laten wij, zoals Jeremia vraagt, een klaaglied zingen.⁵⁰⁴ Laten wij met hem bidden: *Gedenk, o Heer enz.*⁵⁰⁵ en dan weer met Daniël: *Ach Heer, grote en geduchte God, enz.*⁵⁰⁶ Wij hoeven ons niet te schamen om met dezelfde woorden als de profeten het erbarmen van de Heer af te smeken. Nooit komt er aan het oorlog voeren een eind als wij anderen in boosaardigheid gewoon trachten te overtreffen, als wij op hun fouten reageren door er nieuwe te maken, als wij onze laagheden met even lage argumenten verdedigen en als wij onze ondoordachte uitspraken mordicus staande willen houden. Laten vorsten vorsten zijn, en bisschoppen, priesters, monniken en theologen datgene wat zij heten te zijn: Christus' schapen. Laat wie zich versproken heeft zegenend de fout rechtzetten die hij vloekend maakte, en doen zoals de gelukzalige Job als hij in hoofdstuk negenendertig zegt: *Ik heb lichtvaardig gesproken; wat zou ik daarop nog kunnen zeggen? Ik leg mezelf het zwijgen op. Wat ik tot nu toe gezegd heb betreurt ik, en daar zal ik het dan ook bij laten.*⁵⁰⁷ Hoogmoedigen eisen van andere hoogmoedigen nederigheid, en zo gaat de ene hoogmoed de strijd aan met de andere. Hebzucht besteelt hebzucht, ketteren verketteren elkaar. Op het oorlog voeren, roven en ruziën staat geen maat. Sloop de toren, en de spraak- en geestesverwarring zal ophouden. De hele wereld staat op zijn kop, en men schreeuwt: 'Wat nu?' Bij wie kunnen wij beter te rade gaan dan bij Petrus, de eerste leider van de kerk? *Buig u onder de machtige hand van God. Dan zal Hij u bij Zijn komst verheffen. Werp al uw kommer op Hem, want Hij zorgt voor ons.*⁵⁰⁸ Wie zich niet aan God wil onderwerpen is hoogmoedig. Als de status van vorsten en bisschoppen niet toelaat dat zij zich *buigen* voor mensen, laten zij zich dan niet schamen om zich te verootmoedigen voor God. Ze zijn immers, of zij het nu willen of niet, aan Zijn macht onderworpen. Pas dan zullen zij waarlijk groot zijn. Evenzo moet het volk de geboden van God gehoorzamen en zich omwille van God aan de gehele schepping onderwerpen. Het zal pas echt vrij zijn als het niet de slaaf is van de zonde. Laten wij ons niet in woorden verliezen, want dan ligt de zonde op de loer. Ook om te bidden wordt *omhaal van woorden* trouwens door de Heer afgekeurd.⁵⁰⁹ Laten wij de stilte liefhebben en de tijd nemen om zelf te leren wat wij anderen kunnen leren, *snel om te luisteren, traag om te spreken.*⁵¹⁰ Laten wij geen woorden verkwanselen met overbodige, nutteloze praat, de

waarschuwing van de Heer indachtig dat wij *op de dag van het oordeel verantwoording zullen moeten afleggen voor ieder ijdel woord dat we gesproken hebben*.⁵¹¹ Ook Paulus drukt ons herhaaldelijk op het hart *ons niet met zinloze woordenkraam in te laten*.⁵¹² Daarmee bedoelt hij alles wat zonder relevantie is voor het eeuwig geluk. Domme praat is een zaak van de dwazen; onze betrachting moet zijn dat men ook over ons kan zeggen: *De mond van de rechtvaardige koestert wijze gedachten, zijn tong spreekt gerechtigheid*.⁵¹³ In Kolossenzen, hoofdstuk vier, raadt Paulus: *Wees in uw gesprekken altijd vriendelijk en gevat, zodat u iedereen het juiste antwoord weet te geven*.⁵¹⁴ Boze woorden mogen niet over onze lippen komen; tong en geest moeten gelijkgestemd zijn. Als wij de waarheid liefhebben, laat de leugen dan wegblijven uit onze mond. Als wij, zoals Paulus in Efeziërs, hoofdstuk vier, het wil, *steeds overwegen wat waar en zedig, wat rechtvaardig en beminnelijk, wat eervol, deugdzzaam en lofwaardig is*,⁵¹⁵ dan moet ook onze tong daarmee in eenklank zijn. Nu hoor ik al de vraag: En wat zal dan onze beloning zijn, apostel? De grootst denkbare: *de God van de vrede zal met u zijn!*⁵¹⁶ Als ons hart Jezus liefheeft, laten wij dan met elkaar spreken over Hem, en Hij zal in ons midden zijn. Als wij onheuse praat achterwege laten en de toon van onze conversatie verheffend en vroom is, zal ook bij degenen die naar ons luisteren het geloof toenemen. Daaruit zij alle bitterheid, toorn, geschreeuw en godslaster, alles wat slecht is dus, afwezig. Laten hoererij, onkuisheid en hebzucht er niet eens genoemd worden, maar dank gezegd aan God omdat Hij ons in Zijn barmhartigheid van die kwalen heeft bevrijd. Laten wij dronkenschap, die de moeder is van onnozel gezwets, weren. Opgewektheid en vreugde moeten voortkomen uit de Heilige Geest. Van Hem moeten wij vervuld zijn als wij met elkaar samenkomen om psalmen, hymnen en geestelijke liederen te zingen voor de Heer, en God de Vader met heel ons hart voor alles dank te zeggen in de naam van onze Heer Jezus Christus. Laat de bijdrage van onze tong dan niet het venijn der laster maar broederlijke berisping zijn, geen verwijten, maar troost; geen verwensingen, maar gebeden; geen vernietigende kritiek, maar vriendelijke, oprechte vermaning; niet de kiemen van onenigheid, maar woorden van vrede; niet het venijn van de schorpioen, maar gezonde lering; geen gefluister, maar hymnen en psalmen; geen scheldwoorden, maar geestelijke liederen; geen domme praatjes, maar woorden van kennis; geen beschuldigingen aan het adres van onze naaste, maar het erkennen van eigen fouten; niet het bitter hekelen van andermans dwaling, maar de wil hem tot inzicht te brengen. Zieke of gewonde lichaamsdelen koesteren wij met de meest toegewijde zorgen, ontwrichte ledematen worden vakkundig weer op hun plaats gebracht. Node en met grote tegenzin gaan wij over tot meer drastische ingrepen als snijden en branden. En pas nadat alle andere remedies vruchteloos zijn gebleken worden onherstelbaar zieke of beschadigde ledematen geamputeerd, tot ons groot verdriet. Waarom leggen wij, als het om de genezing van een naaste gaat, niet dezelfde liefde en zachtmoedigheid aan de dag? Voor de fouten en dwalingen van een medemens kennen wij geen genade. Maar wat een begrip, wat een toegeeflijkheid, ja wat een gebrek aan elementair verstand wanneer het om de eigen gebreken gaat! Wat zijn we streng en afkeurend als we anderen op een fout attenderen. Maar wat een drama als iemand het ook maar waagt ons op een of andere vergissing te wijzen! Als wij een broeder berispen, dan is die *ongecomplieerde, geduldige liefde, die geen argwaan kent*,⁵¹⁷ wel héél ver te zoeken. Wij zullen integendeel ook nog zaken die goed en juist zijn pogen te verdraaien – louter om degene die ze zei of schreef te kunnen schaden. Het terrein waar ons talent en onze vindingrijkheid tot volle

ontplooiing komen zijn bij voorkeur de boeken die anderen hebben geschreven; pas als wij die de grond in kunnen boren hebben wij aan de buitenwereld laten zien hoe erudiet en onderlegd we wel zijn! Van afgunst en haat zijn we helemaal doortrokken; winstbejag en arrogantie doen ons zwellen als padden, maar we hebben er een naam voor: inzet voor de goede zaak! Als wij te keer gaan tegen de tekortkomingen van anderen lijkt het niet zozeer of wij die verfoeien maar of wij ze hun benijden!

Toegegeven, het is de taak van opzieners⁵¹⁸ zondaars te wijzen op hun misstappen, maar de mildheid waarmee dat gepaard hoort te gaan moet de zondaar het gevoel geven dat hij met een genezer en niet met een beul te maken heeft. Zo bezweert Paulus zijn geliefde Timotheüs *de boodschap te verkondigen, aan te dringen – of het nu gelegen komt of niet –, terecht te wijzen, aan te moedigen, zijn afkeuring te laten blijken.*⁵¹⁹ Dat alles draagt hij echter op aan iemand die reeds bewezen heeft een opziener te zijn die zelf onberispelijk is, en waar dus niets op aan te merken valt. Hij zegt ook niet zonder meer: *Wijs terecht, veeg hem de mantel uit*, maar begint met: *Verkondig de boodschap*. Lering is de hoofdzaak. Bovendien staat er tussen ‘wijs terecht’ en ‘keur af’: *Bemoedig*, en ook nog: *met alle geduld dat het onderricht vereist*. Als onze naaste gewoon dwaalt, zetten wij hem meteen onder druk. Lering vinden wij overbodig. Hoe kunnen wij ooit een broeder op zijn dwaling laten terugkomen, als hij de indruk krijgt dat hij met vijanden te maken heeft? Door haat verblind vormen wij ons haastig een oordeel, en onze eigen aperte vergissingen laten wij ongemoeid, omdat we denken dat we dan afbreuk doen aan ons eigen gezag. Terwijl de theologie juist door een dergelijke handelwijze aan gezag inboet: wij verzetten ons tegen alles wat we niet kennen, en veroordelen wat we niet begrijpen. Laten wij de Heer dus bidden dat Hij zijn geest over bisschoppen en kerkleraren uitstort. Dat Hij hun de vaardige tong schenkt die ook Jesaja tot zijn vreugde mocht ontvangen: *De Heer gaf mij een vaardige tong, om op te beuren wie de moed verloren.*⁵²⁰ Het is de tong van de goede herder, die verbindt wat gebroken is en sterk maakt wat zwak is; niet schreeuwerig maar doeltreffend. De *smeulende pit* zal hij niet *doven*, het *geknakte riet* niet *breken*.⁵²¹ Laten wij ook bidden dat Hij hun een mond schenkt zoals Jeremia; dat Hij ze door Zijn aanraking zuivert en toerust met Zijn woorden, en aan ieder van hen zegt: *Zie, ik geef je mijn woorden in de mond. Heden geef ik je gezag over volken en koinkrijken, om ze weg te rukken, te breken, omze te vernietigen, te verwoesten, of om ze weer op te bouwen en stevig te grondvesten.*⁵²² Wie met een boosaardige tong door het leven gaat draagt een totaal ongeschikt instrumentarium met zich mee: een met gif bestreken zwaard, een dolk, een pijl, een bezwering, een toverspreuk, akoniet ... kortom: dodelijk venijn in alle vormen. Als een priester daarentegen de tong heeft die zijn ambt vereist, dan beschikt hij meteen over een uitgelezen instrument. Het is een panacee waarmee hij alle kwalen van de geest geneest, een krachtig antidotum tegen ieder soort vergif, een geestelijk zwaard waarmee hij alle ongedierte doodt, zoals Jesaja: *Mijn tong maakte Hij scherp als een zwaard.*⁵²³ Hij beschikt over een pijl die al wie hij treft berouw doet krijgen over zijn vroegere leven. Want ook dat lezen we bij Jesaja: *Hij maakte van mij een puntige pijl.*⁵²⁴ Hij bezit een klaroen waarmee hij al wie in diepe slaap verzonken is opwekt tot waakzaamheid en soberheid, en doden tot leven. Hij heeft een staf en een scepter waarmee hij koningen en koninginnen gebiedt; een schaaf om verderfelijke verlangens en verkeerde opvattingen weg te bijten uit het hart van de mensen; een hefboom om elke tegen de kerk van God gerichte aanbouw ongedaan te maken; een

schoffel waarmee hij ieder kruid dat niet uit God groeit afsteekt; een ploegschaar waarmee hij de gezuiverde akker klaarmaakt om het evangelie te zaaien; een metselaarstroffel om wat hij sloopte te herbouwen; een houweel om de jonge plantjes in volle grond te zetten. Laten wij voor onze bisschoppen zo'n machtige, zegenrijke tong afsmecken, en voor vorsten, magistraten en volk een voor lering ontvankelijk hart, een handelbaar hart, een hart van vlees,⁵²⁵ een hart met oren, vleugels en een tong: met oren, zodat zij gewillig naar de herders luisteren die hen oproepen tot een beter leven; met vleugels om vol vreugde degenen te volgen die hen kloekmoedig voorgaan op de weg van het evangelie. Ook een tong mag niet ontbreken, want het lekenvolk moet de bisschoppelijke zegen kunnen beantwoorden met een duidelijk hoorbaar 'Amen'.

Wanneer wij ons allen met een oprecht hart tot de Heer zullen hebben bekeerd, zal Hij ons op zijn beurt genadig zijn en de zwarte donderwolken die nu boven onze hoofden hangen afwenden. Dan zal de hemel opklaren en zullen wij allen vol vreugde zijn in de Heer.

Zo zijn wij vanzelf bij de tong der Engelen beland, die de tong is van priesters en bisschoppen. Daarover zullen wij het, als de Heer het gedooft, verder nog hebben in de boeken over *Pastorale Retorica*,⁵²⁶ die wij nu aanvatten met de hulp van Hem wie alle glorie in de eeuwigheid toekomt.

EINDE

¹ Staat voor *iets onbenulligs*, cfr. Adagia 252.

² Plato (427-347): Grieks wijsgeer, auteur van 42 filosofische dialogen en stichter van de Academie.

³ Carneades (214-129) bracht de Academie later tot nieuwe bloei.

⁴ Leider van de Stoa in de 3de eeuw v. Chr.

⁵ Egyptische farao, die in 570 v. Chr. door een staatsgreep aan de macht kwam.

⁶ Lett. De Al-begaafde. Als straf voor Prometheus' roof van het vuur uit de hemel werd zij aan zijn broer Epimetheus als bruid gegeven. Zij bracht een doos vol onheil mee, die gesloten moest blijven. Toen haar nieuwsgierigheid haar te sterk werd lichtte zij het deksel op, waarna alle ellende zich over de aarde verspreidde. Alleen de Hoop bleef achter.

⁷ De streek rond Athene, in Griekenland.

⁸ Atheens staatsman (525-460)

⁹ geboren ca. 450 v. Chr. Politiek enfant terrible, leerling van Socrates.

¹⁰ Romeins staatsman en veroveraar (100-44)

¹¹ Grieks vorst en veroveraar (356-323)

¹² Cato Minor (95-46), aristocraat-republikein die zich na Caesars overwinning bij Thapsus, in het nabijgelegen Utica (N.-Afrika) het leven benam.

¹³ Romeins generaal (106-48), Caesars opponent in de burgeroorlog.

¹⁴ Lett. de *nuchtere* darm.

¹⁵ De meest universele geleerde van de oudheid (384-322).

¹⁶ Mithradates VI (gest. 63 v. Chr.), vorst van Pontus, kwam door zijn expansionistische politiek in het oostelijke Middellandse Zeebekken in in conflict met Rome.

¹⁷ Tijdens de inneming van Sardes door de Perzen. Toen een Perzisch soldaat op het punt stond Croesus te doden riep diens zoon, die zijn hele leven stom was gebleven, hem plots toe *de koning niet te doden*.

¹⁸ Jakobus 1:19

¹⁹ Cato Maior (234-149)

²⁰ een volkstribuun

-
- ²¹ lett. wier tong hun buik voedt; die door hun tong in hun levensonderhoud voorzien.
- ²² Cicero (106-43)
- ²³ episch dichter (ca. 800 v. Chr.) aan wie de Ilias en Odyssee worden toegeschreven.
- ²⁴ Ilias 2.212-214
- ²⁵ Ilias 2.222
- ²⁶ Ilias 2.221-222
- ²⁷ Ilias 9.442-443
- ²⁸ Bacchae 386
- ²⁹ komediedichter, tijdgenoot van Aristofanes
- ³⁰ Latijns geschiedschrijver (86-34)
- ³¹ Grieks komediedichter (ca. 500 v. Chr.)
- ³² Grieks komediedichter (ca. 445-388)
- ³³ babbelzieke volksfiguur, als beeld rondgedragen (cfr. Adagia 1644)
- ³⁴ Archytas van Tarente: wiskundige en filosoof t.t.v. Plato
- ³⁵ naar Dodone, orakelplaats in Epirus, West-Griekenland, met het accent op akoestische sensaties.
- ³⁶ Naar Daulis, stad in Fokis
- ³⁷ naar Tellen, een fluitspeler of satirisch dichter (?) (cfr. Adagia 1508 & 3232)
- ³⁸ Ovidius, Metamorfosen 2.707
- ³⁹ koning van Sparta (ca. 519-487)
- ⁴⁰ tiran die vanaf ca. 540 v. Chr. over Samos heerste
- ⁴¹ in feite gaat het om dezelfde
- ⁴² koning van Macedonië (sedert 413 v. Chr.)
- ⁴³ Atheens veldheer en staatsman, opponent van Demosthenes
- ⁴⁴ gest. 322 v. Chr.; behoorde, zoals Demosthenes, tot de anti-macedonische partij in Athene.
- ⁴⁵ Agis II, koning van Sparta (van 338 tot 331)
- ⁴⁶ Griekse stad aan de kust van Thracië
- ⁴⁷ inwoners van Perinthus, stad aan de N.-oever van de Propontis (Zee van Marmora)
- ⁴⁸ koning van Sparta (401-361)
- ⁴⁹ Latijns dichter (65-8)
- ⁵⁰ uit de bekende satire 1.9
- ⁵¹ Latijns komediedichter (195-159)
- ⁵² de Eunuch, vers 727
- ⁵³ legendarisch heldenvolk in Thessalië; zij kregen het aan de stok met de Centauren.
- ⁵⁴ Vergilius, Latijns episch dichter (70-19)
- ⁵⁵ Aeneis 4.522-528
- ⁵⁶ Latijns dichter van epigrammen (40-104)
- ⁵⁷ Martialis 4.80. Niet *Matho* maar *Maron*.
- ⁵⁸ Martialis 6.78
- ⁵⁹ cfr. noot 35
- ⁶⁰ in Olympia, cfr Plinius, Historia Naturalis 36.100
- ⁶¹ citaat voorlopig niet traceerbaar. Schalk (ANB) zwijgt in alle talen.
- ⁶² Horatius, cfr. noot 49
- ⁶³ Satiren 1.3.1-3
- ⁶⁴ Ovidius, Metamorfosen 12.46-47
- ⁶⁵ cfr. Plutarchus, De Garrulitate 2
- ⁶⁶ lupus in fabula *of* in sermone (o.a. Terentius, Adelphoe 537 & Plautus, Stichus 577)
- ⁶⁷ Hesiodus, Werken en dagen 346
- ⁶⁸ Martialis 3.44
- ⁶⁹ Latijns satirendichter (34-62)
- ⁷⁰ Persius, Satiren 1.53-54
- ⁷¹ Plinius Minor (61-ca. 114)
- ⁷² Brieven 6.2.3
- ⁷³ Grieks dichter van Paros; leefde ca. 700/650 v. Chr.

-
- ⁷⁴ Filoxenus van Cythera (ca. 436 – ca. 380), hofdichter van Dionysius van Syracuse
- ⁷⁵ Horatius, Satiren 1.9.29
- ⁷⁶ Attisch redenaar (ca. 445-380) en logograaf (die dus pleidooien opstelde voor anderen)
- ⁷⁷ bij Plutarchus: Alexandridas, zoon van Leon
- ⁷⁸ asianisme: stijlrichting in de retorica die vooral op het uiterlijke effect was gericht
- ⁷⁹ Attisch redenaar en politicus (384-322)
- ⁸⁰ cfr. Catonis Maioris Apophthegmaton liber V bij Erasmus LB IV 263 (apopht. 46)
- ⁸¹ cfr. noot 58
- ⁸² Juvenalis, Satiren 3.152-153
- ⁸³ Adagia 618
- ⁸⁴ Adagia 619
- ⁸⁵ Amyclae lag enkele km ten zuiden van Sparta
- ⁸⁶ Grieks lyrisch dichter (556-468)
- ⁸⁷ Latijns auteur ttv. Tiberius die een verzameling anecdotisch materiaal schreef ten behoeve van redenaars
- ⁸⁸ leerling van Plato, die van 339 tot 314 aan het hoofd stond van de Akademie
- ⁸⁹ cfr. Horatius, Ars Poetica v. 390
- ⁹⁰ Als staatsman kreeg hij een plaats onder de Zeven Wijzen (ca. 640- ca. 560)
- ⁹¹ wetgever van Sparta die ca. 800 v. Chr. naar voorbeeld van Kreta een staatsregeling ontwierp die eeuwenlang standhield
- ⁹² grondlegger van de geneeskunde, geb. 460 v. Chr.
- ⁹³ lijfarts van keizer Marcus Aurelius
- ⁹⁴ Juvenalis, Satiren 11.208
- ⁹⁵ Bias van Priëne, een der zeven wijzen
- ⁹⁶ Zeno van Citium (335-263), stichter van de Stoa.
- ⁹⁷ Grieks filosoof; leefde ca. 500 v. Chr.
- ⁹⁸ populair Romeins generaal (123-72) die de onafhankelijkheidsstrijd van de Lusitaniërs tegen Rome leidde.
- ⁹⁹ Tarquinius Superbus, Rome's laatste koning
- ¹⁰⁰ Grieks filosoof (333-231), opvolger van Zeno aan het hoofd van de Stoa
- ¹⁰¹ naam van een aantal koningen van Sparta
- ¹⁰² de vader van Alexander de Grote
- ¹⁰³ Publius Cornelius Scipio (Africanus Maior): Romeins generaal tijdens de tweede Punische oorlog (218-201)
- ¹⁰⁴ commandant van de pretoriaanse garde, die, toen Tiberius zich op Capri had teruggetrokken, zelf een gooi naar het keizerschap deed
- ¹⁰⁵ de inwoners van Messana op Sicilië
- ¹⁰⁶ Euripides, Phoenissae 469
- ¹⁰⁷ bedoelt Er. Antigonus (Monophthalmus: één oog)?
- ¹⁰⁸ Stichter van de sekte der Cynici. Hij stierf in 323 v. Chr.
- ¹⁰⁹ koning van Sparta, zoon van Anaxandridas, cfr. noot 67 (ca. 519-487)
- ¹¹⁰ Lucius Papirius Cursor, vierde eeuw v. Chr.; held van de tweede oorlog tegen de Samnieten.
- ¹¹¹ Tiberius
- ¹¹² Livia
- ¹¹³ Adagia 3389
- ¹¹⁴ Adagia 1921
- ¹¹⁵ een van de Zeven Wijzen
- ¹¹⁶ 'de Schoonmoeder'
- ¹¹⁷ Aeneis 4.175
- ¹¹⁸ een der diadochen, aan wie Thracië toeviel. Gest. in 281 v. Chr.
- ¹¹⁹ Q. Caecilius Metellus 'Macedonicus', 2de eeuw v. Chr.
- ¹²⁰ Antigonus Monophthalmus (382-301)
- ¹²¹ Demetrius Poliorcetes (336-283)

-
- ¹²² Eumenes van Cardia (ca. 362-316), secretaris van Filippus en Alexander de Grote, die zich na diens dood als een bekwaam militair en diplomaat ontpopte
- ¹²³ Craterus (370-321), officier in het leger van Alexander de Grote
- ¹²⁴ typisch voorbeeld van de hellenistische avonturier-staatsman (361-289)
- ¹²⁵ Romeins keizer van 54 tot 68
- ¹²⁶ Punisch generaal en staatsman (247-183/2)
- ¹²⁷ Romeins staatsman (138-78)
- ¹²⁸ Darius III Codomannus, koning (336-330) van het Perzische rijk, door Alexander de Grote verslagen
- ¹²⁹ In de Aeneis: Latijn die Aeneas gunstig gezind was
- ¹³⁰ Thebaans generaal, gest. 362 v. Chr.
- ¹³¹ Julius II (1503-1513)
- ¹³² hielp Olynthus in handen spelen van de Macedoniërs
- ¹³³ Athener die na de val van Olynthus (348 v. Chr.) met Filippus van Macedonië onderhandelde na zijn terugkeer naar Ithaca
- ¹³⁴ na zijn terugkeer naar Ithaca
- ¹³⁵ Homerus, Odyssee 19.210-212
- ¹³⁶ Homerus, Odyssee 19.494
- ¹³⁷ Homerus, Odyssee 9.366
- ¹³⁸ Vergilius, Aeneis 1.209
- ¹³⁹ de wrekende Rechtvaardigheid
- ¹⁴⁰ Ovidius, Remedia Amoris 697-698
- ¹⁴¹ Vergilius, Eclogae 9.36
- ¹⁴² Spartaans veldheer in de Peloponnesische oorlog
- ¹⁴³ Horatius, Brieven 1.5.24-25
- ¹⁴⁴ Martialis, Epigrammen 1.27.7
- ¹⁴⁵ Historiae 1.8 e.v.
- ¹⁴⁶ Proverbia 31:4
- ¹⁴⁷ Mattheus 14:1-12
- ¹⁴⁸ Seleucus Callinicus (ca. 265-226)
- ¹⁴⁹ Plutarchus, Sylla 14
- ¹⁵⁰ Cicero
- ¹⁵¹ courtesane
- ¹⁵² Gr. *leaina* betekent *leeuwin*
- ¹⁵³ De discrimine adulatoris et amici (waarin verschilt een vleier van een vriend?)
- ¹⁵⁴ Terentius, Formio 525-526
- ¹⁵⁵ Vergilius, Georgica 2.128-129
- ¹⁵⁶ Vergilius, Eclogae 7.27-28
- ¹⁵⁷ cfr. Hieronymus, Brieven 69.7
- ¹⁵⁸ Job 32:18-19
- ¹⁵⁹ Job 33:14
- ¹⁶⁰ Ecclesiasticus 4:34
- ¹⁶¹ Spreuken 17:27
- ¹⁶² Spreuken 18:13
- ¹⁶³ Prediker 3:7
- ¹⁶⁴ Amos 5:13
- ¹⁶⁵ Zacharia 2:13
- ¹⁶⁶ Psalm 64 (65):2
- ¹⁶⁷ Ecclesiasticus 19:11
- ¹⁶⁸ Ecclesiasticus 19:8-10
- ¹⁶⁹ Ecclesiasticus 19:28
- ¹⁷⁰ Ecclesiasticus 20:5-8
- ¹⁷¹ Ecclesiasticus 20:20
- ¹⁷² Ecclesiasticus 20:22
- ¹⁷³ Spreuken 26:9

-
- ¹⁷⁴ Ecclesiasticus 26:18
¹⁷⁵ Ecclesiasticus 32:9-11
¹⁷⁶ Spreuken 11:13
¹⁷⁷ Ecclesiasticus 13:14
¹⁷⁸ Horatius, Brieven 1.18.69
¹⁷⁹ Ecclesiasticus 20:13
¹⁸⁰ Ecclesiasticus 21:17
¹⁸¹ Ecclesiasticus 21:19
¹⁸² Ecclesiasticus 21:28
¹⁸³ Jesaja 32:6
¹⁸⁴ Ecclesiasticus 21:29
¹⁸⁵ Ecclesiasticus 23:17
¹⁸⁶ Spreuken 10:19
¹⁸⁷ Spreuken 13:3
¹⁸⁸ Ecclesiasticus 26:28
¹⁸⁹ Prediker 10:12-13
¹⁹⁰ Spreuken 26:28
¹⁹¹ Spreuken 30:8-9
¹⁹² 1 Korinthiërs 11:1
¹⁹³ Hosea 4:1-3
¹⁹⁴ Jakobus 3:17
¹⁹⁵ Jeremia 23:14
¹⁹⁶ Jeremia 23:17
¹⁹⁷ Marcus 9:18
¹⁹⁸ Filippenzen 2:10
¹⁹⁹ 2 Korinthiërs 11:2-3
²⁰⁰ 2 Korinthiërs 11:13-14
²⁰¹ Genesis 3:4-5
²⁰² Jesaja 14:14
²⁰³ Genesis 2:17
²⁰⁴ Job 13:4
²⁰⁵ Jeremia 9:5
²⁰⁶ Jakobus 5:12
²⁰⁷ Euripides, Hippolytus 612
²⁰⁸ cfr. Plautus, Curculio 722
²⁰⁹ Erasmus ontleent deze anekdote aan Plutarchus, Quaestiones Romanae 271 C. Die tekst lijkt hij echter wat overhaast te hebben gelezen, want hij verkijkt zich op het Gr. προφέρειν, dat daar niet *proposuisse* (voorstellen) betekent, maar *verwijten* (exprobrasse). Bij Plutarchus luidt het: “In het licht van de verhalen over die god kan men, samen met Favorinus, aannemen dat het voormelde gebruik specifiek voor (eden bij) Hercules gold. Volgens de overlevering was hij in dat opzicht zo scrupuleus dat hij slechts één keer zou hebben gezworen, namelijk tegenover Phyleus, de zoon van Augias. Om die reden zou de Pythia zulke eden bij de Spartanen hebben afgekeurd, omdat het beter was zijn beloftes en toezeggingen gestand te doen zonder dat er eden aan te pas kwamen.” Erasmus laat haar het gebruik juist aanbevelen, en voelt zich dan ook genoodzaakt die aanbeveling te rechtvaardigen: ‘om het nageslacht attent te maken op Hercules’ voorbeeld’. Ook het *addens* (LB IV 701 F 5 / ASD IV-1 p. 301 r. 280) van de Erasmustekst laat zich niet construeren.
²¹⁰ Mattheus 5:37 en Jakobus 5:12
²¹¹ Jakobus 4:15
²¹² Prediker 10:20
²¹³ Ezechiël 35:12-13
²¹⁴ 2 Samuel 1:21, Erasmus, LB 5.424 BC
²¹⁵ Psalm 148:1

-
- ²¹⁶ alias *Ibn Rushd*. Arabisch filosoof (1126-1198) die in Spanje leefde. Hij schreef commentaren op Aristoteles.
- ²¹⁷ 2 Korinthiërs 13:3
- ²¹⁸ cfr. noot 213
- ²¹⁹ Johannes Chr. (leefde ca. 400 na Chr.): patriarch van Constantinopel en kerkleeraar.
- ²²⁰ Thomas van Aquino (?)
- ²²¹ Exodus 22:28
- ²²² Handelingen 23:5
- ²²³ Kolossenzen 2:22, Efeziërs 5 en Romeinen 13
- ²²⁴ 1 Timotheus 2:2
- ²²⁵ 1 Petrus 2:13-14
- ²²⁶ Judas 1:8
- ²²⁷ Romeinen 13:4
- ²²⁸ Psalm 14:1
- ²²⁹ Romeinen 3:12
- ²³⁰ Maleachi 3:14-15
- ²³¹ Exodus 32:4
- ²³² Efeziërs 5:5
- ²³³ Mattheus 6:24 en Lukas 16:13
- ²³⁴ 1 Korinthiërs 8:5-6
- ²³⁵ cfr. Adagia 3791 (ASD II-8, p.173, r.12)
- ²³⁶ Ezechiël 37:23 e.v.
- ²³⁷ Mattheus 6:9
- ²³⁸ 2 Samuel 16:7
- ²³⁹ Hosea 7:16
- ²⁴⁰ Job 2:9
- ²⁴¹ Tobit 2:22
- ²⁴² Mattheus 27:40
- ²⁴³ Job 5:21
- ²⁴⁴ 1 Timotheus 3:3
- ²⁴⁵ Adagia 253
- ²⁴⁶ Genesis 26:20
- ²⁴⁷ Spreuken 21:9
- ²⁴⁸ Spreuken 19:13
- ²⁴⁹ Erasmus zal ongetwijfeld aan de engelsman Lee, die zijn Nieuwe Testament had bekritiseerd, hebben gedacht.
- ²⁵⁰ Spreuken 24:24
- ²⁵¹ Jesaja 3:12
- ²⁵² Spreuken 1:10
- ²⁵³ Spreuken 26:22 & 26:25
- ²⁵⁴ Prediker 7:5
- ²⁵⁵ Ecclesiasticus 37:23
- ²⁵⁶ Psalm 141:5
- ²⁵⁷ Ezechiël 13:10 & 13:18
- ²⁵⁸ Psalm 120:2
- ²⁵⁹ Psalm 120:3
- ²⁶⁰ Psalm 120:4 & cfr. Hieronymus, Brieven 18:14
- ²⁶¹ 2 Samuel 13. Erasmus bedoelt niet *Joab*, maar *Absalom*
- ²⁶² Rechters 16:4 e.v.
- ²⁶³ Mattheus 26:49
- ²⁶⁴ 2 Samuel 13
- ²⁶⁵ 1 Koningen 21
- ²⁶⁶ 2 Kronieken 10. Erasmus bedoelt *Rechabeam*.

-
- ²⁶⁷ Cfr. Adagia 114
²⁶⁸ Daniël 6
²⁶⁹ Ecclesiasticus 27:30
²⁷⁰ Ecclesiasticus 37:9
²⁷¹ Kolossenzen 2:14
²⁷² Jesaja 9:5
²⁷³ Genesis 3:4-5
²⁷⁴ Job 1:11
²⁷⁵ Psalm 13:3, 56:5 en 139:4
²⁷⁶ Jeremia 18:18
²⁷⁷ Jakobus 3:6
²⁷⁸ Genesis 39:14-15
²⁷⁹ Daniel 13
²⁸⁰ In Tenach en Vulgaat is Jozef degene die *boze praatjes over zijn broers en halfbroers aan zijn vader overbracht*. De Septuagint kent ook een lezing κατήνεγκαν: dan is Jozef zelf de belasterde.
²⁸¹ Genesis 37:3
²⁸² sc. -αυ > -εϋ
²⁸³ 2 Samuel 3:24-25
²⁸⁴ 2 Samuel 3:26-27
²⁸⁵ 1 Koningen 21:9-10
²⁸⁶ 2 Samuel 11
²⁸⁷ Henry II
²⁸⁸ Thomas Becket, aartsbisschop van Canterbury 1162-70
²⁸⁹ cfr. Plutarchus, Biografie van Alexander, hoofdstuk 51
²⁹⁰ Quintus Metellus Pius, samen met Sulla consul in 80 v. Chr., en een van zijn bekwaamste generaals.
²⁹¹ Cfr. Plutarchus, Biografie van Pompeius 77.2 en 80.6
²⁹² cfr. Plutarchus, Biografie van Marcus Antonius 24.5-6
²⁹³ Homerus, Ilias 2.371-372
²⁹⁴ 2 Koningen 5
²⁹⁵ Handelingen 7:54-8:3
²⁹⁶ gest. 411 v. Chr.
²⁹⁷ Gaius Verres had het als propraetor van Sicilië behoorlijk bont gemaakt. De gedupeerden namen Cicero in de arm, en in 70 v. Chr. startte een proces dat zou eindigen met de veroordeling bij verstek van de intussen naar Marseille gevluchte Verres.
²⁹⁸ Lucius Aemilius Paullus 'Macedonicus', 1ste helft 2de eeuw v. Chr.
²⁹⁹ Deuteronomium 19:21
³⁰⁰ de O.N.O.-wind, die wolken aantrekt
³⁰¹ Juvenalis, Satiren 1.57
³⁰² Mattheus 5:44
³⁰³ Jeremia 9:8 (7) & 9:3
³⁰⁴ Psalm 10:7-8
³⁰⁵ Psalm 69:10
³⁰⁶ Psalm 10:8-10
³⁰⁷ Psalm 14:3 & Romeinen 3:13-18
³⁰⁸ Psalm 14:5 & 53:6
³⁰⁹ Spreuken 25:18
³¹⁰ Spreuken 28:17
³¹¹ Prediker 4:1-3
³¹² Ecclesiasticus 26:5 (LXX) = 26:5-7 (Vulg.)
³¹³ Hosea 13:14
³¹⁴ Phaedrus, Fabulae 4.4
³¹⁵ Leviticus 19:11 & 19:16
³¹⁶ Spreuken 24:9

- ³¹⁷ niet de H. Augustinus, maar keizer Augustus
- ³¹⁸ 2 Korinthiërs 2:15
- ³¹⁹ De gedachtegang is niet zo duidelijk, en verraadt een haastige redactie. Met de *goeden, geneeslijke en ongeneeslijke slechten* zijn m.i. leden van de bedelorden bedoeld.
- ³²⁰ 1 Korinthiërs 13:5 & Filippenzen 2:21
- ³²¹ cfr. Handelingen 18:3
- ³²² Prediker 10:11 ‘Eest dat een serpent bijtet in stillicheyd, niet min en heeft hy die heymelijck achterclap doet.’ (Antwerpse Bijbel 1565) De Vulgaattekst die Erasmus onder ogen had verschilt aanzienlijk van de huidige vertalingen, en ook van de Nova Vulgata: *Si mordeat serpens incantatione neglecta, nihil lucri habet incantator*. Tenach heeft: Im jisjoch ha-nnachasj *belo lachasj*, ve-eejn *jitron le-va'al ha-llasj*on. De oude Vulgaat biedt een staaltje van verregaande ‘geestelijke’ interpretatie. 1) *belo lachasj*: lett. zonder gefluister, zonder bezwering > Lat. *in silentio / occulte*: in stilte, heimelijk, ongezien. 2) *jitron*: voordeel, baat (*lucrum*) > meer (*plus*). 3) *ba'al ha-llasj*on: de bezweerder > gelijkgesteld met *'isj-lasj*on = lasteraar. Op basis van die verschuivingen bekwam men twee ‘morele’ betekenissen: A) Als de slang in stilte bijt > als men heimelijk zondigt > als men geen berouw heeft en zijn zonde niet opbiecht, dan kan de ‘meester’ (biechtvader) met zijn tong weinig uitrichten, geen baat brengen. B) Zoals de slang ongemerkt zijn giftige beet toebrengt, zo stort de lasteraar zijn gif in het hart van zijn broeder, en ‘heeft hij dus niet minder’, m.a.w. is hij geen haar beter dan de slang. Dit laatste is de betekenis van de tekst die Erasmus onder ogen had. Tegenwoordig vertaalt men: *If the serpent bites and cannot be charmed, then there is no advantage in a charmer*. (Koren Tenach) / *Wanneer de slang niet wordt bezworen en dan bijt, helpt de kunst hem te bezweren niet meer*. (De Nieuwe Bijbelvertaling)
- ³²³ Galaten 5:15
- ³²⁴ Mattheus 7:20
- ³²⁵ Ecclesiasticus 21:30
- ³²⁶ (Psalm 14:3) (140:4) Romeinen 3:10-18
- ³²⁷ Genesis 3:12-13
- ³²⁸ Lukas 18:11
- ³²⁹ parasiet-sycofant uit de gelijknamige komedie van Terentius
- ³³⁰ bijv. 2 Korinthiërs 11:13
- ³³¹ Filippenzen 3:2
- ³³² Psalm 141:4
- ³³³ Spreuken 4:24
- ³³⁴ Spreuken 6:16
- ³³⁵ Ecclesiasticus 21:28 (Latijnse Vulgaat 21:31)
- ³³⁶ Hesiodus, Werken & Dagen 346
- ³³⁷ Ecclesiasticus 28:13 (Latijnse Vulgaat 28:15)
- ³³⁸ cfr. T. Livius, *Ab Urbe condita* 1.11.6-8
- ³³⁹ 2 Korinthiërs 12:20-21
- ³⁴⁰ Romeinen 12:14
- ³⁴¹ Ecclesiasticus 37:21
- ³⁴² Spreuken 18:21
- ³⁴³ Hesiodus, *Werken & Dagen* 719-20
- ³⁴⁴ Spreuken 10:11
- ³⁴⁵ 1 Korinthiërs 15:33
- ³⁴⁶ Middeleeuws spreekwoord (Walther, *Lateinische Sprichwörter des Mittelalters* 601 a)
- ³⁴⁷ 1 Samuel 25:32-33
- ³⁴⁸ Jakobus 3:2-4
- ³⁴⁹ Jakobus 3:5-12
- ³⁵⁰ Psalm 11:3 (Lat. Vulg. 12:2)
- ³⁵¹ citaat niet traceerbaar
- ³⁵² Diogenes Laërtius 6.26
- ³⁵³ 1 Korinthiërs 5:11
- ³⁵⁴ Spreuken 16:27-28

-
- ³⁵⁵ Psalm 14:3 & 140:4
³⁵⁶ Deuteronomium 32:32-33
³⁵⁷ Psalm 5:10 (Lat. Vulg. 5:11)
³⁵⁸ Spreuken 22:14
³⁵⁹ Spreuken 23:27
³⁶⁰ Ezechiël 2:6
³⁶¹ Handelingen 28:1-6
³⁶² Psalm 91:13-14 (Lat. Vulg. 90)
³⁶³ Markus 16:17
³⁶⁴ Spreuken 5:1-8
³⁶⁵ vrije bewerking van een fabel van Avianus door Erasmus, die ook in Adagia 730 voorkomt.
³⁶⁶ Jesaja 5:20
³⁶⁷ Spreuken 8:13
³⁶⁸ Ecclesiasticus 5:17
³⁶⁹ 1 Timotheus 3:8
³⁷⁰ Cfr. Plutarchus, Cato Uticensis 6
³⁷¹ Terentius, Formio 1040
³⁷² Terentius, Heautontimorumenos 220-221
³⁷³ Plautus, Asinaria 833
³⁷⁴ Juvenalis, Satiren 14.47-48
³⁷⁵ Ecclesiasticus 7:26 (Lat. Vulg.), 7:24 (LXX)
³⁷⁶ Terentius, Formio 793-94
³⁷⁷ Plautus, Cistellaria 121
³⁷⁸ cfr. Catullus 22. Suffenus was een dilettant die zijn talent als dichter zwaar overschatte.
³⁷⁹ cfr. Historia Augusta, Ant. Elagabalus 25.6
³⁸⁰ cfr. Historia Augusta, Ant. Elagabalus 29.3
³⁸¹ Adagia 626 'Omnia octo'
³⁸² cfr. Historia Augusta, Ant. Elagabalus 26.6
³⁸³ cfr. Historia Augusta, Ant. Elagabalus 4.3-4
³⁸⁴ William Warham, een van Erasmus' eerste beschermheren
³⁸⁵ Maleachi 2:6-7
³⁸⁶ Maleachi 2:8-9
³⁸⁷ Ecclesiasticus 12:13
³⁸⁸ cfr. Adagia 1801
³⁸⁹ cfr. Martialis, Epigrammen 7.10
³⁹⁰ De Garrulitate: over praatzucht
³⁹¹ Seneca, De Ira 2.29.1
³⁹² Fabius 'Cunctator', de 'Talmer', die in 217 v. Chr. na de nederlaag bij het Trasimeense meer dictator werd en door tactisch manoeuvreren Hannibals troepen bond zonder gelegenheid te bieden tot een openlijk treffen.
³⁹³ Cfr. Hieronymus, Brieven 66.9, waar hij zelf Cato citeert; Suetonius, Leven v. Octavianus 25.4, en Adagia 1001
³⁹⁴ Homerische formules, bijv. Ilias 4.350 (cfr. Apuleius, Apologie 7: *dentium murus*)
³⁹⁵ Sofocles, fragmenten 856 (bij Plut. De Garrulitate 19, 511^E)
³⁹⁶ Terentius, Formio 441-456
³⁹⁷ Jakobus 1:19
³⁹⁸ Ecclesiasticus 32:9-13
³⁹⁹ Horatius, Ars Poetica 147
⁴⁰⁰ cfr. Lucianus, Vita Demonactis 28
⁴⁰¹ Terentius, Hecyra (de Schoonmoeder) 729-30
⁴⁰² Plautus, Curculio 147 e.v.
⁴⁰³ Hilarion van Gaza (291-371): asceet en kluizenaar
⁴⁰⁴ Efeziërs 4:29

-
- ⁴⁰⁵ Efeziërs 5:3-4
⁴⁰⁶ Efeziërs 4:25
⁴⁰⁷ 2 Timotheus 2:16
⁴⁰⁸ Titus 1:10-11
⁴⁰⁹ 1 Timotheus 5:13
⁴¹⁰ 1 Timotheus 6:4
⁴¹¹ Hesiodus, Werken & Dagen 721
⁴¹² Mattheus 7:3
⁴¹³ cfr. Phaedrus 4.10 & Catullus 22.21
⁴¹⁴ cfr. Adagia 104
⁴¹⁵ zie noot 394
⁴¹⁶ Prediker 7: 21-22 (Lat. Vulg. 7:22-23)
⁴¹⁷ Aristides was een Atheens staatsman ttv. De Perzische oorlogen (490-480). Zijn bijnaam was Iustus: de Rechtvaardige.
⁴¹⁸ 1 Thessalonicenzen 5:22
⁴¹⁹ 1 Korinthiërs 8:4
⁴²⁰ 1 Korinthiërs 8:9 e.v.
⁴²¹ 1 Korinthiërs 9:13
⁴²² 1 Korinthiërs 9:15
⁴²³ cfr. Plutarchus, Leven van Caesar 10.6
⁴²⁴ 1 Korinthiërs 9:12
⁴²⁵ 1 Timotheus 3:2
⁴²⁶ 1 Timotheus 3:7
⁴²⁷ 1 Petrus 3:13-17
⁴²⁸ 1 Petrus 2:23. De Vulgaat las 'hij leverde zich over aan degene die onrechtvaardig oordeelde' (tradebat autem iudicanti se iniuste). In zijn eigen vertaling van het NT volgt Erasmus de Griekse tekst: 'hij liet de vergelding over aan degene die rechtvaardig oordeelt'.
⁴²⁹ 1 Korinthiërs 4:12-13
⁴³⁰ Romeinen 12:14
⁴³¹ Romeinen 12:18-19 (lett. 'maar laat ruimte voor (de) toorn (Gods?))
⁴³² Ovidius, Heroides 5.7
⁴³³ pastiche op basis van Heroides 5.6 & 7
⁴³⁴ Suetonius, Tiberius 28
⁴³⁵ Suetonius, Claudius 15.4
⁴³⁶ Suetonius, Vespasianus 13
⁴³⁷ cfr. 2 Samuel 16:11-12
⁴³⁸ Spreuken 26:4-5
⁴³⁹ Johannes 8:48
⁴⁴⁰ Mattheus 12:24 & 27; Lukas 11:15, 18-19
⁴⁴¹ Spreuken 26:5
⁴⁴² Spreuken 26:4
⁴⁴³ Mattheus 21:25, Markus 11:30, Lukas 20:4
⁴⁴⁴ Markus 12:14
⁴⁴⁵ Lukas 14:3
⁴⁴⁶ Matteus 13:55
⁴⁴⁷ Matteus 11:19
⁴⁴⁸ Handelingen 13:10-11
⁴⁴⁹ 2 Korinthiërs 13:3
⁴⁵⁰ Markus 16:17
⁴⁵¹ Markus 16:18
⁴⁵² Markus 16:16-18
⁴⁵³ Dominicus (1170-1221): predikant tegen de katharen en grondlegger van de orde der *predikheren* (dominicanen)

-
- ⁴⁵⁴ Franciscus van Assisi (1181/2-1226): stichter van de franciscanen of *minderbroeders*
⁴⁵⁵ Benedictus van Nursia (ca. 480-ca. 550): vader van het kloosterleven in het Westen. Hij vestigde zich ca. 525 in Monte Cassino, waar hij zijn Regel schreef.
⁴⁵⁶ Bernardus van Clairvaux (1090-1153): stichter van de cisterciënzers (< benedictijnen)
⁴⁵⁷ Augustinus van Hippo (354-430): bisschop en kerkleeraar; zijn theologisch denken was eeuwenlang bepalend voor het Westen.
⁴⁵⁸ Bruno van Keulen (ca. 1302-1101): stichter van de kartuizers
⁴⁵⁹ Brigida van Zweden (?) (1303-1373)
⁴⁶⁰ Galaten 4:20
⁴⁶¹ Efeziërs 4:22
⁴⁶² Kolossenzen 3:9
⁴⁶³ 1 Korinthiërs 6:15
⁴⁶⁴ 1 Korinthiërs 15:47
⁴⁶⁵ Handelingen 1:6
⁴⁶⁶ Psalm 68:24 (Vulg. 67:24)
⁴⁶⁷ Markus 15:13-14; Lukas 23:21; Johannes 19:6 & 19:15
⁴⁶⁸ Markus 15:29
⁴⁶⁹ Handelingen 15:1
⁴⁷⁰ cfr. Lukas 16:21
⁴⁷¹ 1 Korinthiërs 2:6
⁴⁷² 1 Korinthiërs 2:7
⁴⁷³ 1 Korinthiërs 13:1
⁴⁷⁴ 1 Korinthiërs 13:11
⁴⁷⁵ 1 Korinthiërs 14:20
⁴⁷⁶ Jesaja 1:20 & 40:5
⁴⁷⁷ Job 11:5
⁴⁷⁸ cfr. 2 Korinthiërs 12:2
⁴⁷⁹ Johannes 6:68
⁴⁸⁰ Lukas 9:54
⁴⁸¹ Mattheus 18:1
⁴⁸² Handelingen 1:6
⁴⁸³ Handelingen 2:3
⁴⁸⁴ Handelingen 2:11
⁴⁸⁵ Genesis 11:1-9
⁴⁸⁶ Filippenzen 2:1
⁴⁸⁷ Johannes 15:5
⁴⁸⁸ 1 Korinthiërs 1:9
⁴⁸⁹ cfr. Romeinen 11:13-24
⁴⁹⁰ Jakobus 1:4
⁴⁹¹ 1 Korinthiërs 1:12
⁴⁹² aanhanger van de leer van de franciscaan Duns Scotus (1266-1308), de ‘doctor subtilis’, die de prioriteit aan de wil gaf boven het intellect
⁴⁹³ aanhanger van de leer van de dominicaan Thomas van Aquino (1225-1274), die, met Aristoteles’ logica als instrument, de geloofswaarheden rationeel wilde onderbouwen (fides quaerens intellectum)
⁴⁹⁴ aanhanger van de leer van William Occam (ca. 1290-1349), de ‘doctor invincibilis’, die de nadruk legde op de onbelemmerde werking van Gods wil, en zo Luther inspireerde
⁴⁹⁵ realisten en nominalisten verschillen in hun standpunt betreffende de zgn. universalia (platonische ideeën), die zij resp. als werkelijke of louter begripsmatige entiteiten beschouwden.
⁴⁹⁶ Andreas von Karlstadt (ca. 1480-1541): radicaal protestants hervormer
⁴⁹⁷ Nehemia 13:23-24
⁴⁹⁸ Mattheus 3:2 & 4:17
⁴⁹⁹ Jesaja 1:6
⁵⁰⁰ Filippenzen 2:25

-
- ⁵⁰¹ Genesis 4:9
⁵⁰² cfr. Handelingen 5:1-11
⁵⁰³ Jesaja 59:11-13
⁵⁰⁴ Jeremia 9:16-17
⁵⁰⁵ Klaagliederen 5:1
⁵⁰⁶ Daniel 9:4
⁵⁰⁷ Job 39:34-35
⁵⁰⁸ 1 Petrus 5:6-7
⁵⁰⁹ Mattheus 6:7
⁵¹⁰ Jakobus 1:19
⁵¹¹ Mattheus 12:36
⁵¹² 1 Timotheus 1:6 & Titus 1:10
⁵¹³ Psalm 37:30 (Vulg. 36:30)
⁵¹⁴ Kolossenzen 4:6
⁵¹⁵ niet Efeziërs, maar Filippenzen 4:8
⁵¹⁶ Filippenzen 4:9
⁵¹⁷ 1 Korinthiërs 13:4
⁵¹⁸ Gr. ἐπίσκοπος > Nl. bisschop: in het NT nog kerkelijke ambtsdragers zonder nadere bepaling van de graad
⁵¹⁹ 2 Timotheus 4:2
⁵²⁰ Jesaja 50:4
⁵²¹ Mattheus 12:20
⁵²² Jeremia 1:9
⁵²³ Jesaja 49:2
⁵²⁴ Jesaja 49:2
⁵²⁵ Ezechiël 11:19 & 36:26
⁵²⁶ de *Ecclesiastes sive de ratione concionandi*